SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

A. Habovštiak, O kartografickom spracovaní slovnej zásoby 129
M. Ivanová-Šalingová, Prídavné mená vyjadrujúce malú mieru v slovenčine a češtine 137
M. Majtán, Ako vznikli vlastné mená v próze Majka Tárajka 148
M. Servátka, O niektorých slovenských a poľských frazeologických jednotkách z porovnávacieho hľadiska 151
M. Majtánová, Starý súpis názvov rastlín z Jasova a jeho česká predloha 159

DISKUSIE

L. Dvonč, O skloňovaní a pravopise niektorých cudzích podstatných mien v spisovnej slovenčine 163

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1974. J. Horecký . 174
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti za rok 1974. M. Majtán . . . 176
Konferencia o pôvode a najstaršom vývine slovenčiny. M. Majtán 177
Dejiny spisovnej slovenčiny II. Š. Peciar . 179
Buzássyová, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. J. Bosák 184
Nová práca o ruskej dialektológii. I. Ripka . 188
Zborník Studia Academica Slovaca III. J. Lauková 190

ROZLIČNOSTI

Bogotá, či Bogota? L. Dvonč 191

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 40 — 1975

Anton Habovštiak

O KARTOGRAFICKOM SPRACOVANÍ SLOVNEJ ZÁSOBY

1. V súvislosti s kartografickým zobrazovaním jazykovej situácie v atlasoch slovanských i neslovanských jazykov sa osobitná pozornosť venuje slovnej zásobe. Ukazuje sa, že spracovanie slovnej zásoby metódami jazykového zemepisu má pre jazykovedu, najmä však pre poznanie dejín jazykov a kultúrnych vplyvov jedného národa na iné národy veľký význam.

Výskumu slovnej zásoby slovenských nárečí pre jazykovozemepisné ciele sme sa venovali v rámci pracovných úloh Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v r. 1965—1971. Cieľom zberateľského úsilia v týchto rokoch bolo získať materiál pre IV. zväzok Atlasu slovenského jazyka v takej podobe, aby bol z kvantitatívneho i kvalitatívneho hľadiska vhodným podkladom pre túto náročnú jazykovednú prácu. O priebehu explorátorských prác i o ich výsledku sme už podali správy.

Od skončenia výskumu v r. 1971 sme spracúvali získaný materiál kartograficky. Keďže práca na IV. zväzku atlasu je už pred dokončením, chceli by sme poukázať na daktoré metodické postupy, ktoré sme uplatnili pri jeho spracúvaní, a to najmä pri zhotovovaní jednotlivých máp i pri spracúvaní tzv. komentárovej časti atlasu. Pri kartografickom spracúvaní slovnej zásoby bolo totiž treba voliť iný metodický postup ako pri prácach na hláskoslovnej, tvaroslovnej i slovotvornej časti atlasu.

2. V príspevkoch o priebehu explorátorských prác pre lexikálnu časť atlasu sme uviedli, že po zozbieraní a čiastočnej kontrole získaného materiálu sa pristúpilo k jeho zaradeniu do kartotéky a napokon k excerpovaniu na mapy. Na základe dotazníkového materiálu sa vytvorilo okolo 1300 máp. Tieto elaboráty mali iba sondačný charakter. Boli však vhodným podkladom pre výber i konečné spracovanie máp do atlasu. Obsah lexikálnej časti Atlasu slovenského jazyka, t. j. jeho IV. zväzku, sa teda určil už Dotazníkom pre výskum slovenských nárečí II. (Lexikálnu časť pripravil A. Habovštiak, slovotvornú F. Buffa. Vydala SAV, Bratislava 1964.)

Počet kartograficky spracovaných hesiel v prvej fáze prác bol takmer

trojnásobne väčší ako počet máp zaradených do tohto IV. zväzku atlasu, lebo vzhľadom na edičné možnosti v SAV sa doň nemôže zaradiť viac ako 450 kartografických elaborátov.

Pri výbere máp sa muselo osobitne prihliadať na to, aby sa do zväzku zaradili série elaborátov, ktoré sa vzťahujú na všetky sémantické okruhy. Kládol sa dôraz i na to, aby sa v jednotlivých sériách vyskytovali i mapy, ktoré podávajú obraz nielen o členení najfrekventovanejších slovných druhov, ako sú podst. a príd. mená i slovesá, ale aj o členení ostatných slovných druhov (okrem číslovíek, ktoré sa v slovenských nárečiach diferencujú iba v minimálnom rozsahu).

Pri výskume slovnej zásoby pomocou dotazníka sme istú pozornosť venovali aj neohybným slovným druhom. Tie tvorili v dotazníku osobitnú časť. V lexikálnej časti atlasu sme však príslovky, predložky, citoslovcia, spojky a častice pričlenili k jednotlivým významovým okruhom. Tak napr. časticu *aspoň* (v spojení *daj mi aspoň omrvinu*) sme pričlenili k mape, na ktorej spracúvame významové členenie slova *omrviny*. Predložku *cez* (vo vete *prešiel krížom cez ulicu*) zaraďujeme do skupiny máp, ktoré sa vzťahujú na spoločenský život človeka na dedine. V takýchto prípadoch sme uplatňovali skôr sémantické ako gramatické kritériá.

Ako pomocný materiál sme zužitkovali v jednotlivých prípadoch aj zápisy získané na základe Dotazníka pre výskum slovenských nárečí I (vydala SAV, Bratislava 1947), ktorý zostavili E. Pauliny a J. Štolc. Nárečový materiál získaný pomocou tohto dotazníka sa využil najmä v úvodných komentároch k jednotlivým významovým okruhom (napr. údaje o slovách s jednotnou lexikálnou podobou na celom území Slovenska). Vo veľmi zriedkavých prípadoch sme na základe tohto materiálu vyhotovili niektoré lexikálne izoglosy (resp. izolexy) synoným a zakreslili sme ich k slovu, s ktorým vytvárajú istý významový okruh. Tak napr. k slovu *fazuľa*, spracovanému na mape bodovou metódou, pričlenili sme aj slovo *šošovica* a vsl. slovo *lenča* ako lexikálnu zvláštnosť sme ohraničili izolexou. Slovo *fazuľa* sa skúmalo na základe dotazníka II, slovo *šošovica* bolo predmetom výskumu podľa dotazníka I.

Pri výbere máp a ich začlenení do lexikálnej časti atlasu sme uprednostnili tie elaboráty, ktoré podľa nášho názoru poskytujú aspoň základný obraz o lexikálnej členitosti slovenských nárečí. Prihliadali sme však nielen na maximálnu, ale aj na minimálnu členitosť skúmaných slov, a to vtedy, keď nárečová členitosť vytvárala súvislé jazykové areály. O takto členených zvláštnostiach sa nazdávame, že poskytujú nové možnosti výkladu vývinu nášho jazyka.

3. Pri kartografickom spracúvaní slovnej zásoby sme si kládli ako prvoradú úlohu zistiť a pomocou výrazne diferencovaných symbolov (figúr) za-

znamenať jednotlivé lexémy. V tomto postupe sme uplatnili jednoduchú a pri kartografickom zobrazení lexiky známu zásadu: koľko lexém, toľko rozmanitých figúr.

Ako sekundárny produkt sa kartograficky spracúvala aj slovotvorná stránka slova: slovotvorné prípony aj predpony. Súčasne sa zvýraznila i sémantická motivácia lexikálnej diferenciácie istého pojmu v slovenských nárečiach. Na ilustráciu uvedieme názvy, ktoré sa vzťahujú na človeka skupúvajúceho starý odpadový textil (spis. handrár). Na pomenovanie tejto osoby sme zistili názvy, utvorené od šiestich základných slov, a to od slova 1. handra: *handár, handrár, handrál, handrlák, handričkár;* 2. šmata: *šmaťar* (vsl. *šmačar*); 3. renda (i renta): *rendar, rentar;* 4. onuca: *onučiar, onučkár;* 5. šálka: *šalkár;* 6. prsteň: *prsťenár.* V tomto prípade sa zobrazila nielen lexikálna diferenciácia, t. j. členenie jednotlivých lexém, ale aj ďalšie členenie, a to členenie jednotlivých lexém zo slovotvorného hľadiska. Takýto postup sme uplatňovali dôsledne aj vtedy, keď slovotvorná členitosť istého názvu bola veľmi bohatá, ako napr. pri názvoch, ktorými sa pomenúva podložka pod hlavu pri ležaní a spaní naplnená perím, t. j. hlavnica alebo vankúš. Na mape nezaznamenávame iba štyri základné názvy rozšírené v nárečiach, a to *hlavnica, vankúš, poštár* a *poduška,* ale aj všetky odvodeniny ako *hlavnica, hlavnička, podhlavník, podhlavok (podhlavek), podhlavnica, zhlavec, zhlavnica, zahlavnička* a *zahlavok (zahlavek).* Jednotlivé slovotvorné obmeny zobrazujeme aj na mape členením vnútornej plochy figúry. Ak sú v nárečiach známe aj iné odvodeniny, ale sa používajú v inom význame, poukážeme na ne a na ich význam v komentárovej časti atlasu, pravda, iba vtedy, keď máme dosť spoľahlivých dokladov.

Hláskoslovné členenie sa na mape nezaznačuje najmä vtedy, keď sa spracúvajú slová s pravidelnými hláskoslovnými zmenami. Ďalej predmetom kartografického spracovania nie sú zvláštnosti ako napr. kvantita samohlások, striednice za psl. ę alebo ъ, ь alebo tzv. cekanie, dzekanie (výslovnosť typu *cicho, dzeci*). Všetky hláskové varianty, ktoré nám zapísali explorátori, uvádzame iba v komentárovej časti atlasu zvyčajne s odkazom na publikovaný I. zväzok Atlasu slovenského jazyka, kde sa tieto osobitosti spracúvajú v rámci jednotlivých kapitol. Teda napr. pri slove *chodník* (v dotazníku otázka č. 7) jednou nečlenenou figúrou zaznamenávame na mape znenia *xodňík, xoďňík, xodňik, xodník, xoňňík, xoňík, xonnik, xoník, hodňik, hodnik.* V komentárovej časti však odkazujeme na Atlas slovenského jazyka I, kde sa napr. výslovnosť skupín *dl, dn* spracúva v osobitnej sérii máp (Atlas slovenského jazyka I, 1968).

Pri spracúvaní slovnej zásoby však venujeme osobitnú pozornosť slovám s nepravidelnými hláskoslovnými zmenami. Napríklad pre hríb obyčajný

(Boletus edulis) sú v slovenských nárečiach tieto základné názvy: *hríb, gríb, kozár, kozák; pencel, pencurák; zápach, tvrdoš; komprt.* Z hláskoslovného hľadiska sú osobitne zaujímavé podoby *hríb* a *gríb,* a to preto, že podoby slov s hláskou *g* miesto očakávaného *h* sú v slovenských nárečiach zriedkavé. Sú to zvyčajne slová prevzaté z iných jazykov alebo pri ktorých nenastala zmena *g* > *h* (napr. v slovách so skupinou *zg;* o tom Krajčovič, 1968).

Vzhľadom na to, že podoba *gríb* je z hláskoslovného hľadiska nezvyčajná a že nemožno predpokladať rezíduum hlásky *g,* z ktorej vzniklo v 12. — 13. storočí *h,* pokladáme za potrebné takúto zvláštnosť osobitne vyznačiť aj na mape. Presné geografické vymedzenie tejto zvláštnosti môže podľa nášho názoru prispieť pri výklade tohto osobitného hláskoslovnolexikálneho prvku.

Hláskoslovné osobitosti zaznamenávame aj vtedy, ak sa nespracovali v hláskoslovnej časti Atlasu slovenského jazyka a máme dostatok vhodných zápisov na ich spracovanie i v rámci slovnej zásoby. Pomocou vnútorne členených symbolov sme pokladali za vhodné zobraziť aj viaceré iné zvláštnosti, pri ktorých sa zistila nepravidelná hláskoslovná diferenciácia, a to aj vtedy, keď pôvod týchto zmien je nejasný. Tak napr. pri slove *burgyňa* (= kŕmna repa, Beta) sme zistili ešte podoby *burgundija, burgandija, burganda, borgonda, burgondija, borgondija, burgula, burbunda, burbungija, burbula, bumbura, bumburica.* Tieto podoby uvádzame aj na mape bez ohľadu na to, že ich členitosť je značná. Vzhľadom na to, že zemepisné rozšírenie týchto rozmanitých podôb má pre budúci výklad osobitný význam, jednotlivé obmeny uvádzame aj na mape.

4. Lexikálnu diferenciáciu slovenských nárečí kartograficky zobrazujeme pomocou symbolov (figúr). Z tohto hľadiska aj lexikálna časť atlasu nadväzuje na doterajšie spracovanie nárečového materiálu zaužívané v slovenskej dialektológii i na spracovanie nárečového materiálu v Atlase slovenského jazyka, najmä na spracovanie jeho hláskoslovnej časti. Nárečová situácia sa zaznamenáva na sieti bodov, ktorá sa stanovila aj pre iné časti atlasu. Vzhľadom na to, že sa výskum slovnej zásoby vykonával v 335 bodoch, na takejto sieti sa zhotovovali aj kartografické elaboráty lexikálnej časti atlasu.

Pri spracovaní tohto materiálu sme vychádzali z poznatkov a skúseností získaných pri spracúvaní hláskoslovia, tvaroslovia i tvorenia slov. Okrem toho sme využívali v širokom rozsahu aj výsledky sovietskej a ruskej dialektológie, najmä však prácu Voprosy teorii lingvističeskoj geografii (1962) i práce viacerých slavistických i neslavistických pracovísk. Pri kartografických prácach používame ako základný technický postup pravidelné geometrické symboly, zvyčajne využívané aj pri iných dialektologických

atlasových prácach. Ako základné symboly sme zvolili tieto figúry: kruh, trojuholník, stojatý obdĺžnik, štvorec a romboid, prípadne i ďalšie symboly (šošovka, elipsa, predĺžený polkruh a i.), ak sa pri analýze materiálu zistilo viac ako päť základných lexém (dokonca až 15). Nad 15 lexém však už nebolo predmetom kartografického spracovania nijaké slovo.

Zriedkavejšie ako pravidelné geometrické symboly používame aj tzv. geometrické lineárne znaky, a to v podobe súvislých trhaných alebo inakšie delených čiar kombinovaných s inými znakmi. Lineárne znaky využívame pri ohraničovaní lexikálnych i sémantických zvláštností v tých prípadoch, keď spracúvaná zvláštnosť sa vyskytuje na istej kompaktnej oblasti, ktorú na mape možno jednoznačne vymedziť. Takýmto slovom, ktoré vytvára pevnú súvislú oblasť, je napr. slovo *sliepka* proti *kura*. Geografické rozšírenie týchto názvov možno vymedziť pomocou izolexy, lebo obidve slová vytvárajú kompaktné nárečové areály.

Vo väčšine prípadov lineárne znaky využívame v kombinácii so základným bodovým mapovaním. Tak napr. pomocou symbolov zobrazujeme lexikálne (i slovotvorné) členenie názvov, ktorými sa pomenúva hydina. Pomocou symbolov zaznamenávame na mape názvy ako *hid, hidi, hiďina, hadzina, drobisk*. Lineárnym znakom (trhanou čiarou) na tej istej mape vymedzíme aj rozšírenie názvu *sliepka* v juhozápadnej polovici Slovenska a rozšírenie názvu *kura* vo význame sliepka v severovýchodnej polovici. Pomocou lineárnych znakov ohraničujeme aj rozšírenie niektorých sémantických zvláštností (napr. rozšírenie slova *palec* vo význame prst).

Osobitnú skupinu máp tvoria tzv. súhrnné, resp. syntetické mapy, na ktorých sa jazykový obsah mapy vyjadruje iba pomocou lineárnych znakov. Tento typ máp vznikol na základe porovnávania a syntézy viacerých lexikálnych javov. Sú to najmä mapy, na ktorých podávame zväzky izolex charakteristické pre väčšie zemepisné oblasti. Takými izolexami ilustrujeme trichotomické členenie slovenských nárečí, príznačné nielen pre hláskoslovie a tvaroslovie, ale aj pre slovnú zásobu. Na syntetických mapách spracovaných pomocou lineárnych znakov uprednostňujeme aj tie zvláštnosti, ktoré v porovnaní s hláskoslovným a tvaroslovným členením slovenských nárečí vytvárajú doteraz nezistené zväzky izoglos (napr. tzv. dichotomické členenie na severozápadnú a juhozápadnú polovicu Slovenska).

5. Pri zobrazovaní jazykovej situácie pomocou symbolov sme vychádzali z tzv. trichotomického členenia slovenských nárečí, a to preto, že je pre ich diferenciáciu najpríznačnejšie. S ohľadom na toto členenie sme stabilizovali pre tri základné nárečové oblasti aj tri základné symboly, a to pre stredoslovenské nárečie kruh, pre západoslovenskú oblasť trojuholník a pre východoslovenské nárečia stojatý obdĺžnik. Pri dichotomickom čle-

není sme uplatňovali protiklad kruh — obdĺžnik alebo kruh — trojuholník. S väčším počtom lexém sa, pravdaže, zväčšoval aj počet symbolov. Aj v tomto prípade sme sa usilovali uplatniť jednotný a systematický postup.

Mapované symboly sú jednofarebné, hojne sa však využívajú čiernobiele kontrasty, t. j. biela prázdna figúra proti čiernej plnej figúre. Členením týchto figúr sa zaznamenáva ako sekundárny produkt aj slovotvorná diferenciácia a fonetické nepravidelnosti. Pri slovotvornej členitosti sme uplatnili najmä možnosti, ktoré sa dajú dosiahnuť delením symbolu. Hláskoslovné zvláštnosti sme vo viacerých prípadoch zaznamenali pomocou tzv. obvodných prídatkov, napr. čiarkou na dolnom obvode kruhu alebo presahom čiar, členiacich symbol horizontálnym alebo vertikálnym smerom.

Prostriedky tzv. písomnej grafiky, rozširované napr. v nemeckej dialektológii, sme v práci nepoužívali. V tom prípade, keď sme z istého bodu nezískali nijaký údaj, t. j. keď sa pre istý designát v skúmanom nárečí očakávaný názov nevyskytuje, signalizujeme na mape tento stav vodorovnou čiarkou. Ak je istý názov známy iba v jednotlivom bode (resp. v dvoch bodoch), tento stav sa na mape zaznamenáva hviezdičkou a názov sa uvádza v komentári.

Iba v zriedkavých prípadoch využívame aj metódu tzv. plošných máp, pomocou ktorej sa v schematizujúcej podobe zobrazuje istá abstrakcia skúmaného javu. Tak napr. na pomenovanie kusa zaúdenej slaniny je rozšírený v strsl. nárečiach a v Trenčianskej stolici názov *puolt (polt), pola, polka, polec*, vo vsl. nárečí a v Gemeri, v časti Novohradu *bok*. V južnej polovici zsl. nárečí a v Tekove je pre veľkú členitosť priam neprehľadná situácia, ktorú pomocou symbolov takmer nemožno zobraziť. Jazykový stav maximálne diferencovaný iba v juhozápadnej časti slovenských nárečí zobrazujeme plošne a na ostatnom území (v časti zsl. a strsl. nárečí a na celom vých. Slovensku) zakresľujeme jazykový stav pomocou symbolov.

Z poznámok o mapovaní vyplýva, že v atlase sa vyskytujú tri druhy máp:

1. analytické mapy s bodovým mapovaním, na ktorých sa zobrazuje lexikálna situácia jedného slova;

2. súhrnné, resp. syntetické mapy s geometrickými lineárnymi znakmi, na ktorých sa zaznamenáva lexikálna diferenciácia niekoľkých slov utvárajúcich na istej oblasti zväzky izoglos;

3. kombinované mapy so základnými bodovými symbolmi a lineárnymi znakmi, na ktorých sa pomocou bodov i pomocou izoglos zobrazujú dve i tri zvláštnosti. Sú to zvyčajne lexikálne otázky, ktoré aj z významového hľadiska vzájomne súvisia (napr. pomenovanie samca a samičky: *kocúr, mačka;* názvy obilia; *raž, žito, pšenica* ap.).

Vo všetkých prípadoch bodové mapovanie predchádzalo všetky spôsoby kartografickej práce.

6. Tak ako doterajšie atlasové práce aj lexikálna časť Atlasu slovenského jazyka má dve časti, a to mapovú a komentárovú časť. Komentáre tvoria osobitnú prílohu k mapám. Jedna časť týchto komentárov sú vlastne úvodné state k jednotlivým významovým okruhom, v ktorých sa zdôvodňuje zaradenie série máp z istého významového okruhu do atlasu. Súčasne v tejto časti upozorňujeme aj na lexikálne prvky, ktoré pre minimálnu alebo nijakú členitosť nemohli byť predmetom mapovania.

Druhú časť tvoria komentáre ku každej mape, ktorá sa zaradila do lexikálneho zväzku Atlasu. V týchto komentároch sme sa usilovali uplatniť jednotný, pritom však maximálne jednoduchý postup. V priebehu prác na tejto časti atlasu sme zachovávali najmä tieto zásady:

1. Každá mapa má v pravom rohu hore číslo a názov mapy v spisovnej podobe. 2. Hneď za názvom mapy uvádzame výklad slova, ktoré bolo predmetom výskumu a ktoré sa spracovalo aj kartograficky. Výklad slova podávame v tom znení, ako sme ho uviedli aj v dotazníku, príp. ho spresňujeme na základe údajov v Slovníku slovenského jazyka. 3. Znenia jednotlivých slov spracovaných na mape zaznamenávame v komentároch v tom poradí, ako ich podávame v legende. Túto časť komentárov delíme na odseky podľa toho, koľko lexém sa zistilo pri skúmanom slove. 4. V komentároch uvádzame aj všetky hláskoslovné varianty a tie podoby, ktoré sme kartograficky nespracovali na mape. Tieto hláskoslovné zvláštnosti uvádzame tak, ako ich zapísali explorátori pri vyplňovaní dotazníka. Pri každom komentovanom slove sa udáva aj číslo bodu, z ktorého sa získal tento údaj. 5. Lexikálne zvláštnosti, ktoré sa vyskytujú iba jednotlivo, t. j. v jednom, resp. v dvoch bodoch, sa na mape zaznamenávajú iba hviezdičkou. Znenie a podobu takýchto údajov uvádzame v komentári. 6. V komentári uvádzame aj lexikálne dublety, poznámky o sémantickom i štylistickom členení niektorých zvláštností, ale iba vtedy, keď máme k dispozícii dostatok preukazných dokladov.

V podaktorých prípadoch poukazujeme aj na lexikálne paralely z iných, najmä však zo slovanských jazykov, aby sme zdôraznili súvis lexikálnych prvkov v slovenčine s inými jazykmi. Tak napr. pri slove *mydlo*, ktoré sa v južnostredoslovenských nárečiach vyskytuje v znení *sapún* (v obciach so zmenou *n* > *m* je *sapúm;* jednotlivo aj *sapon, sopon, sopan, sapan*), z lat. *sapo, saponis*, spomíname aj srbochorv. *sapun*, bulh. *sapun*, rum. *sapun*, maď. *szapán* (Kniezsa, 1955). Takéto paralely uvádzame však v komentári iba v jednotlivých prípadoch, a to preto, že prevzatia sú charakteristické nielen pre slovenčinu, ale aj pre iné jazyky, ktoré súvisia so slovenskými nárečiami. Nazdávame sa, že tieto údaje môžu aspoň čiastočne uľahčiť výklad miestnych slov a súčasne aj bližšie určiť, prostredníctvom ktorého jazyka preniklo isté slovo do slovenčiny.

7. Súčasťou každej mapy je tzv. legenda, ktorá sa skladá z poradového čísla mapy zaradenej do atlasu, z názvu mapy a z textu, ktorý vysvetľuje význam jednotlivých symbolov, pomocou ktorých sa zobrazuje jazyková situácia na skúmanom území.

S cieľom nezaťažovať legendu textom uvádzame pri jednotlivých symboloch iba tie znenia a podoby, ktoré sa na mape spracovali aj kartograficky (t. j. lexikálnu a slovotvornú diferenciáciu). Hláskoslovné zvláštnosti zaznamenávame v legende iba v tých prípadoch, keď boli predmetom mapovania. Význam jednotlivých symbolov osvetľujeme na základe podoby, ktorá sa vyskytuje v strsl. nárečiach a ktorá najviac súvisí so spisovnou podobou. V tých prípadoch, keď sa slovo nevyskytuje v strednej slovenčine, vysvetľujeme jednotlivé symboly na základe podôb, ktoré sú v slovenských nárečiach najrozšírenejšie, t. j. text legendy je určovaný zemepisným zreteľom. Symboly v legende s príslušným vysvetlením ich významu uvádzame pod sebou v ustálenom poradí, a to kruh, trojuholník, stojatý obdĺžnik, štvorec, romboid, a napokon aj ostatné znaky, pomocou ktorých sa zobrazuje nárečová členitosť skúmaného slova. Jednotlivé symboly v legende utvárajú na základe spoločnej lexémy isté skupiny, najmä vtedy, ak sa nimi zobrazuje bohatšia slovotvorná členitosť. Tak napr. názvy označujúce zviazaný snop slamy utvárajú skupiny ako 1. *šúp, šupa, šúpka, šúpok* i *žup, župa, župna, župňak,* 2. *oklep, oklepa, oklepok (okľapok),* 3. *otep, otiepka, otiepok,* 4. *bal, balšak, obalšak* a iné názvy.

Každému zneniu a každej podobe slova zodpovedá v legende i na mape príslušný symbol. V tom prípade, keď istú lexikálnu alebo sémantickú zvláštnosť zaznamenávame lineárnym znakom, usilujeme sa v legende maximálne jednoduchým spôsobom vystihnúť význam znaku.

Práca na úlohe, ako je Atlas slovenského jazyka, si vyžaduje riešiť aj rad iných otázok súvisiacich s mapovou i komentárovou časťou atlasu. Týmto otázkam chceme venovať pozornosť aj na iných miestach, najmä však v úvodných kapitolách komentárovej časti tohto lexikálneho atlasu.

Literatúra

KNIEZSA, I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Zv. 1. Časť 3. 1. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1955, s. 490—491.

KRAJČOVIČ, R.: Spoluhlásková skupina *zg* v slovenčine a v češtine. Slavia, *26,* 1957, s. 514—516.

Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

ŠTOLC, J. — BUFFA, F. — HABOVŠTIAK, A. et al.: Atlas slovenského jazyka. Zv. 1. Časť 1. Mapy. Časť 2. Úvod, komentáre, materiály. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968.

Voprosy teorii lingvističeskoj geografii. Red. R. I. Avanesov. Moskva, Izdateľstvo AN SSSR 1962.

Mária Ivanová-Šalingová

PRÍDAVNÉ MENÁ VYJADRUJÚCE MALÚ MIERU V SLOVENČINE A V ČEŠTINE

Pri práci na heslách písmena N do Česko-slovenského slovníka nás zaujali prídavné mená vyjadrujúce malú mieru, pretože k českým výrazom sa žiadalo klásť na slovenskej strane často iné, slovotvorne odlišné ekvivalenty. Zozbieraný materiál potvrdil náš predpoklad a ukazuje na zaujímavé odlišnosti v obidvoch jazykoch. Príčiny tohto zložitého stavu sme neskúmali — to by mohlo byť predmetom ďalšieho výskumu.

V tejto štúdii si všimneme skupinu výrazov, prevažne deadjektívnych prídavných mien, ktoré vyjadrujú malú mieru vlastnosti, napr. slov. *horkastý* — čes. *nahořklý* (základné prídavné mená: slov. *horký* — čes. *hořký*). Sémanticky je táto skupina slov v obidvoch jazykoch dobre zastúpená a jasne vymedzená. V tomto príspevku nám ide o to, aby sme podali celkový obraz o ustálených slovotvorných typoch týchto prídavných mien; nerobíme si teda nárok na vyčerpávajúce zachytenie jednotlivostí v jednom či v druhom jazyku. Okrem toho sa obmedzujeme na materiál zo spisovnej reči, neberieme ohľad (okrem výnimiek) na stav v nárečiach. Rovnako si nevšímame ani ďalšie odvodeniny od spracúvaných prídavných mien, t. j. príslovky a podstatné mená na *-osť*.

Doterajšie morfologické a slovotvorné príručky alebo monografie zachytávajú tento druh prídavných mien pomerne skromne. Tak napr. Morfológia slovenského jazyka[1] na strane 207 uvádza pri prídavných menách odvodených z prídavných mien také, ktoré majú význam „v malej miere taký, ako vyjadruje základné prídavné meno", napr. *„sladkavý, horkavý, kyslavý, zelenavý, červenavý, červenkavý, beláskavý, žltavý, (po)žltkavý, černavý, belavý, (po)belavý, sladkastý, (na)horkastý, zelenkastý, sivkastý, červenastý, červenkastý, žltkastý, černastý, okrúhlastý, mokrastý, kyslastý, nakyslý(?), nasprostastý, prisprostastý, obkratný, obvyšný, obstarný, zánovný, postarší, pomenší"*.

Prídavné meno *nakyslý* (doložené u Hečka), ako ukážeme ďalej, sa vymyká z rámca bežných, ustálených slovotvorných typov tejto skupiny prídavných mien v spisovnej slovenčine a možno ho chápať ako nárečový variant spisovných výrazov *kyslastý, kyselkavý, kyslavý*.

Morfematickú štruktúru príd. mien vyjadrujúcich malú mieru zachy-

---

[1] Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

táva v rámci ostatných adjektív J. Horecký v Morfematickej štruktúre slovenčiny.[2] Inak si túto skupinu príd. mien osobitne nevšíma.

J. Horecký spracúva prídavné mená na *-astý, -avý* v rámci vzťahových prídavných mien, a to prídavné mená na *-astý* spolu s prídavnými menami na *-istý* a prídavné mená na *-avý* spolu s prídavnými menami na *-ivý*. Prídavné mená na *-avý* pokladá za vlastnostné a akostné prídavné mená, okrem deverbatívnych *obliehavý, mávavý*. Vzťahové prídavné mená s príponou *-astý* pokladá J. Horecký za vzťahové prídavné mená tvorené od prídavných mien, ktoré vyjadrujú „vyššiu mieru označenej vlastnosti". Citujeme: „Preto je prirodzené, že patria všetky k prídavným menám vzťahovým: *sladkastý, zelenkastý, červenkastý, horkastý, sivkastý, žltkastý, kyslastý, okrúhlastý, sivastý, černastý, teplastý*. Časté sú aj predponové príd. mená typu *nasprostastý, podlhovastý, počernastý, posvetlastý*. Podstatné meno je v slovotvornom základe takých prídavných mien ako *bodkastý, uhlastý, hlinastý, barinastý, krovinastý*."[3]

Z citátu vidieť, že sa tu na jednu úroveň a do jednej sémantickej skupiny kladú viaceré prídavné mená, ktoré sa zo sémantickej stránky rozlišujú: 1. adjektíva vyjadrujúce malú mieru vlastnosti, napr. *sladkastý, horkastý;* 2. adjektíva, ktoré majú význam „vyznačujúci sa takým príznakom, vlastnosťou, čo obsahuje základ slova": *barinastý* = pre ktorý sú príznačné bariny; obsahujúci bariny v určitej miere; 3. adjektíva neobsahujúce významový prvok miery, napr. *uhlastý* (majúci uhly), *podlhovastý* (majúci tvar pretiahnutý do dĺžky, po dĺžke).

Pri prídavných menách na *-avý* sa vôbec neuvádzajú deadjektívne prídavné mená vyjadrujúce malú mieru vlastnosti typu *zelenavý, hnedavý* ap.

Okrem toho sa pri postupe od formy k významu môže stať, že sa tie isté prídavné mená spracúvajú ako odlišné typy na rozličných miestach a že iné typy prídavných mien celkom uniknú (u J. Horeckého adjektíva malej miery). J. Horecký uvádza pri variantoch slovotvorných prípon *-avý/-ľavý/-ivý* prevažne deverbatívne prídavné mená typu *obliehavý*, pri akostných prídavných menách s príponou *-avý* uvádza prídavné mená odvodené od podstatných mien, prídavných mien i slovies. Tu sa popri sebe opäť vyskytujú adjektíva, ktoré vyjadrujú i nevyjadrujú mieru. Citujeme: „Prídavné meno býva v slovotvornom základe zriedkavejšie: *zdĺhavý, belavý, žltkavý, sinavý, brnavý, barnavý, černavý, modravý*, pričom sa objavuje aj variant *-kavý: kyselkavý, zelenkavý*. Kálal má napr. *dlhavý, teplavý, plytkavý, studenkavý*."

Nepoznamenáva sa tu, že slovotvorný variant *-kavý* nie je možný pri všetkých uvedených prídavných menách (napr. „dlhkavý, belkavý, brnkavý"), ale len v tých prípadoch, pri ktorých ide o označenie malej miery vlastnosti: *žltavý/žltkavý, kyslastý/kyselkavý, zelenavý/zelenkavý* atď. To znamená, že slovotvorný variant s príponou *-kavý* funguje v celkom inom slovotvornom rade, a to pri prídavných menách vyjadrujúcich malú mieru vlastnosti.

Na formálny prístup a zanedbávanie sémantického zreteľa ukazujú aj prí-

---

[2] HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964; tenže: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 147—178.

[3] HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 192—193.

klady uvedené v Slovenskej lexikológii I na s. 194: tu J. Horecký pod nadpisom Ostatné vzťahové prídavné mená uvádza ako predponové prídavné mená popri sebe takéto príklady (sémanticky úplne odlišné): *„počerný, premúdry, prikrutý, priúzky, privšeobecný, prečudesný, obtenký, obchudý, postarkavý, potenký, pochudý, počervený, pozelený, pokyslavý* atď."

Adjektívum *počerný* sa objavuje ešte raz, a to pri predponových zložených vlastnostných prídavných menách (s. 194—195): *polozrelý, protiľahlý, nahluchlý, počerný, polodivý, polobosý.* Opäť sa tu popri sebe objavujú prídavné mená odlišné zo sémantickej aj slovotvornej stránky. Myslíme na také typy ako *nahluchlý, pobledlý* atď. Tieto typy nie sú z normatívnej stránky na takej istej úrovni ako prídavné mená *nahluchastý, prihluchý* (adjektívum typu *prihluchý* však nie je jednoznačné, pretože máme v slovenčine prídavné mená s predponou *pri-* označujúce vysokú mieru vlastnosti: *prisuchý, priostrý* atď.). Namiesto prídavných mien typu *pobledlý*, ktoré sa pokladajú za knižné, máme v slovenčine bežné prídavné mená typu *poblednutý, počernetý.*

Pretože v týchto prípadoch ide aj o spisovnú normu, žiadalo by sa, aby bola o nich v Slovenskej lexikológii I ako vo vysokoškolskej učebnici náležitá poznámka, príp. štylistické hodnotenie, ako je to v Slovníku slovenského jazyka (SSJ).

Keďže deadjektívne prídavné mená s významom malej miery sa spracovali v Morfológii slovenského jazyka i v SSJ už pred vyjdením Slovenskej lexikológie I, bolo by sa patrilo, aby J. Horecký na tieto výskumy prihliadal.

Z uvedeného vyplýva, že v slovenskej jazykovede sa doteraz venovalo málo pozornosti prídavnému menu ako slovnému druhu aj zo slovotvornej stránky, aj zo sémantickej stránky. Okrem toho precenenie formálnej stránky na úkor významovej môže viesť k zjednodušeniu. V budúcnosti bude potrebné pri výskume spojiť obidva prístupy: od formy k významu i od významu k formálnemu vyjadreniu.

Celú skupinu prídavných mien vyjadrujúcich malú mieru možno podľa našej mienky rozdeliť na dve podskupiny (na rozdiel od Morfológie slovenského jazyka), a to na deadjektívne adjektíva typu *horkastý, červenkavý* a na adjektivizované trpné príčastia od takých slovies, ktoré vyjadrujú malú mieru deja, vlastnosti, zmenu stavu, napr. *poblednúť — poblednutý; nadlomiť — nadlomený; podnapiť sa — podnapitý; obschnúť — obschnutý; počernieť — počernetý; preschnúť — preschnutý* atď.

V tejto podskupine deverbatívnych adjektív možno vydeliť ešte ďalšiu podskupinu, a to adjektíva od slovies, ktoré sú samy odvodené od prídavných mien. Ide o typ: *bledý — poblednúť — poblednutý.* Slovník slovenského jazyka[4] uvádza podoby tohto príd. mena: *poblednutý i pobledlý.* Adjektívum *pobledlý* charakterizuje ako knižné a namiesto výkladu kladie synonymný výraz *poblednutý.* Prídavné meno *poblednutý* uznáva za

[4] Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959—1968, s. 107.

bežné, štylisticky bezpríznakové a zo slovotvornej stránky neutrálne. Preto sa na tomto mieste v slovníku uvádza aj výklad „trochu bledý". Toto adjektivizované príčastie sa dokladá spojeniami: *poblednutá tvár, poblednutá žena* a preneseným slovným spojením *poblednutá sláva.*

Kvôli prehľadnosti vychádzame pri konfrontácii súboru prídavných mien označujúcich malú mieru v slovenčine a v češtine zo súbornej tabuľky, ktorá zachytáva všetky bežné slovotvorné typy. Oproti slovotvornej pestrosti na slovenskej strane vidíme na českej strane pomernú jednotnosť, jednoduchosť a výrazovú prevahu jedného slovotvorného typu, a to prefixálno-sufixálneho typu *na-žlout-lý.* Okrem toho je pre češtinu charakteristické, že sa v nej aj niektoré ďalšie typy prídavných mien tvoria od l-ového príčastia. Pozoruhodné je aj to, že v češtine je tento typ bežný aj pri prídavných menách odvodených od slovies: *na-hni-lý, po-bled-lý, po-vytáh-lý* atď., kým v slovenčine tento typ vôbec nemáme. V slovenčine v týchto prípadoch máme adjektivizované trpné príčastie typu: *nadlomený, nalomený, poblednutý, podnapitý, obschnutý, preschnutý.*

Kým v češtine prídavné mená vyjadrujúce malú mieru sa v prevažnej väčšine tvoria pomocou prefixu *na-,* v slovenčine je častejšie sufixálne tvorenie pomocou sufixov *-avý, -kavý, -astý, -kastý,* a pokiaľ ide o prefixy, častejší je prefix *po-,* zriedkavejšie prefix *na-.*

V daktorých prípadoch máme v češtine alebo v slovenčine namiesto príslušného adjektíva osobitný lexikálny prostriedok (adjektívum) alebo opisné vyjadrenie, slovné spojenie. Napríklad slov. *počerný* — čes. *snědý,* čes. *načervavělý* — slov. *trochu červavý.* Pozri tabuľku na str. 141.

(Príklady uvedené na českej strane v zátvorke pri slovenských slovotvorných typoch III.—IX. ukazujú, že v češtine ide o prevahu slovotvorného typu *nasládlý, načernalý* a že čeština nemá slovotvorné prípony *-kavý, -astý, -kastý* v tomto sémantickom okruhu prídavných mien. Preto ich neexistenciu vyznačujeme v tabuľke znakom —.)

Prípady uvedené v tabuľke by sme mohli zo stránky slovotvornej štruktúry zoskupiť ďalej do jednotlivých slovotvorných typov takto (Z_{adj} = adjektívny slovotvorný základ, Z_{verb} = slovesný slovotvorný základ):

A. Sufixálny typ

	slov.	čes.
Z_{adj}	— -avý — -kavý — -astý — -kastý	Z_{adj} — -avý

Tabuľka

slov.	čes.
I. hned-avý	I. hněd-avý (na-hněd-lý)
II. slad-kavý	II. na-slád-lý
III. čern-astý	III. na-čern-alý
IV. zelen-kastý	— (na-zelen-alý)
V. po-žlt-avý	— (na-žlout-lý)
VI. po-žlt-kavý	— („)
VII. po-hork-astý	— (na-hořk-lý)
VIII. na-hork-astý	— (na-hořk-lý)
IX. pri-sprost-astý	— (přihlouplý, přiblbý, na-hloup-lý, na-blb-lý)
X. po-černý	— (lexik.: snědý)
XI. po-starší	IV. po-starší
XII. ob-star-ný; ob-krat-ný	V. ob-stár-lý; ob-krát-lý
XIII. ob-star-ožný	VI. ob-star-ožní, ob-star-ožný
XIV. zá-nov-ný	VII. zá-nov-ní
XV. nad-lom-ený	VIII. na-lom-ený
XVI. na-hni-tý	IX. na-hni-lý, na-měk-lý
XVII. po-bled-nutý	X. po-bled-lý
(lexik.: trochu puknutý)	XI. na-křap-nutý (na-křap-lý)
XVIII. po-čern-etý	XII. po-čern-alý
(lexik.: trochu červavý	XIII. na-červav-ělý na-červiv-ělý
XIX. ob-sch-nutý	XIV. o-sch-lý
XX. ob-starší	XV. ob-starší
XX. ob-starší	—
—	XVI. za-červen-alý
— XXII. (po-vy-tiah-nutý — o veci)	XVII. po-vy-táh-lý (o človeku i veci)
—	XVIII. při-bled-lý
XXIII. pre-schnutý	XIX. pro-sch-lý
XXIV. pod-na-pi-tý	XX. pod-na-pi-lý
XXV. pod-pi-tý	—

V tomto type adjektív malej miery sa k slovotvornému základu prídavného mena pripája slovotvorná prípona, ktorá obmieňa význam základného adjektíva tak, že mu dodáva významový odtienok „v malej miere taký, ako vyjadruje základné adjektívum“: *zelenkavý* = trochu, málo zelený, sfarbený do zelena, majúci slabo zelené zafarbenie, slabo zelený odtieň. Ide o akostné prídavné mená *(horkastý, sladkastý, kyselkavý)* a o prídavné mená označujúce nižší, nie plný, nie sýty farebný odtieň: *žltkavý, žltastý, žltkastý, červenavý, červenkavý, červenastý, červenkastý* atď.

Kým v slovenčine je práve tento typ najbežnejší a mohli by sme povedať, že je v našom vedomí fixovaný ako základný, príklad na českej strane ukazuje, že v češtine ide o obmedzený a skôr okrajový typ. Adjektívum *nahnědlý,* ktoré konkuruje príd. menu *hnědavý,* predstavuje slovotvorný typ v češtine veľmi bežný.

Do tohto slovotvorného typu zaraďujeme adjektíva na slovenskej strane tabuľky uvedené pod č. I.—IV., na českej strane pod č. I.

Z praktických príčin neuvádzame v tabuľke pri jednotlivých prídavných menách všetky možné slovotvorné varianty tak na slovenskej, ako aj na českej strane. Okrem toho nám v tejto štúdii nejde o podrobný rozbor jednotlivých dvojíc ekvivalentov, resp. radov ekvivalentov a ich synonymických radov, ale o celkový pohľad na súbor slovotvorných typov prídavných mien s významom malej miery v slovenčine a v češtine.

B. Prefixálno-sufixálny typ

slov.	čes.
B. 1. po- Z_{adj} — -avý, — -kavý, — -astý	B. 1. na- Z_{adj} — -lý, — -alý, — -ělý
B. 2. na- Z_{adj}-astý	B. 2. ob- Z_{adj}-lý
B. 3. pri- Z_{adj}-astý	B. 3. po- Z_{adj} — -lý, — -alý
	B. 4. za- Z_{adj}-alý
	B. 5. při- Z_{adj}-lý

V tejto skupine sú prevažne adjektívne prídavné mená s významom malej miery, tvorené v jednom i v druhom jazyku vlastnými typickými slovotvornými formantmi.

Príklady a) slovenské: *požltavý, požltkavý, pobelavý, pohorkastý, pohluchastý, nahorkastý, nasprostastý, prisprostastý* atď.

b) české: *nasivělý, natvrdlý, natloustlý, nasládlý, nazlátlý, nasnědlý, nabledlý, načervenalý, načernalý, nazelenalý, nazelenělý, obkrátlý, obstárlý, pobledlý, začernalý, začervenalý, naměklý, nahnilý, počernalý, přibledlý, přihlouplý, přiblbý.*

Rozdiel medzi slovenskými a českými prídavnými menami s významom malej miery tvorenými prefixálno-sufixálne je nielen v slovotvorných predponách, ale aj a predovšetkým v slovotvorných príponách. Okrem toho české prídavné mená tejto skupiny možno chápať ako odvodeniny od l-ových príčastí a iba sekundárne ako deadjektíva: *bledý — poblednouti — pobledlý.*

Do tejto skupiny prídavných mien patria adjektíva zaradené v našej tabuľke na slovenskej strane pod V.—IX., na českej strane pod II., III., V., IX., X., XII., XIII., XVI., XVII., XVIII. Pri adjektívach *načervavělý/načervivělý* je východiskom podstatné meno *červ.* Pretože v slovenčine máme ako ekvivalenty adjektív *načervavělý/načervivělý* opisné prídavné mená, t. j. *trochu červavý,* možno tento príklad vydeliť aj osobitne. Ako deadjektívne prídavné meno s významom malej miery možno tu uviesť príklad *nazelenělý* ap.

Slovník spisovného jazyka českého IV, s. 465 pri prídavnom mene *začervenalý* uvádza vo výklade dva významové odtienky, a to alebo malú mieru vlastnosti, alebo takmer úplnú mieru nadobudnutej vlastnosti (poněkud nebo téměř červený, červenavý, načervenalý). Ako príklad sa uvádza spojenie *začervenalá kůže.*[5]

Slovník slovenského jazyka[6] uvádza prídavné mená *začervenalý, začervenelý, začernelý* ako zastarané varianty v zátvorke pri adjektívach *začervenaný, začervenený, začernetý.* Adjektívum *začervenaný* sa v tomto slovníku správne charakterizuje ako zriedkavé a ako bežné varianty sa uvádzajú *červenkastý, červenastý, červenavý, červenkavý.* Pravda, tu si treba položiť otázku, či v slovenčine tieto prídavné mená *(začervenalý, začervenený, začernetý, začiernený)* majú význam malej miery. Tak napr. Slovensko-český slovník[7] pri príd. mene *začernetý* uvádza český ekvivalent *začernalý (trochu černý).* Pri prídavnom mene *začiernený* sa kladie ekvivalent *začerněný* (od kauzatívneho slovesa *začerniti*). Za správny pokladáme výklad pomocou synoným v Slovníku slovenského jazyka (zv. 5, s. 391), kde sa pri prídavnom mene *začernetý* (zastar. i *začernelý*) uvádzajú

---

[5] Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 4. Red. B. Havránek a kol. 1. vyd. Praha, Academia, Nakladatelství Československé akademie věd 1971, s. 465.

[6] Slovník slovenského jazyka. Zv. 5. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1965, s. 391.

[7] GAŠPARÍKOVÁ, Ž. — KAMIŠ, A.: Slovensko-český slovník. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967, s. 728.

tieto slová: *očernetý, očernený, sčernetý, sčernený* (všetko deriváty od slovies vyjadrujúcich rezultatívnosť, nie malú mieru).

Kým v spisovnej slovenčine možno považovať za základné slovotvorné tie typy prídavných mien, ktoré sú tu uvedené v odsekoch pod A, B, v češtine je to predovšetkým bohatý typ B s príponami *-lý, -alý, -ělý* v kombinácii s príslušným prefixom.

Pri hľadaní vhodných ekvivalentov v jednom či v druhom národnom jazyku nemožno nikdy postupovať mechanicky, ale vždy treba uvážiť, ktorý typ je bežný v druhej reči. Tak napr. čes. *nahlouplý, nablblý, přihlouplý, přiblbý* prekladáme do slovenčiny ekvivalentmi *nasprostastý, prisprostastý, prisprostý, posprostastý.*

C. Pomerne málo je rozšírený tretí slovotvorný typ prídavných mien utvorených zo slovotvorného adjektívneho základu predponami *po-, za-: po-černý; zá-nov-ný.*

	slov.	čes.	
C. 1.	po- Adj. *(po-černý)*	—	(lex. *snědý,* iba nár. *počerný*)
C. 2.	zá- Z_{adj}-ný *(zá-nov-ný)*	C. a *(zá-nov-ný)* C. b. *(zá-nov-ní)*	

V tabuľke na slovenskej strane typ X. a XIV., na českej strane VII.

Prídavné meno *zánovný* s významom „trochu obnosený, ošúchaný, nie celkom nový" je v slovenčine ojedinelé. Pravdepodobne ide o slovo prevzaté z češtiny. Oproti slovenskému prídavnému menu *počerný* má spisovná čeština adjektívum *snědý* — ide o lexikalizmus, ktorý stojí proti slovenskému deadjektívu. Adjektívum *počerný* sa vyskytuje v českých nárečiach (pozri SSJČ II, s. 635).[8]

D. Slovotvorný typ s prefixom *po-* a adjektívnym slovotvorným základom v komparatíve (typ *po-starší*) je síce v slovenčine i češtine spoločný, ale je pomerne málo rozšírený, obmedzený na dakoľko prídavných mien. V slovenčine je tento slovotvorný typ bežnejší ako v češtine.

slov. i čes.

po- $Adj_{kompar.}$

(po-starší)

[8] Príd. meno *počerný* uvádza Slovník spisovného jazyka českého (zv. 2, s. 635) takto: „počerný příd. nář. a sloven. trochu černý, tmavý: počerná tvář (Něm.)".

Príklady a) slovenské: *postarší, pomenší, pohrubší, pokratší, posladší, poslabší.*

b) české: *postarší, pomenší.*

V našej súhrnnej tabuľke je tento slovotvorný typ uvedený na slovenskej strane pod č. XI., na českej strane pod č. IV.

E. Slovotvorný typ reprezentovaný adjektívami s prefixom *ob-* a s adjektívnym základom rozličným spôsobom modifikovaným a slovotvorne obmieňaným. Dnes je už málo produktívny, ba skôr zastaraný. Ide o prídavné mená s významom malej miery z tohto okruhu: *obstarný, obstarnejší, obstarší, obstarožný, obstarožnejší.* Sú to všetko deriváty od adjektíva *starý.* Morfológia slovenského jazyka[9] uvádza viac prídavných mien tohto typu: *obkratný, obvyšný, obstarný.* Tu sa MSJ rozchádza v charakteristike významovej stránky týchto prídavných mien so SSJ,[10] kde sa prídavné mená *obstarný, obstarožný* nechápu ako adjektíva malej miery, ale naopak ako také, ktoré vyjadrujú vyššiu, značnejšiu mieru vlastnosti (dosť starý, starší); rovnakú významovú charakteristiku má SSJ i pri prídavných menách *obstarnejší, obstarožnejší.*

Naproti tomu Slovník spisovného jazyka českého[11] charakterizuje prídavné mená *obstarší, obstarožní, obstarožný, obstárlý* jednoznačne ako adjektíva s významom malej miery a odlišuje ich štylistickým príznakom: *obstarší* ako zriedkavé, *obstarožní, obstarožný* ako trochu pejoratívne a *obstárlý* ako štylisticky neutrálne s výkladom a synonymami: „stářím poněkud sešlý, poněkud zestárlý; obstarší, postarší".

Zatiaľ čo so štylistickou charakteristikou vyššie spomínaných slov v SSJ možno súhlasiť, nemožno súhlasiť s výkladom ich významu. Prikláňame sa k výkladu v MSJ.

Schematicky možno tento slovotvorný typ s príslušnými podtypmi znázorniť takto:

slov.	čes.
E. 1. ob- Adj *(obstarný)*	[pozri B. 2. ob- Z_{adj} -lý *(ob-stár-lý, ob-krát-lý)*]
E. 2. ob- Adj_{kompar} -ejší *(obstarnejší)*	

[9] Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV, s. 207.

[10] Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 453.

[11] Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 2. Red. B. Havránek a kol. 1. vyd. Praha. Academia, Nakladatelství ČSAV 1964, s. 266.

E. 3. ob- Adj_{kompar} -ší
(obstarší)
E. 4. ob- Z_{adj}-ož-ný
(obstarožný)

E. 1. ob- Z_{adj} — -ož-ní / — -ož-ný

Spisovná čeština na rozdiel od slovenčiny nemá prídavné meno *obstarný* (v slovenčine všeobecne známe a bežné), ani *obstarnejší* (SSJČ ich neuvádza). Namiesto nich má príd. meno *obstárlý,* ktoré zasa nepozná slovenčina. Spoločné je príd. meno *postarší* (*obstarší* je v slovenčine zriedkavé). Okrem toho má čeština dva varianty adjektíva *obstarožný/obstarožní*). Toto prídavné meno má v češtine i v slovenčine zhodný pejoratívny štylistický príznak spätý s nezvyčajnou slovotvornou príponou *-ožný.*

V našej súhrnnej tabuľke je tento slovotvorný typ a jeho varianty na slovenskej strane uvedený pod č. XII., XIII., XX., XXI. (sem by patrilo aj adj. *obstarožnejší*), na českej strane pod č. V., VI. a XV.

F. Pomerne bohatú skupinu deverbatívnych adjektív s významom malej miery tvoria prídavné mená, ktoré sú od pôvodu trpné príčastia slovies vyjadrujúcich malú mieru deja. Tento typ prídavných mien s významom malej miery deja nespracúva a nespomína ani Morfológia slovenského jazyka, ani Slovenská lexikológia I, ale daktoré z nich zachytáva a správne sémanticky charakterizuje SSJ. V tejto skupine deverbatívnych adjektív s významom malej miery sa opäť objavujú typické slovotvorné rozdiely medzi spisovnou slovenčinou a češtinou, aké sme pozorovali vyššie.

Ide napr. o takéto dvojice ekvivalentov jednotlivých adjektív: slov. *nahnitý,* zried. *nadhnitý* (v slovenčine prefixálne slovotvorné varianty) — čes. *nahnilý* (české deadjektívne a deverbatívne adjektíva tejto sémantickej skupiny s významom malej miery sa tvoria od l-ového príčastia), slov. *nadlomený, nalomený* — čes. *nalomený,* slov. *poblednutý* — čes. *pobledlý.* SSJ III, s. 107 uvádza síce podobu prídavného mena *pobledlý* ako slovenskú a knižnú, ale celý súbor slovotvorných prostriedkov, ako ich uvádzame v tabuľke, aj ostatné slovotvorné typy na slovenskej strane (v spisovnej reči) dokazujú, že slovotvorné typy *pobledlý, nasladlý, nakyslý* atď. nie sú v slovenčine domáce ani bežné. Množstvo domácich slovotvorných prostriedkov a postupov odsúva tieto jednotlivé výrazy (prevzaté z češtiny) na okraj spisovnej reči.

Slovotvorný typ tejto skupiny by sme mohli názorne vyjadriť takto:

slov.
prefix — Z_{verb} — sufix
(part. perf. pas.)

čes.
prefix — Z_{verb} — sufix — -lý / — -alý / — -ělý / — -ený / — -nutý

slov.	čes.
F. 1. nad-lom-ený, nad-hni-tý	F. 1. na-lom-ený
F. 2. na-lom-ený, na-hni-tý	F. 2. na-hni-lý
F. 3. po-bled-nutý	F. 3. po-bled-lý
F. 4. po-čern-etý	F. 4. po-čern-alý
F. 5. ob-schnu-tý	F. 5. o-sch-lý
F. 6. pre-schnu-tý	F. 6. pro-sch-lý
F. 7. pod-na-pi-tý	F. 7. pod-na-pi-lý
F. 8. pod-pi-tý	F. 8. na-červenav-ělý
	F. 9. na-křapnutý/na-křáp-lý/ na-křap-lý

Nápadné sú na slovenskej a českej strane tieto fakty: na slovenskej strane je výrazná pestrosť slovotvorných predpôn *(nad-, na-, po-, pod-, ob-, pre-)*, na českej strane sú to slovotvorné predpony *na-* a *po-, pod-* (predpona *o-* je sémanticky sporná).

Na českej strane prevažná väčšina adjektív má zakončenie na *-lý, -alý, -ělý* (popri *-ený, -nutý*), na slovenskej strane nieto adjektív so zakončením na *-lý*, sú len adjektíva so slovotvornými príponami trpných príčastí od príslušných slovies: *nadlomiť — nadlomený, nalomiť — nalomený, poblednúť — poblednutý, počernieť — počernetý, obschnúť — obschnutý, preschnúť — preschnutý.*

Zo sémantickej stránky sa táto veľká skupina deverbatívnych adjektív s významom malej miery líši od predchádzajúcich typov tým, že si jednotlivé deriváty zachovávajú dynamický prvok zmeny stavu, zmeny v dôsledku nadobudnutej, zmenenej vlastnosti, kvality. Porov. tieto rady: *bledý — poblednutý — vyblednutý — zblednutý;* čes. *snědý — nasnědlý;* čes. *měkký — naměklý — změklý,* čes. *sladký — nasládlý* atď.

Daktoré adjektíva z tejto skupiny nie sú jednovýznamové. Tak napr. prídavné meno *počernetý* má nielen význam malej miery „trochu čierny, počerný, trochu sčernetý“,[12] ale môže mať aj význam „taký, ktorý sa postupne stal čiernym“: *počerneté domy* = postupne očerneté, stmavnuté, začadené, začmudené.

Ani v tejto skupine výrazov nestojí mechanicky lexéma oproti lexéme v jednom i v druhom národnom jazyku. Raz na českej, inokedy na slovenskej strane máme opisný výraz oproti deverbatívnemu adjektívu s významom malej miery: čes. *nakřáplý, nakřapnutý (talíř)* — slov. *trochu puknutý tanier,* čes. *nakouřená cigareta* — slov. *načatá cigareta* (taká, ktorú

[12] Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1963, s. 113 (uvádza v hesle *počernetý* i *počernelý* príklad „počernelá tvár (Jes.)“, ktorý dokazuje, že príd. meno *počernetý („počernelý“)* má význam malej miery, t. j. *počerný*).

dakto načal, začal fajčiť), čes. *naměklý* — slov. *trochu zmäknutý*, čes. *nakleplý* — slov. *trochu puknutý od klepnutia, od klopnutia* atď.

Od takých adjektív, ktoré vyjadrujú malú mieru vlastnosti, treba jasne odlíšiť tie, ktoré sú síce zo slovotvornej stránky s nimi zhodné, ale sémanticky sa celkom odlišujú. Chýba im sémantický prvok miery. Napríklad adjektívum *načichlý* (v obecnej češtine *načuchlý*) nepatrí k adjektívam s významom malej miery. Má význam „taký, ktorý dačím napáchol", napáchnutý. Ide o význam výsledku deja. Formálna zhoda neznamená ešte zhodu významovú, obsahovú; očakávaná, resp. predpokladaná zhoda nemusí existovať. Inokedy môže suplovať predpokladaný slovotvorný ekvivalent zástupka z iného slovotvorného radu alebo typu. Uvedieme príklady: čes. *natvrdlý* — slov. *trochu pritvrdý, tvrdkastý, potvrdší;* čes. *nachromlý* — slov. *krivkajúci, pokrivkávajúci, krivkavý*. Bohatý materiál, ktorý máme zo slovníkov, najmä česko-slovenského slovníka, tu neuvádzame. Ani každým jednotlivým prípadom sa na tomto mieste zaoberať nemôžeme.[13] Konfrontačné slovníky, česko-slovenský a slovensko-český, iste prinesú veľa nového materiálu.

Záver: Na malej, sémanticky vyhranenej a slovotvorne neobyčajne pestrej skupine (ukazuje to názorne naša súhrnná tabuľka) deadjektívnych a deverbatívnych prídavných mien s významom malej miery v spisovnej slovenčine a češtine sme chceli ukázať, aká zaujímavá a zložitá problematika — dosiaľ málo preskúmaná — existuje v oblasti lexiky, v oblasti jedného slovného druhu (z hľadiska sémantiky i tvorenia slov). Pri výskume nemožno preceňovať formálnu stránku na úkor sémantickej ani naopak. Ani sa mnoho nedozvieme o podobe a fungovaní uzavretých (hoci malých) subsystémov, ak ich neskúmame komplexne a detailne. Izolované jednotlivosti nás môžu viesť k celkom nesprávnym a skresleným záverom.

Milan Majtán

AKO VZNIKLI VLASTNÉ MENÁ V PRÓZE MAJKA TÁRAJKA

Knižka s venovaním, v ktorom sú najpodstatnejšie slová „Slatinčanovi Slatinčanka", vyvolala uvažovanie o tom, ako známa slovenská spisovateľka Mária Ďuríčková, autorka, ktorú dobre poznajú najmä naše deti, vo svojej próze Majka Tárajka (Mladé letá 1965, 2. vyd. 1970) vyberala a tvorila vlastné mená a ako ich využila pre svoje umelecké zámery.

[13] Dr. M. Majtánovej, CSc., ďakujem za informácie o českých príd. menách s významom malej miery a za prečítanie príspevku.

Autorka pochádza zo Zvolenskej Slatiny. Spisovateľské meno (pseudonym) Ďuríčková si zvolila z matkinho rodného priezviska. V knižke Majka Tárajka sa z celého spisovateľského diela M. Ďuríčkovej najviac odráža jej slatinský pôvod. Zo slatinského prostredia je dej, zo slatinských priezvisk a prímen tvorila mená svojich postáv, z názvov zo slatinského chotára a z okolia vyberala názvy geografických objektov, nárečovými slovami spod Poľany (*obieľky, kániť sa, gajovať sa, nezgodný, odhadzovať sa, deťactvo, planec, nahotovený* a pod.) oplýva živá ľudová reč Majky Tárajky.

Na pomenovanie postáv využila M. Ďuríčková takmer napospol priezviská a prímená zo Zvolenskej Slatiny a okolia, napr. *Ľupták, Šarina, Malatinec, Brachna, Krnáč, Plavec, Maduda, Hrabáč, Kováč, Sebenský, Šmáľ, Krajniak, Kušnier, Hanulík, Lomaník, Krokoš, Parila, Červenák, Baťala* a pod. a bežne používané rodné mená.

Prechýlené ženské priezviská používala autorka v úradnej podobe s príponou *-ová*, napr. *Brachnová, Trocková, Lomaníková, Bobáľová, Kušnierová* a pod., častejšie však v hovorovej podobe s príponou *-ka*, napr. *Hrabáčka, Červenáčka, Lomaníčka, Krokoška, Brachnovka, Krajniačka, Bobáľka, Sitárka, Šarinka.* Častejším používaním podôb s príponou *-ka* zdôrazňuje autorka jednak hovorovosť (Majka rozpráva dej v prvej osobe), jednak dedinské prostredie. Výnimočná je podoba z tvaru gen. pl. v cudzom mene Líza *Nandorych.* Pri pomenúvaní rodiny sú podoby s príponou *-ovci: Šmáľovci, Krnáčovci.*

Iba funkčne, aby mohla zvýrazniť Majkine úvahy o vyberaní mena, utvorila M. Ďuríčková štylisticky príznakové priezviská *Konečník* a *Prdúsková* (priezvisko *Trcka* je bežné, i keď môže vyvolávať nežiadúce asociácie): *„Keby si ľudia mohli vyberať meno, iste by sa nikto nevolal Trcková, ako Danka Trcková, alebo Konečník, ako jeden siedmak, čo dochádza z Hájnikovej.“* Majka nahnevaná potom dokladá: *„Keď som ti ja Tárajka, tak ty bárs by si dostala meno Trcková alebo . . . alebo Prdúsková, tak!“* (s. 10—11).

Problémy sú s menom samotnej Majky Tárajky:

V dedine ma zväčša volajú Majka Ľuptáčka a niektorí aj Majka Tárajka. Ľuptáčka, nech sa páči, ale Tárajka, to si vyprosím! Meno Tárajka mi vôbec nesedí, lebo ja náhodou netáram! Len niekedy čo sa trošku rozvravím, keď je dačo strašne zaujímavé.

Ja náhodou rozprávam asi tak priemerne a vôbec netáram. Preto s menom Tárajka nesúhlasím, a kto mi tak povie, na toho sa nahnevám.

Ale chalani mi niekedy povedia ešte horšie: Kač-kač-kačica! To preto, že sa pri chôdzi kníšem. Mám čosi s bedrami. Keď si dám pozor, idem dosť rovno, ale keď si nedám pozor, tak sa kníšem.

Človeka zasypú kopou prezývok, a nevolajú ho pravým menom. Moje pravé

meno je Mária Nemnicová. Mám ho aj na zošitoch aj na všetkých vysvedčeniach šiestich.

S menami sú len opletačky!

Napríklad my:

Píšeme sa Nemnicovci, a volá sa k nám do Ľuptákov.

Oco sa píše Ondrej Nemnica, mama Zuzana Nemnicová, Madlena sa píše Madlena Nemnicová a Maroš ešte nechodí do školy. Až bude chodiť, bude sa písať Martin Nemnica.

Ale strýc Martin, ockov brat, sa píše Martin Ľupták-Nemnica. Ako je to možné? (s. 7—9).

Máriu Nemnicovú teda v dedine volajú Majka (Marka) Ľuptáčka, aj Majka Tárajka, aj Kač-kač-kačica. Problematiku priezviska a prímena vystihla autorka veľmi presne: *„Píšeme sa Nemnicovci a volá sa k nám do Ľuptákov.“* Situácia s menom sa skomplikovala, keď Maroš, najmenší Nemnica, išiel do školy a zistilo sa, že je v matrike zapísaný ako Martin Ľupták-Nemnica, lebo jeho narodenie zahlasoval strýc Martin (Martin Ľupták-Nemnica), lebo, ako hovorí Majka, „naša mama bola chorá a ocko behal za doktorom a za liekmi“. Napokon vysvitlo, že Majkinho prastarého otca Ondreja Nemnicu zabilo v hore a jeho žena s malým Jankom, neskorším Majkiným starým otcom, sa znovu vydala, tentoraz za Ľuptáka.

Majkine prezývky *Tárajka* a *Kač-kač-kačica* sú priliehavé. Veľmi plasticky a pritom detskému veku primerane a inštruktívne je v knižke spracovaná otázka živého, neúradného pomenovania osôb na slovenskej dedine.

Ako názvy obcí využila autorka chotárne názvy zo slatinského katastra. Dedina, v ktorej býva Majka Tárajka, sa volá *Gorovec,* v skutočnosti *Gorovec* je názov kopca. Druhá obec (osada) sa nazýva *Boroviny,* Majka hovorí o svojom otcovi a strýcovi, že „dvaja bratia z Gorovca si vzali dve sestry z Borovín“; je to názov osady v slatinskom chotári. Ďalšie susedné obce sa v knihe Majka Tárajka nazývajú *Črchľa* (príd. meno *črchliansky*) a *Žeravice;* v skutočnosti sú to názvy zalesnených častí slatinského chotára. *Hájniková* („siedmak, čo dochádza z Hájnikovej“) je osada patriaca susednej obci Vígľaš. Chotárne názvy *Lopatiná (na Lopatinej), Úhrady (na Úhrady), Horevodie (po celom Horevodí)* sú tiež zo slatinského katastra, časť *Horevodie* patrí však už dnes do katastrálneho územia obce Stožok.

Autorka si vymyslela iba jediný názov *Kraj sveta.* Ústami Majky o ňom hovorí: „Chodievali sme na snežienky, na konvalinky a niekedy v nedeľu sme zašli aj na kraj sveta. Kraj sveta je dosť ďaleko a ide sa ta do kopca. Človek ide, ide, ide a pred ním ostáva čoraz menší kúsok zeme . . . keď prejdeme i ten ostatný kúsok zeme, zjaví sa pred nami dolinka.“ (s. 37—38). *Koniec sveta* je tzv. hovoriaci názov, označujúci časť chotára, ktorá sa zdá byť „na samom konci“ pri horizonte.

Zo skutočných osadných názvov sa využíva iba názov *Bratislava.*

Spôsob výberu a tvorenie literárnych geografických názvov M. Ďuríčkovej celkove zodpovedá slovenskej literárnej tradícii spisovateľov-realistov, hoci u jednotlivých autorov možno zisťovať viaceré špecifické spôsoby, napr. tvorenie nových názvov pomocou typických formálnych prostriedkov (*-ice, -any, -ovce* a pod.), rozličnými zmenami hlások alebo celých skupín (*Fukanec* < *Pukanec*), rovnakou motiváciou (*Matúšová* < *Ábelová*) a pod. Skutočné názvy zodpovedajúce skutočným objektom používajú autori obyčajne v prácach cestopisného charakteru, niekedy v historickej alebo spomienkovej próze a inak obyčajne iba pri opisovaní vzdialenejších a väčších objektov (miest, vrchov, riek a i.).

V doterajšej odbornej literatúre sa jazyk a štýl M. Ďuríčkovej hodnotí vysoko (Jacko, 1970 — tam je aj ďalšia literatúra). Je pestrý, mnohotvárny, ale pritom vyvážený a veku čitateľov primeraný. V osobe autorky sa spája osobnosť spisovateľa a pedagóga. Na základe rozboru vlastných mien z Majky Tárajky možno k týmto hodnoteniam ešte dodať, že M. Ďuríčková v práci z dedinského prostredia nielen zasvätene a funkčne využila, „autentické" osobné mená a geografické názvy, ale majstrovsky a umelecky pôsobivo spracovala problematiku živého pomenúvania osôb na stredoslovenskej dedine.

Literatúra

JACKO, J.: Jazyk dedinskej a mestskej mládeže v próze M. Ďuríčkovej. In: Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. 9. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák a iní. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 25—56.

MAJTÁN, M.: Ľudové pomenúvanie osôb v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4.—6. XI. 1970. Red. V. Blanár. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 170—181.

Marián Servátka

O NIEKTORÝCH SLOVENSKÝCH A POĽSKÝCH FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTKÁCH Z POROVNÁVACIEHO HĽADISKA*

V tomto príspevku chceme upozorniť na podobnosti v slovenských a poľských frazeologických spojeniach s prírodnou a spoločensko-kultúrnou motiváciou a pokúsiť sa o určenie spoločných prameňov frazeológie v týchto dvoch slovanských jazykoch. Upozorňujeme, že nejde nám o porovnanie

* Štúdia vznikla v študentskom vedeckom lingvistickom krúžku na FFUK pod vedením prof. dr. P. Ondrusa, DrSc.

frazeologického bohatstva z uvedenej oblasti obidvoch jazykov v celej jeho šírke. Sústreďujeme sa na frazeologizmy v spisovnom jazyku, ktoré sú obsiahnuté v Slovníku slovenského jazyka I—V, v Slowniku języka polskiego[1] a v Słowniku frazeologicznom języka polskiego S. Skorupku[2].

1. Na orientáciu uvedieme v krátkosti najnovšie chápanie frazeologických jednotiek. Tak napr. J. Mlacek v knihe Zo syntaxe frazeologických jednotiek[3] píše: „Frazeologická jednotka alebo frazeologický zvrat sa všeobecne chápe ako ustálené slovné spojenie, ktorého význam je viacej alebo menej lexikalizovaný. Trvalým problémom frazeologickej teórie však ostáva problém určenia ustálenosti, spôsob odlíšenia týchto ustálených slovných spojení od voľných spojení slov."

Ustálenosť sa teda pokladá za základnú vlastnosť frazeologických zvratov. Niektorí jazykovedci sa však kriticky stavajú k tejto koncepcii pre jej nelingvistický charakter. J. Mlacek sa nazdáva, že kategóriu ustálenosti možno nahradiť špecifickejšími a jednoznačnejšími vlastnosťami, ako sú: nezameniteľnosť komponentov v ich lexikálnom obsadení, neúplná paradigma komponentov, výskyt petrifikovaných a zastaraných výrazov a tvarov.

Východiskom formálnej klasifikácie frazeologickej jednotky je jej formálne zloženie. V slovenskej jazykovede sa rozlišujú: 1. ustálené spojenia (frazeologické jednotky so slovesom), 2. združené pomenovania (menné spojenia).

Problematické je však zaradenie združených pomenovaní do frazeológie.

V poľskej frazeologickej teórii, ktorú predstavujú zväčša práce S. Skorupku,[4] frazeologizmy sa podľa formálneho kritéria, ktorým je gramatický charakter výrazov a druh väzby medzi nimi, delia na tri skupiny:

a) wyrazy — sú to skupiny najmenej dvoch jednotiek, ktoré tvoria určitý syntaktický celok a majú nominálny charakter, napr.: *szum vody, niezmiernie trudny, świeżo malowany, bardzo wysoko.*

b) zwroty — skupiny výrazov s určitou syntaktickou väzbou, v ktorých hlavný člen má verbálny charakter, napr.: *wołać wniebagłosy, szybko biec, ściśle mówiąc, wziąwszy pod uwagę.*

c) frazy — sú to skupiny výrazov zložené z nominálnych i verbálnych

---

[1] Słownik języka polskiego. Red. W. Doroszewski. Warszawa, Wiedza Powszechna 1958—1969. 11 zv.

[2] SKORUPKA, S.: Słownik frazeologiczny języka polskiego. Zv. 1. 1. vyd. Warszawa, Wiedza Powszechna 1967. 788 s.

[3] MLACEK, J.: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 6—7.

[4] Porov. KURKOWSKA, H. — SKORUPKA, S.: Stylistyka polska. 1. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1959, s. 151—152; SKORUPKA, S.: Z zagadnień frazeologii porównawczej. Prace Filologiczne. 18. Časť 4. Warszawa 1965, s. 126.

členov, ktoré majú charakter vety; napr.: *Niebo wypogodziło się, śnieg pada, zegar bije, słońce wschodzi.*

Veta je však pojem širší ako fráza: každá fráza je vetou, ale nie každá veta je frázou. Predmetom výskumu frazeológie sú len tie vety-frázy, ktoré sú typické určitým stupňom ustálenosti, často sa opakujú v tej istej forme. Ide o príslovia, úslovia a porekadlá.

Porovnaním tejto frazeologickej typológie dostávame takýto obraz delenia frazeologizmov v poľskej a slovenskej jazykovede:

Združené pomenovania	Wyrazy
Ustálené spojenia	Zwroty
	Frazy

Frazeológia je úzko spätá s lexikológiou a sémantikou, takže významová klasifikácia je dôležitejšia ako formálna.

J. Mlacek v uvedenej práci uvádza Vinogradovovo delenie frazeologizmov: 1. frazeologické zrasteniny — *lanské snehy, psí jazyk, opiť rožkom:* 2. frazeologické celky — *biela káva, vlčí mak, mať v hlave;* 3. frazeologické spojenia — *ihličnatý strom, zelená tráva, pomaly kráčať.*

Z tejto koncepcie vychádza aj S. Skorupka. Jeho sémantická analýza vyzerá takto:

1. Związki frazeologiczne luźne — sú charakteristické svojou nízkou ustálenosťou. Tvoria sa viac-menej ľubovoľne a sú nelexikalizované *(jeść jabko, wysunąć się: z kąta, z pokoju).*

2. Związki frazeołogiczne łączliwe — patria sem frazeologizmy, ktoré tvoria prechod medzi tzv. voľnou a ustálenou frazeológiou. Sú to výrazy označujúce druh; určujúci člen frazeologizmu označuje vlastnosť predmetu, napr. *aparat telefoniczny, ryby morskie, koń wyścigowy, aktor komiczny, zapalenie płuc.*

Sú to dvojčlenné názvy, ktoré môžu byť zamenené jednočlenným ekvivalentom: *telefon, ryby.*

3. Związki utarte stereotypowe — sú v jazyku už viac ustálené, v svojej sémantickej hodnote sa veľmi nevzďaľujú od významu jednotlivých zložiek frazeologizmu, napr. *czerwony jak burak, lekki jak piórko, biały jak śnieg.*

4. Związki stałe — sú to ustálené spojenia, ktoré sa nevytvárajú ľubovoľne a ktorých zložky majú obmedzenú frazeologickú spájavosť. Vzťah medzi štruktúrou a významom je zastretý, napr. *pleść duby smalone, smalić cholewki, spieć raka.*

Členenie S. Skorupku zhruba odpovedá deleniu frazeologizmov u Vinogradova, pretože „związki łączlive“ a „związki utarte stereotypowe“ tvoria spoločnú skupinu, ktorá je medzi voľnými spojeniami a ustálenými frazeologizmami:

Vinogradov	Skorupka
fraz. spojenia	związki luźne
fraz. celky	związki łączlive
	związki stereotypove
fraz. zrasteniny	związki stałe

V slovenskej typológii frazeologických jednotiek podľa sémantického kritéria je zachované Vinogradovovo členenie pri frazeologických celkoch a zrasteninách. Rozdielne je ponímanie tzv. frazeologických spojení, lebo „prvky ustálenosti sú v nich tiež zriedkavé, takže tu nemožno hovoriť o osobitnom druhu frazeologických jednotiek“.[5] V. Budovičová označuje tzv. typické voľné spojenia za čakateľov frazeológie, za spojenia, ktoré sa ešte len ustaľujú, frazeologizujú.“[5a] J. Mlacek však tvrdí, že frazeológia nevylučuje spojenia s nižším stupňom sémantickej spätosti.

P. Ondrus[6] necháva v svojom delení aj tretiu skupinu — frazeologické spojenia, pričom do nej nezaraďuje typické voľné spojenia ako S. Skorupka, ale frazeologické spojenia chápe ako frazeologické jednotky, ktorých jednotlivé komponenty si zachovávajú pôvodný význam, ale vyskytujú sa len v určitých spojeniach, nie voľne, napr. *stratený človek, ochranné krídla, zhorieť od hanby, koleso dejín, zub času.* Zásada ustálenosti je v tomto prípade posunutá trocha vyššie (nad úplne voľné spojenia), takže možno zachovať už spomínané členenie na tri skupiny.

Žiada sa úprava Skorupkovej koncepcie a aj členenia, na ktoré poukázal J. Mlacek v svojej práci. Závažným nedostatkom tohto delenia je nepresné určenie „dolnej hranice“ frazeologizmu. Do frazeológie sa tak dostávajú voľné spojenia typu *pomaly kráčať* aj združené pomenovania, ktoré neobsahujú potrebný stupeň frazeologickosti a ustálenosti.

---

[5] Porov. MLACEK, J.: op. cit., s. 16.

[5a] BUDOVIČOVÁ, V.: Z teórie a praxe jednojazyčného slovníka. Slovenská reč, *19*, 1954, s. 70.

[6] ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 73—76.

Podľa nášho názoru najvhodnejšie členenie frazeologických jednotiek je to, ktoré uvádza P. Ondrus v Slovenskej lexikológii:

1. Frazeologické zrasteniny — predstavujú ustálené spojenia, v ktorých jednotlivé komponenty stratili svoj prvotný význam a spoločne utvárajú celkom nový význam; napr. *streliť capa, bývať pánubohu za chrbtom, hádzať hrach na stenu, búrka v pohári vody.*

2. Frazeologické celky — ustálené spojenia, v ktorých súhrnný význam vyplýva z významov jednotlivých komponentov, pričom sa celok chápe obrazne; napr. *liať olej na oheň, trafená hus zagága, robiť z komára somára.*

3. Frazeologické spojenia — zvraty, ktorých jednotlivé komponenty si zachovávajú pôvodný význam, ale vyskytujú sa len v určitých ustálených spojeniach, nie voľne; napr. *stratený človek, zhorieť od hanby, napnúť uši, koleso dejín.*

Vzhľadom na obraznosť druhej skupiny navrhujeme začleniť do nej aj príslovia a porekadlá.

Pre klasifikáciu frazeologizmov v slovanských spisovných jazykoch by bolo veľmi vhodné mať jednotné kritériá. V budúcnosti práve tento moment môže mať dôležitú úlohu pri spoločnom výskume frazeológie v slovanských jazykoch, najmä v porovnávacej frazeológii. Naše porovnanie slovenských a poľských frazeologických jednotiek s prírodnou a kultúrnou motiváciou, ktoré podávame v druhej časti príspevku, je malým vkladom do tejto spoločnej výskumnej práce.

2. Frazeologické jednotky s prírodnou motiváciou

Sú to také frazeologické jednotky, ktoré vznikli na základe metaforického porovnania prírodných javov z rastlinnej a živočíšnej ríše s ľudským konaním a duševným stavom človeka. Človek pri práci a pozorovaní prírody pomenúva podľa rôznych prírodných predmetov a javov iné predmety a javy. Robí to takmer rovnakým spôsobom vo všetkých jazykoch. Nemusí to byť iba v spisovných jazykoch, práve naopak — najmä v nárečiach možno objaviť podobnú alebo zhodnú motiváciu frazeologických jednotiek alebo ich variantov. Dokazuje to aj sovietsky jazykovedec N. I. Tolstoj,[7] keď pomocou súčasného jazykového materiálu sa snaží rekonštruovať pôvodný význam (pravýznam) niektorých slovanských frazeologizmov veľmi podobných a blízkych zo sémantickej stránky. V Západnom Polesí (Zapadnoj Poles) našiel autor frazeologizmus *na čórnyj pažúr* alebo

[7] TOLSTOJ, N. I.: O rekonstrukcii praslavianskoj frazeologii. Slavianskoje jazykoznanije 1973, s. 272—291.

na čornyj ńógoť, ktorý má význam „nepatrne málo, zanedbateľne málo". Na bieloruskom území zapísal variant *ni na sini nogcik* vo význame „ani trochu, ani najmenej". Ukrajinský ekvivalent znie *jak za ńichťom bolóta* — „veľmi málo". V poľštine je frazeologizmus *tyle, co czarnego za paznokciem* — „nič, veľmi málo". V kašubčine N. I. Tolstoj našiel spojenie *aňi za nokc* — „nič, málo". Z češtiny je známe spojenie *je toho sotva za nehet* — „veľmi málo". V slovenčine poznáme prirovnanie *ako za nechtom blata* vo význame „málo, veľmi málo". Z južnoslovanských jazykov možno uviesť príklady z bulharčiny *černoto pod noktite* — „veľmi málo", zo srbochorvátčiny *ni koliko crno ispod nokta* — „bezvýznamne málo", macedónsky ekvivalent znie *edno nokte* — „málo, veľmi málo", v slovinčine sa používa spojenie *kolikor je za nohtom črnega* vo význame „zanedbateľne málo".

Na základe uvedených príkladov, ako aj iných nárečových ekvivalentov N. I. Tolstoj rekonštruuje praslovanský frazeologizmus **na čьrnъjь nogъtь* alebo **jako jestъ za nogъtemь čьrno*. Možno teda predpokladať, že v takejto forme existoval v praslovanskom jazyku.

Povšimneme si teraz už len na slovenskom a poľskom jazykovom materiáli ďalšie frazeologizmy s prírodnou motiváciou. Niektoré z nich (iba poľské) uvádza S. Skorupka v svojej štúdii Z zagadnień frazeologii porównawczej[8].

Búrka je všeobecne známy prírodný jav. Pôvodné pomenovanie tohto prírodného javu označuje dnes v obidvoch slovanských jazykoch v prenesenom význame rôzne spoločenské zlomy, prevraty, ako aj živelné i básnické vyjadrenie mienky a citov, napr. *búrka citov (žitia) — burza uczuć; búrka potlesku — burza oklasków; kto seje vietor, zožne búrku — kto viatr sieje, burzę zbiera.*

Blesk (menej hrom) sa v našich predstavách spája s rýchlosťou *(rýchly ako blesk)*, s rýchlym priebehom nejakej činnosti alebo deja. Tu majú svoj pôvod napr. tieto frazeologizmy: *rýchly ako blesk — szybki jak błyskawica; rýchlosťou blesku — lotem błyskawicy; letieť ako blesk — pędzić błyskawicą; šľahať blesk nenávisti (zlosti) — miotać, rzucać błyskawice.*

Do skupiny frazeologizmov s prírodnou motiváciou možno zaradiť aj frazeologické väzby poukazujúce na súvis so životom zvierat. Napr. kôň ako jedno z historicky najstarších zvierat, ktoré si človek skrotil, je symbolom sily, ťažkej práce. Pomenovanie koňa je prostriedkom obrazných pomenovaní o omyloch a nesprávnej kritike: *robiť ako kôň — pracować jak koń; silný ako kôň — silny jak koń; darovanému koňovi sa na zuby nehľadí — darowanemu koniowi nie patrzy się w zęby; kôň má štyri nohy, a predsa sa potkne — koń ma cztery nogi, a potknie się.*

---

[8] SKORUPKA, S.: Z zagadnień frazeologii porównawczej ... s. 119—129.

Ďalším spoločným prameňom pre vznik frazeologických jednotiek je človek, jeho výzor a činnosť. Osobitne výrazne tu vystupuje funkcia rúk a hlavy, o čom svedčí bohatá zásoba frazeologizmov s rovnakou sémantikou; napr. *prosiť o ruku — prosić o rękę; dať svoju ruku — oddać komu rękę*. Pohyb rukou nadol vyjadruje obyčajne nechuť: *hodiť na niečo rukou — machnąć rękę na co*. Blízkosť, osobný kontakt sa vyjadruje tiež frazeologizmom obsahujúcim slovo *ruka: mať niekoho poruke — mieć kogoś pod ręką; z prvej ruky — z pierwszej ręki; moja pravá ruka — moja prawa ręka*.

Frazeologickými spojeniami obsahujúcimi slovo *ruka* sa v obidvoch jazykoch vyjadruje nepríjemná situácia, nedobré postavenie: *prísť s prázdnymi rukami — przychodzić s pustymi rękami; byť nástrojom v jeho rukách — być narzędziem w jego rękach; brániť sa rukami-nohami — bronić się rękami nogami; podaj mu prst a vezme celú dlaň — daj mu palec, a on za całą rękę chwyta.*

Hlava ako najdôležitejšia časť ľudského tela vo frazeologických zvratoch a zrasteninách reprezentuje celé telo, človeka a jeho správanie: *strecha nad hlavou — dach nad głową; chodiť ako bez hlavy — chodzić jak bez głowy; hore hlavu! — głowę do góry!; chytať sa za hlavu — chwytać się za głowę; kto nemá v hlave, má v pätách — kto nie ma v głowie, musi mieć w nogach.*

Uviedli sme len niektoré, viac-menej typické frazeologické jednotky, ktoré sú zväčša známe aj v iných slovanských jazykoch. Vývin frazeológie s prírodnou motiváciou je spätý v každom jazyku s významovým vývinom základného výrazu. Jeho významové odtienky sú v niektorých jazykoch príčinou vzniku rozvinutejšej frazeológie. Najčastejšie však výraz, ktorý je základom frazeologickej jednotky, má spoločný významový odtienok vo všetkých slovanských jazykoch (vyplýva to aj z nášho porovnania), hoci jeho štruktúra a najmä spojenia s inými výrazmi bývajú odlišné. Stáva sa teda, že tá istá myšlienka je vyjadrená v dvoch blízkych jazykoch ináč, a to štruktúrne i obrazne. Možno to porovnať najmä pri frazeologických zrasteninách, pričom každý jazyk využíva svoje najvýraznejšie a typické výrazové prostriedky. Napríklad keď sa Slovák chce obrazne vyjadriť o úteku, „berie nohy na plecia", ale Poliak ich „bierze za pas".[9]

3. Frazeologizmy so spoločensko-kultúrnou motiváciou

V tejto oblasti frazeológie, spojenej s vystupovaním a výtvormi človeka, možno nájsť mnoho spoločných alebo podobných spôsobov vyjadrenia istých spoločenských situácií. Reakcie ľudí na určité javy sú rovnaké, roz-

[9] Tamže, s. 124.

diely spôsobujú odlišné ekonomické pomery a spoločensko-kultúrne podmienky. Frazeologizmy so spoločensko-kultúrnou motiváciou závisia aj od jazykového prostredia, od mentality príslušníkov jednotlivých národov a od štruktúry ich jazyka. Napríklad za naše vyjadrenie odmietnutia „dostať košom" majú Poliaci zvrat „dostać kosza" alebo „dostać odkosza". Je to frazeologizmus prevzatý z nemčiny. Podľa staronemeckých zvyklostí dievča odmietlo pytača tým spôsobom, že mu podalo kôš bez dna, čo malo byť znamením, že v takomto koši by nemohol byť vtiahnutý do jej izby.

V poľštine sú však ešte dva ekvivalenty slovenského zvratu *dostať košom*, a to *dostać arbuza* a *dostać czarną polewkę*. Existovala totiž taká staropoľská obyčaj, že nechcenému pytačovi sa taktne podávala na stôl dyňa (arbuz) alebo čierna polievka, čo bolo všeobecne známym symbolom nesúhlasu, odmietnutia.[10]

Dôležitým prameňom frazeológie zo spoločensko-kultúrnej oblasti pre slovanské (a nielen slovanské) jazyky je antika, jej mytológia, história a literatúra; osobitné miesto zaujíma biblia. Porovnajme niektoré slovenské a poľské frazeologické jednotky

a) z mytológie: *Augiášov chliev — chlew Augiasza; sizyfovská robota — syzyfowa praca; Tantalove muky — męki Tantala;*

b) spoločné frazeologizmy z antickej histórie: *Pyrrhovo víťazstvo — Pyrrusowe zwycięstwo; preťať gordický uzol — przeciać gordyjski węzeł; kocky sú hodené — kości rzucene;*

c) spoločné frazeologizmy z antickej literatúry: *dieťa šťasteny — dziecko szczęścia; hľadať so sviečkou (cez deň) — szukać ze świecą; pýšiť sa cudzím perím — stroić się w cudze piórka.*

O využití antickej kultúry vo frazeológii rozličných jazykov veľmi výstižne píše W. Doroszewski: „Pokiaľ ide o spôsoby činnosti, psychické stavy, procesy a s tým spätú frazeológiu, európske národy sa navzájom stretávajú pri latinských alebo grécko-latinských prameňoch. Stopa latinčiny v oblasti myšlienkových prejavov vo všetkých európskych jazykoch je nesporným a veľmi výrazným faktom, takže zapierať toto dedičstvo nemôže ani jeden kultúrny Európan."[11]

Ďalším spoločným prameňom slovenskej a poľskej frazeológie je biblia, citáty z biblie: *byť v siedmom nebi — być w siódmym niebie; pracovať v pote tváre — pracować w pocie czoła.*

Pri porovnávaní slovenských a poľských porekadiel, prísloví a úsloví možno nájsť mnoho paralelných ekvivalentov:

Ako si ustelieš, tak budeš spať — Jak sobie pościelesz, tak się wyśpisz. — Kto druhému jamu kope, sám do nej padne — Kto pod kim dołki kopie,

[10] Tamže, s. 126.
[11] DOROSZEWSKI, W.: Rozmowy o języku. Zv. 2. Warszawa 1951, s. 114—115.

sam w nie wpada. — Bez práce nie sú koláče — Bez pracy nie ma kołaczy. — My o vlku, a vlk za humnami — O wilku mowa, a wilk tuż.

Niektoré frazeologizmy majú príslušné ekvivalenty aj v druhom jazyku, ale nie s rovnakým základom. Mnohé z nich tvoria skupinu tzv. jazykových idiomatizmov: *farár dva razy nekáže — drugi raz nie będę powtarzal; prechádza ma trpezlivosť — brak mi cierpliwości.*

V novšej vrstve frazeologizmov možno hovoriť aj o spoločných východiskách slovenskej a poľskej frazeológie. Je to najmä medzinárodná vedecká a technická terminológia, ktorá prenikla do hovorovej reči a publicistiky: *previesť na spoločného menovateľa — sprowadzić na wspólnego mianownika; zníženie medzinárodného napätia — rozlądowanie napięcia międzynarodowego; zorný uhol — kąt widzenia.*

Záverom zhrnujeme. Vzájomným porovnávaním slovenských a poľských frazeologických jednotiek s prírodnou a kultúrno-spoločenskou motiváciou možno zistiť, že 1. v obidvoch jazykoch sa relatívne nezávisle od seba vytvorila vrstva frazeologizmov, ktorá je viac alebo menej spoločná vo všetkých slovanských jazykoch. To v niektorých prípadoch môže svedčiť o jej praslovanskom pôvode. 2. vrstva spoločných frazeologizmov týkajúcich sa človeka, jeho cítenia a správania vyplýva z rovnakých reakcií ľudských jedincov na vonkajšie a vnútorné popudy. 3. veľmi bohatá vrstva spoločnej frazeológie pochádza z antickej kultúry a z biblie. Frazeologizmy z týchto dvoch prameňov sú v podstate zhodné a sú udomácnené v mnohých jazykoch. 4. integrácia a rýchly rozvoj vo vedeckotechnickej sfére je podnetom pre vznik novej medzinárodnej frazeologickej vrstvy, ktorá má korene v spomínaných oblastiach vedy, ale využíva sa najmä v publicistike.

Marie Majtánová

STARÝ SÚPIS NÁZVOV RASTLÍN Z JASOVA A JEHO ČESKÁ PREDLOHA

1. K rukopisnej zbierke kázní z minulého storočia z jasovského kláštora bol voľne pripojený pätnásťstranový — nepochybne starší — zväzoček nazvaný *Nomina herbarum occurentium in Matthiolo lingva triplici**, obsahujúci výpisky latinských, nemeckých a českých (slovenských) názvov rastlín

* Originál sa nachádzal na miestnom pracovisku Matice slovenskej v Jasove. Fotokópie sú v archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

z herbára Petra Ondreja Matthioliho. Jeho autor bol osobným lekárom cisára Rudolfa II. v Prahe. Herbár ešte v 16. storočí dva razy preložili do češtiny, v roku 1562 Tadeáš Hájek z Libočian a v roku 1596 Adam Huber z Ryznbachu a Daniel Adam z Veleslavína.

Pôvodca výpiskov, ako vidieť z rozboru predlôh, vychádzal z Hájkovho prekladu. Jednotlivé heslá, názvy rastlín, ale i plodín a liečivých živíc priebežne očísloval; z prvej knihy herbára ich vybral 110, z druhej 144, z tretej 154 a zo štvrtej 164, dovedna 572. Pri niektorých rastlinách však uvádza dve aj tri synonymá, takže českých (slovenských) názvov je 625; z nich iba šestina (107) sa úplne zhoduje s formou predlohy.

Odchýlky vyplývajú z charakteru písomnej reči na Slovensku v predspisovnom období a z toho, že text písal Slovák.

2. Rukopis je nedôsledný v označovaní kvantity (označuje ju iba výnimočne). Dosť nepravidelne sa používajú grafémy *j* alebo *ij* na označenie *í*, a aj to často chybne. Celkove sa však označenie dĺžky samohlások zanedbáva, ako to bolo zvykom v slovenských písomnostiach predspisovného obdobia. Zhodne s týmto úzom sa v rukopise nevenuje pozornosť ani ostatným diakritickým znamienkam, ktoré najmä pri jednoduchých hláskach okrem č autor rukopisu spravidla zanedbáva a pri zložkách používa nepravidelne. Pritom je charakteristické, že graféma *ř*, ktorú používal T. Hájek v prostriedku slov, dôsledne sa odstraňuje *(brečtan, kokorik, horky)*. Naproti tomu začiatočné *ř*, písané v predlohe dôsledne zložkou *rž*, býva zachované *(ržasa, ržepiček, ržjpa)*. Iba ojedinele sa stretávame so zápismi *rzerabiny, rzessetlak* alebo *recky, rimsky*. Dôsledne je odstránené aj *ě* *(sstetka, dyne, womeg, konope, kwet)*.

České *ů* je naznačené iba v názvoch *stračí nůžka* a *mak růžkowaty*. V ostatných prípadoch sa zhodne s predlohou vyskytuje staršia česká dvojhláska *uo (ruožowy, ruozička, wokuorky)*, iba v názvoch *ruža* a *ruže s. Marye* je namiesto Hájkovho *uo u*, pričom v podobe *ruža* je ešte ďalší stupeň slovakizácie — nedostatok prehlásky. Rozkolísaný stav používania hlások *uo* a *ů* v predlohe zodpovedá vtedajšiemu stavu v staršej češtine. Snahu po odstránení dvojhlásky *au* (z pôvodného *ú*), doloženej napr. v názvoch *hauby, kaukol, kdaule, melauny, rauta* a v adjektívach *laučny, okrauhly*, možno vidieť v zápisoch *dluhy, dluhosspicny, okruhly*. Naproti tomu v podobách *lymany* a *kuokol* (popri *kaukol*) ide o chyby pri odpisovaní. Novšia česká dvojhláska *ej* (za pôvodné *ý*), ktorú Hájek dôsledne zapisuje ako *ay*, zachováva sa v názvoch *payr, rayže, wosslaych, hady jazayček, wlčy layko, husy maydlo*. Neprehlasované tautosylabické *ay* je v názvoch cudzieho pôvodu *dayworec* a *wayt*, zato prehlasovaná podoba v adjektíve *neymenssj* sa odlišuje od formy *naymenssij* v predlohe.

Grafémy *i/y, j/ij/ý* sa v jasovskom rukopisnom slovníčku píšu nepravi-

delne, Hájkovo *ij* sa však nahrádza najčastejšie typicky slovenským spôsobom písania *y* (*hledyk, swalnyk, wyno, kmyn,* adjektíva *hady, wrany, lesny, wodny* a pod.), niekedy aj jednoduchým *j* (*kozljk, potočnjk, lesnj, vodnj*). Originálny stav je zachovaný iba výnimočne, napr. v slovách *zelij, materij, obecnij, polnij, zagečij.*

Združené pomenovanie typu *dobra mysl, materij dausska, husy nužka, stračj nužka, wrany noha, zagečij noha* sa na rozdiel od predlohy píšu — okrem názvu *čžapinusek* — dôsledne oddelene.

Prípady písania slov *bazalik* (m. bazalika), *brtan* (m. brotan), *čženobyl* (m. čžernobyl), *čžertus* (m. čžertkus), *dwižna* (m. diwizna), *špiknard* (m. sspikanard), *šstyowyyk* alebo *sstyownik* (m. sstiowijk), *domocy* (m. domácý), *skokawičny* (m. sskrkawičný), *zagečny* (m. zagečij) a pod. možno interpretovať ako odpisovačské chyby z nepozornosti. Oveľa menej odchýlok, a to iba odpisovačských nedopatrení, nájdeme v názvoch latinských a nemeckých.

3. V mnohých názvoch sa vyskytujú výrazné slovakizmy, predovšetkým hláskovej povahy, ako napr. podoby *čemerica, jedla, kotwica, ruža, gačmen, moch, drjen* (lat. *Larix*, čes. *dřín*), *breza, čeressne, ribezle, gelsse* (m. wolsse), *smrek, geseň* (m. gesen), *lastowičnijk* (m. lasstowičnijk), *šsossowice* (m. ssocowice), *s. Gunygundy trank* (m. s. Kunygundy traňk), *pomarančy* (m. pomorančij), *koryander* (m. koryandr), *očzanka* (m. ožánka), *pepir* alebo *piper* (m. pepř) a hádam aj *trst* (m. trest).

Na starší slovenský úzus nadväzujú podoby *bazjlika* (m. bazilika), *lewenda* (m. lawendula) a *tamarisska* (m. tamaryssk), ktoré sú doložené aj z iných slovenských jazykových pamiatok z predspisovného obdobia. Pri názve *kozj brada* je oproti Hájkovmu *kozýbrádka* aj nedeminutívna podoba substantíva, podobne ako aj v názve *angelika menssj* oproti pôvodnému *angelička menssý.*

Pri názvoch niektorých rastlín sa vyskytujú dve (aj tri) synonymá, z ktorých druhé možno často charakterizovať ako lexikálny slovakizmus. Za také pokladáme názvy *brat a sestrička* a *syrwotka* pre fialku sirôtku (Viola maxima), *černice* pre čučoriedku obyčajnú (Vaccinum myrtillus), *wolowy chwost* pre divozel (Verbascum), *tatarsky koreň* pre puškvorec (Acorus), *kossodrewina* pre borovicu horskú kosodrevinu (Pinus mugo subsp. mughus), *čerweni lomi‿kamen* pre slezinník červený (Asplenium trichomanes), *horky lopuch* pre lopúch väčší (Arctium lappa), *synokwet* pre smolu lekársku (Anchusa officinalis).

4. Na záver možno zhrnúť:

Slovenskú provenienciu pamiatky potvrdzuje jazykový rozbor aj rozbor grafiky. Grafika nie je taký výrazný znak slovenskosti ako hláskoslovné, slovotvorné a lexikálne javy. Niektoré z uvedených slovakizmov môžu byť

spontánne, ale niektoré, najmä pri synonymných názvoch, treba pokladať za vedomé.

Rozbor jazyka a grafiky jasovského botanického slovníčka asi z 18. storočia poukazuje na niektoré prvky adaptovania češtiny v slovenskom prostredí a súčasne na niektoré prvky formovania predspisovných útvarov staršej slovenčiny. Hoci Jasov je na východnom Slovensku, niektoré javy možno lokalizovať na stredné Slovensko *(drjen, syrwotka, moch, gačmen, gelsse);* nie je to však prejav expanzie strednej slovenčiny, ale zrejme poukaz na pôvod pisateľa.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

O SKLOŇOVANÍ A PRAVOPISE NIEKTORÝCH CUDZÍCH PODSTATNÝCH MIEN V SPISOVNEJ SLOVENČINE

1. V spisovnej slovenčine sa vyskytujú cudzie vlastné mená, zriedkavejšie aj všeobecné podstatné mená ženského rodu, pri ktorých je rozdiel medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou tvarotvorného základu. Napr. v menách *Tosca, Arica, Benfica* sa píše písmeno *c*, ale vyslovuje sa tu spoluhláska *k*. Alebo napr. v talianskych menách typu *Bologna, Romagna* pred príponou *-a* nevyslovujeme spoluhlásky *g* a *n*, ale spoluhlásku *ň* (spojenie písmen *gn* označuje spoluhlásku *ň*), v portugalských menách typu *Minha* sa *nh* vyslovuje ako *ň*, v talianskych menách typu *Piacenza* sa *z* vyslovuje ako *c*, v španielskych menách typu *Maja* sa *j* vyslovuje ako *ch* atď. Vo všetkých takýchto a podobných prípadoch vzniká otázka, podľa ktorých vzorov ženských podstatných mien sa majú takéto slová skloňovať. Ukazuje sa, že v bežnej jazykovej praxi, ale aj v slovenskej jazykovednej literatúre nebýva v týchto prípadoch zhoda, že sa tu neuplatňuje rovnaký princíp pri ich zaraďovaní do vzorov ženských podstatných mien. Okrem toho pri skloňovaní mien tohto typu vznikajú niekedy problémy s písaním príslušných pádových foriem. Preto pokladáme za potrebné preštudovať otázku skloňovania mien typu *Tosca* a *Bologna* a písania niektorých pádových foriem.

2.1. V doterajšej jazykovej praxi i v slovenskej jazykovednej literatúre sa názvy *Tosca, Arica, Benfica, Toluca* a pod. skloňujú podľa výslovnosti, podľa svojej zvukovej podoby. Keby sme vychádzali z pravopisnej podoby týchto slov, skloňovali by sa podľa vzoru ulica. Skloňujú sa však tak ako slová so spoluhláskou *k* na konci tvarotvorného základu, teda podľa vzoru žena. Takéto skloňovanie mien *Tosca, Benfica* a pod. sa výslovne konštatuje v Morfológii slovenského jazyka.[1] Tu sa píše, že miestne názvy *Bologna, Campagna* sa skloňujú podľa výslovnosti, a nie podľa pravopisu, napr. gen. sg. *Bologne*, dat. sg. *Bologni* (vysl. *boloňa, boloňe, boloňi*). A ďalej sa hovorí, že podľa výslovnosti sa skloňujú aj mená ako *Tosca, Benfica,*

---

[1] Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 127.

napr. gen. sg. *Toscy* (vysl. *Tosky*), *Benficy (Benfiky)*. Na prvom mieste sa tu spomínajú príslušné názvy v ich pôvodnej pravopisnej podobe, ktorá sa zachováva pri názvoch úplne nezdomácnených, v zátvorke sa zaznamenáva výslovnosť týchto názvov. Tento výklad v Morfológii slovenského jazyka pokladá za nepresný J. Jacko.[2] Hovorí, že pri mene *Tosca* sa v Morfológii upozorňuje na jeho výslovnosť („vysl. Tosky"), no pri spojení gen. sg. *Benficy Lisabon* sa v zátvorke už neuvádza jeho výslovnosť ako pri mene *Tosca,* ale iba podoba *Benfiky Lisabon.* Pýta sa, či je to podoba iba výslovnostná alebo aj pravopisná. Tu možno konštatovať, že pri gen. sg. *Benfiky Lisabon* sa neopakuje označenie *vysl.* Ale hoci tu chýba označenie *vysl.,* z celého výkladu, najmä však z príkladu *Tosky* je zrejmé, že v tomto prípade ide o výslovnostnú podobu. Tak ako pri mene *Tosca* sa zaznamenáva najprv pravopisná podoba tvaru gen. sg. *Toscy,* potom v zátvorke výslovnostná podoba *Tosky* (presnejšie by bolo písanie *toski*), tak aj pri názve *Benfica Lisabon* sa uvádza najprv pravopisná podoba gen. sg. *Benficy Lisabon,* na druhom mieste výslovnosť *Benfiky Lisabon* (presnejšie by bolo *benfiki lisabon*). Predpokladá sa teda v obidvoch prípadoch rovnaké skloňovanie aj písanie (s *y*), a nie dvojaké písanie, teda azda *Toscy,* ale *Benfiky* alebo *Benficy* aj *Benfiky.* Tým sa dostávame k otázke, ako písať tvary mien typu *Tosca,* najmä tvar gen. sg.

Pri skloňovaní týchto mien podľa vzoru žena a pri zachovávaní pôvodnej pravopisnej podoby mena s *c* vo všetkých pádoch dostávame takéto pravopisné podoby jednotlivých pádových foriem:

nom.	Tosc-a	(žen-a)
gen.	Tosc-y	(žen-y)
dat.	Tosc-e	(žen-e)
akuz.	Tosc-u	(žen-u)
lok.	Tosc-e	(žen-e)
inštr.	Tosc-ou	(žen-ou)

Pravopisné podoby *Tosca, Toscu* a *Toscou* nevyvolávajú pochybnosti. Býva v nich podobne ako pri iných cudzích slovách písmeno *c*, ktoré sa vyslovuje ako *k*. Pozornosť však vzbudzujú podoby *Toscy, Tosce,* v ktorých sa písané *c* pred *y* alebo *e* má vyslovovať ako *k*. V slovách cudzieho pôvodu sa totiž písané *c* pred *y* alebo *e* bežne vyslovuje ako spoluhláska *c*.

Touto otázkou sa u nás zaoberal L. Kučera.[3] Zistil jednak písanie *Benficy Lisabon* (analogicky podľa gen. sg. *ženy*), jednak aj *Benfici Lisabon* (*i* po

---

[2] JACKO, J.: Pravopis a skloňovanie niektorých mexických miestnych mien. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 108—111.

[3] KUČERA, L.: Benfica — Benficy, Benfici a či Benfiky? Slovenská reč, 27, 1962, s. 374—375.

c podľa poučky, že po *c* sa v spisovnej slovenčine píše *i*). Neodporúča ani písanie *Benficy Lisabon,* ani písanie *Benfici Lisabon.* Odporúča, aby sa pôvodná pravopisná podoba zachovávala iba v nom. sg., kým v ostatných pádoch by sa toto pomenovanie písalo podľa výslovnosti v zhode so slovenským pravopisom, t. j. s *k: Benfiky Lisabon, Benfike Lisabon* atď. Tento spôsob písania slov tohto typu nie je vlastne úplne nový, lebo sa už dávnejšie uplatňuje v spisovnej češtine, Kučera ho len preniesol do spisovnej slovenčiny. V Morfológii slovenského jazyka, ako sme už uviedli, sa žiada používanie pravopisných podôb *Tosca, Toscy, Tosce* atď. (zachováva sa pôvodná pravopisná podoba mena vo všetkých pádoch bez ohľadu na to, aká pádová prípona nasleduje). V Slovníku slovenského jazyka[4] sa zas uplatňuje spôsob písania jednotlivých pádových foriem mien tohto typu, ako ho navrhol L. Kučera. K tomuto spôsobu písania sa prikláňa najnovšie aj J. Jacko v cit. štúdii. Odporúča „vrátiť sa" ku Kučerovmu návrhu. Mená typu *Tosca, Benfica, Toluca, Arica* a pod. treba podľa neho skloňovať tak, že pôvodná pravopisná podoba zostane zachovaná iba v nom. sg., kým v ostatných pádoch treba uvedené slová dôsledne skloňovať podľa výslovnosti; tej treba prispôsobiť aj pravopis. Takáto „morfologická kombinácia" (označenie J. Jacku) by podľa J. Jacku plne zodpovedala zásadám slovenského pravopisu i výslovnosti.

Na túto otázku máme iný náhľad ako L. Kučera a J. Jacko.

Na prvom mieste treba uviesť, že uvedená „morfologická kombinácia" (prečo tu hovoriť o morfologickej kombinácii?) nezodpovedá zásadám slovenského pravopisu, lebo takýto spôsob písania jednotlivých pádových foriem toho istého slova cudzieho pôvodu sa neuplatňuje všeobecne. Pri skloňovaní mien typu *Bologna, Romagna, Campagna* a pod., pri ktorých je tiež rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou, vychádzame rovnako ako pri skloňovaní mien typu *Tosca, Arica* dôsledne z výslovnosti, pričom sa vo všetkých pádoch ponecháva dôsledne tá pravopisná podoba tvarotvorného základu, ktorá je v nom. sg., a menia sa len pádové prípony:

nom.	Bologn-a	(ulic-a)
gen.	Bologn-e	(ulic-e)
dat.	Bologn-i	(ulic-i)
akuz.	Bologn-u	(ulic-u)
lok.	Bologn-i	(ulic-i)
inštr.	Bologn-ou	(ulic-ou)

Keby sme postupovali tak, ako to navrhuje L. Kučera (a iní autori), potom by sme mali písať gen. *Bolone,* dat. *Boloni,* akuz. *Boloňu,* lok. *Boloni,*

[4] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 255—305.

inštr. *Boloňou.* Takto by sa nám jednotná pravopisná podoba tvarotvorného základu aj tu rozpadala na dve podoby, a to na pôvodnú pravopisnú podobu v nom. sg. a na poslovenčenú pravopisnú podobu v ostatných pádoch. Dvojaké písanie tvarotvorného základu má nevýhodu v tom, že sa rozpadá jednotný grafický obraz tohto základu. Takéto rozdelenie tvarotvorného základu nie je nevyhnutné, lebo nemá oporu v zvukovej podobe tvarotvorného základu. Ďalej má takéto písanie tvarotvorného základu nevýhodu v tom, že sa stiera hranica medzi nezdomácnenými a zdomácnenými slovami cudzieho pôvodu. Napríklad názov *Arica* je nezdomácnené cudzie zemepisné vlastné meno, a preto sa v ňom píše *c*. Ale napr. *Salamanca* má už v spisovnej slovenčine aj zdomácnenú podobu, ktorá sa vo všetkých pádových formách (aj v nom. sg.) píše s *k: Salamanka.*[5] Písanie *Ariky, Arike, Arikou* môže viesť k nesprávnej predstave, že aj tento názov už patrí medzi zdomácnené názvy, že sa teda píše s *k* aj v nom. sg. („Arika"). Nedostatočné rozhraničenie nezdomácnených a zdomácnených cudzích vlastných mien pri písaní *Arica,* ale *Ariky, Arike* možno dobre ukázať na menách *Tosca* a *Toska.* Pomenovanie *Tosca* používame v pôvodnej pravopisnej podobe napr. v názve Pucciniho opery Tosca. Popri podobe *Tosca* existuje dnes aj zdomácnená forma osobného mena s *k* vo všetkých pádoch: *Toska, Tosky, Toske* atď. Ak by sme postupovali podľa Kučerovho návrhu, došlo by k miešaniu, resp. stotožneniu pádových foriem (napr. tvar *Tosky* by patril k nezdomácnenej podobe *Tosca* aj k zdomácnenej podobe *Toska* atď.). Podľa nášho názoru je jednoduchšie používať pravopisné podoby *Tosca, Toscy, Tosce, Toscu* atď. na jednej strane (k základnej podobe *Tosca*) a *Toska, Tosky, Toske* atď. na druhej strane. Takto je zreteľná z pravopisnej podoby hranica medzi nezdomácnenými a zdomácnenými pomenovaniami nielen v nom. sg. *(Tosca — Toska),* ale aj v ostatných pádoch *(Toscy — Tosky, Tosce — Toske* atď.).

Ďalej možno konštatovať, že aj pri podstatných menách iných rodov, v ktorých písané *c* na konci tvarotvorného základu označuje spoluhlásku *k,* sa vždy zachováva rovnaký spôsob písania tvarotvorného základu vo všetkých pádoch; napr.: nom. Francesc-o, Mont Blanc-ø, gen. Francesc-a, Mont Blanc-u, dat. Francesc-ovi, Mont Blanc-u, akuz. Francesc-a, Mont Blanc-ø, lok. Francesc-ovi, Mont Blanc-u, inštr. Francesc-om Mont Blanc-om.

Aj pri podstatných menách stredného rodu sa zachováva rovnaká pravopisná podoba tvarotvorného základu v nom. sg. a v ostatných pádoch; napr.: nom. San Francisc-o, gen. San Francisc-a, dat. San Francisc-u, akuz. San Francisc-o, lok. San Francisc-u, inštr. San Francisc-om.

[5] DVONČ, L.: Zdomácnené a nezdomácnené cudzie miestne názvy v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *39,* 1974, s. 13.

Písanie s *k* sa tu uplatňuje iba vtedy, keď cudzí názov zdomácnel. V takomto prípade však je *k* nielen v nepriamych pádoch, ale aj v nom., napr. *Portoriko* (v bežnej jazykovej praxi; súčasná kodifikácia pripúšťa iba podobu *Portorico*), *Portorika, Portoriku* atď.

Jednotná pravopisná podoba tvarotvorného základu sa zachováva aj pri takých slovách, ako napr. *Koblenz*, lok. *Koblenzi* (s výslovnosťou *koblenc, koblenci*), *Bregenz — v Bregenzi* (vysl. *bregenc — v bregenci*), *Arezzo — Arezza — v Arezze* (vysl. *arecco, arecca, v arecce*) atď. Sú to pri podstatných menách mužského a stredného rodu také isté prípady, ako sú pri ženských podstatných menách názvy typu *Bologna*.

Pri dvojakom spôsobe písania tvarotvorného základu, ako ho navrhol L. Kučera pre slovenčinu, vzniká napr. rozdiel medzi písaním podobných mužských a ženských rodných mien, napr. v nepriamych pádoch osobných mien *Francesco* (muž.) a *Francesca* (žen.) (*Francesc-a — Francesk-y, Francesc-ovi — Francesk-e* atď.).

Preto sa nám ako vhodnejšie vidí písanie *Francesco, Francesca, Francescovi* atď. a *Francesca, Francescy, Francesce* atď.

Takýto neodôvodnený rozdiel pri písaní tvarotvorných základov vzniká nielen pri menách *Francesco* a *Francesca*, ale aj pri mene *Francesca* a názve *San Francisco*, ktorý je stredného rodu (pri ňom sa podobne ako pri mene *Francesco* zachováva jednotná pravopisná podoba tvarotvorného základu vo všetkých pádoch).

Písanie podľa návrhu L. Kučeru kladie značné nároky na používateľa jazyka, lebo inak sa majú podľa tohto návrhu písať podstatné mená mužského a stredného rodu a inak podstatné mená ženského rodu.

Písanie, ktoré navrhol L. Kučera, sa odporúča zrejme preto, aby sme sa v gen. sg. vyhli písaniu *y* po *c* (*Toscy, Aricy, Tolucy* atď.). Dnes sa však pod vplyvom písania *Tosca — Tosky, Toske* atď. začína uplatňovať niekedy písanie *k* aj pri menách, kde ohľad na písanie *y* odpadá, napr. *Franko* namiesto *Franco, Armagnakovci* namiesto *Armagnacovci* a pod. Takéto písanie však nie je ničím odôvodnené (nejde o zdomácnené slová), a preto ho musíme odmietnuť. To ukazuje, že Kučerov spôsob písania vedie k rozkolísavaniu pravopisného úzu v prípadoch, v ktorých predtým neboli ťažkosti.

Ešte sa treba dotknúť spojení *cy* a *ce* v prípadoch gen. *Aricy*, dat.-lok. *Arice* z hľadiska ich výslovnosti ako *ki* a *ke*. V takýchto prípadoch pridávajú sa pádové prípony v istej pravopisnej podobe k tvarotvornému základu, čiže je tu hranica medzi tvarotvorným základom a pádovými príponami. Proti používaniu takýchto pravopisných podôb sa namieta, že v spisovnej slovenčine po *c* býva písmeno *i* alebo že písané *ce* v cudzích slovách sa nevyslovuje ako *ke*. Písmeno *i* býva pri mužských životných

podstatných menách vzoru chlap alebo hrdina *(chlapi, poeti,* podobne aj *vojaci, záujemci).* Ak sa však mužské podstatné meno so spoluhláskou *c* na konci tvarotvorného základu skloňuje podľa vzoru *dub,* pri ktorom sa tvar nom. pl. píše s *y (duby, hrady),* dostáva tvar nom. pl. tiež príponu *-y,* čiže sa tu po *c* píše *y,* napr. *To sú len také kecy* (Smena, 8. 10. 1967, s. 3). — *Predpotopné kecy* (I. Bukovčan, Polnoc pri zoologickej záhrade, Slovenské pohľady, 78, 1962, č. 2, s. 131). — *Slová ako kecy, kecať, blbec, blbnúť* sú nespisovné (J. Janek, Žiacky slang v Jarunkovej románe Jediná. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14,* 1967/68, s. 32). Slovo *kec* sa skloňuje podľa vzoru dub, nie podľa vzoru stroj, a preto má aj rovnako ako podst. mená vzoru dub v nom. pl. pádovú príponu *-y.* To ukazuje, že sa tu uplatňuje nadradenosť jednotného písania pádovej prípony nad pravidlo o písaní *i* po mäkkej spoluhláske (v tomto prípade *c*). Táto nadradenosť platí aj pri písaní podôb *Aricy, Tolucy* atď. Písanie typu „Arici", „Toluci" a pod., ktoré spomína L. Kučera, v gen. sg. podľa nášho názoru vôbec neprichádza do úvahy.

Z podaného rozboru sa nám ukazuje ako najvýhodnejšie písanie *Arica,* gen. sg. *Aricy,* dat. sg. *Arice* atď., nie *Arica,* gen. sg. *Ariky,* dat. sg. *Arike* atď., ako to navrhol L. Kučera a najnovšie požaduje J. Jacko.[6] Takto sa aj pri slovách tohto typu zachováva jednotná pravopisná podoba tvarotvorného základu, ako je to aj pri skloňovaní iných podobných cudzích slov, napr. *Francesco — Francesca, Francescovi, Mont Blanc — (na) Mont Blancu, (za) Mont Blancom, Manescu — Manesca, Manescovi, San Francisco — San Francisca, v San Franciscu,* ale aj *Bologna — Bologne, v Bologni, Koblenz — v Koblenzi, Tajo — Taja, Tejo — Teja* atď.

2.2. O menách typu *Bologna,* v ktorých je tiež rozdiel medzi pravopisnou podobou a výslovnosťou, sme sa už zmienili v predošlom výklade. Skloňujú sa vždy podľa výslovnosti, teda podľa vzoru ulica. Nestretli sme sa s ich skloňovaním podľa vzoru žena. Vo všetkých pádových formách sa pritom dôsledne zachováva rovnaký tvarotvorný základ *Bologn-.* Takto sa skloňujú aj všeobecné podstatné mená cudzieho pôvodu, pokiaľ sa v spi-

[6] JACKO, J.: op. cit., s. 110. V príručke Slovenská morfológia v škole (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 69) autor vyslovuje stanovisko, ktoré je vyjadrené v Morfológii slovenského jazyka: „Miestne mená *Bologna, Campagna* sa skloňujú podľa výslovnosti a nie podľa pravopisu; napr. *(do) Bologne, (v) Bologni* a pod. Podľa výslovnosti sa skloňujú aj mená ako *Tosca, Benfica — (od) Toscy, (od) Benficy,* hoci sme tu navrhovali iný spôsob zapisovania; *od Tosky, od Benfiky*". Rovnako ako v Morfológii slovenského jazyka sa odporúča skloňovať a písať mená typu *Tosca, Arica* atď. aj v Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 99). Tu poznamenávame, že popri cudzej podobe *Tosca* existuje aj zdomácnená podoba *Toska* a popri podobe *Costarica* zdomácnená forma *Kostarika* (zaznamenáva sa už v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka na s. 277). Novšie sa začína uplatňovať aj poslovenčená podoba *Salamanka.* V takýchto poslovenčených podobách je písmeno *k* vo všetkých pádových formách.

sovnej slovenčine používajú. Napr.: *Z c a m p a g n e podúval ľahký nočný vietor* (K. Schultz, Kameň a bolesť, prel. Ľ. Zúbek, 2. vyd., Bratislava 1962, s. 184).

2.3. Celkom iná situácia je pri skloňovaní talianskych vlastných mien (zriedkavejšie aj všeobecných podstatných mien) na *-za*, ktoré sa vyslovujú s *c*, napr. *Vicenza* (vysl *vičenca*), *Piacenza* (vysl. *pjačenca*). Tieto slová sa skloňujú podľa vzoru žena. Tak Slovník slovenského jazyka (6. zv., s. 290) zaznamenáva názov *Piacenza* s výslovnosťou *pjačenca* a s pádovou príponou *-y* v gen., čo znamená, že toto slovo zaraďuje do vzoru žena. V bežnej jazykovej praxi sa už oddávna uplatňuje skloňovanie týchto slov podľa vzoru žena.

Na prvom mieste možno uviesť doklady z prekladovej umeleckej literatúry. Napr.:

Potom poslala rýchleho posla do *Vicenzy* (L. Feuchtwanger — N. Krausová 1966). — Pretne železnicu pri *Vicenze* (J. Rejtő — O. Logvinov 1967). — Vietor nás odnesie do *Pallanzy* (E. Hemingway — A. Bednár 1964). — Dve sú vo vrchoch a štyri ešte stále na *Bainsizze* (tamže). — Hluchý zvuk krokov sa ozval na hline *piazzy* (K. Schultz — Ľ. Zúbek 1959). — Miesto odkvitnutej či zvädnutej *Vanozzy* zaujala Giulia Farneseová (C. Fusero — J. Prohácka 1971). — Vikariát *Faenzy* vyhlásil za prepadnutý (tamže). — Vo *Faenze* sa mal stretnúť so sotva pätnásťročným odporcom (tamže). — V *Piacenze* sa rúhal bohu (K. Schultz — Ľ. Zúbek 1964). — Z Carrary a *Seravezzy* ho doviezli len toľko, koľko bolo treba (I. Stone — J. Šimo 1963). — Syna povýšil na vojvodu z Parmy a *Piacenzy* (tamže).

Takéto skloňovanie nachádzame aj v rozličných časopisoch, magazínoch a pod. Napr.:

Na festivale v *Nizze* dostal cenu „Veľký zlatý orol" (Život 1974). — Tu sa agentovi podarilo zistiť, že sa narodil v *Nizze* (Knižný magazín — zima 1968). — Porazil talianskych povstalcov pri *Custozze* (Život 1967). — Lucrezia Borgia sa narodila ako nemanželská dcéra člena španielskej rodiny kardinála Rodriga Borgiu a rímskej meštianky, chýrnej svojou krásou — *Vanozzy* Catanei (Panoráma 1967).

To isté možno konštatovať o používaní týchto slov v dennej tlači, v novinách:

Dvadsaťročný taliansky parašutista Luciano Lorenzo sa včera podrobil vo *Vicenze* operácii (Pravda 1967). — Večer odletel do *Nizzy* (Pravda 1964). — Claude Lelouch sa zdržuje v *Nizze* (Ľud 1967). — Putuje napokon do Milána, kde sa odohrali rozhodujúce boje po rakúskom víťazstve pri *Custozze* (Smena 1967). — List dostal Nicola Banacorsi z *Piacenzy* (Nedeľná Pravda 1974).

Ako si vysvetliť, že talianske názvy na *-za* (vysl. *-ca*) sa skloňujú podľa vzoru žena, že teda sa skloňujú na základe svojej pravopisnej podoby, kým názvy na *-ca* (vysl. *-ka)* alebo názvy na *-gna* (vysl. *-ňa*) sa bežne skloňujú na základe svojej výslovnostnej podoby? Zdá sa, že tu hrá istú úlohu skutočnosť, že vo všeobecnosti je viac známa správna výslovnosť cudzích slov na *-ca* alebo *-gna* ako slov na *-za.* To platí najmä o výslovnosti cudzích slov na *-ca,* lebo výslovnosť písaného *c* ako *k* pred samohláskami *a, o, u* je u nás dobre známa z viacerých cudzích jazykov (najmä z francúzštiny, predtým predovšetkým z latinčiny). Z názvov na *-gna* sú u nás dobre známe napr. názvy *Bologna, Romagna* (aj so správnou výslovnosťou s *ň*). Skloňovanie talianskych slov na *-za* môže ovplyvňovať aj skloňovanie talianskych mien stredného rodu na *-zo.* Takéto mená sa v spisovnej slovenčine pravidelne skloňujú podľa svojho zakončenia, t. j. podľa vzoru mesto, podobne ako iné podstatné mená s mäkkou spoluhláskou pred príponou *-o,* resp. s mäkkou spoluhláskou na konci tvarotvorného základu: *intermezzo — v intermezze, lečo — o leče, jojo — o joje* a pod.[7] Dôležitý je tu najmä tvar lok. sg., v ktorom býva prípona *-e,* formálne rovnaká ako prípona lok. sg. pri substantívach vzoru žena. Nie je tu teda pádová prípona *-i* (tá je pri neutrách zakončených na *-e,* t. j. pri substantívach vzoru srdce). Napr.:

Nástenná maľba v kostole San Francesco v *Arezze* (Slovenka 1968). — Dozvedeli sme sa kadečo o tomto zájazde, o vystúpeniach na medzinárodnej súťaži v talianskom *Arezze* (Ľud 1967). — Pomáhal vyvolať v *Arezze* vzburu (I. Stone — J. Šimo 1963).

Formálna blízkosť názvov na *-za* a *-zo* ľahko vedie k tomu, že názvy na *-za* mávajú v lok. sg. príponu *-e* podľa vzoru žena a ďalej podľa tohto vzoru aj príponu *-y* v gen. sg. a príponu *-e* v dat. sg.

Rozdiel v skloňovaní cudzích názvov na *-ca* a *-gna* na jednej strane a názvov na *-za* na druhej strane je celkom pravidelný a zachováva sa aj v rámci toho istého diela. Napr. v cit. Zúbkovom preklade Schultzovho románu Kameň a bolesť sa názov *Romagna* skloňuje podľa vzoru ulica, ale názov *Piacenza* alebo substantívum *piazza* podľa vzoru žena.

Skloňovanie slov na *-za* podľa vzoru ulica sa vyskytuje zriedkavo: *Obyvatelia N i z z e žiadali pripojenie k Francúzsku* (G. Soboul — M. Krajčovič, I. Doležal 1963).

V jednom preklade zisťujeme, že pri skloňovaní talianskych názvov na *-za* sa vychádza z ich pravopisnej podoby, ale už pri tvorení slov od ta-

[7] Morfológia slovenského jazyka, s. 114. — RUŽIČKA, J.: Lečo a banjo. In: Jazyková poradňa. Zv. 4. Red. G. Horák — J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966, s. 276—277.

kýchto názvov sa východiskom stáva výslovnostná podoba názvu. Vyššie sme uviedli príklad na skloňovanie názvu *Faenza* podľa vzoru žena. Zato v tom istom preklade sa už deriváty netvoria od podoby *faenza* (so *z*), ale od podoby *faenca* (s *c*), teda od výslovnostnej podoby: *Kastelán f a e n s k e j pevnosti. — F a e n č a n i a pozbierali odvahu.* Keby šlo o odvodzovanie od názvu *Faenza* so spoluhláskou *z* vo výslovnosti, potom by sme mali deriváty *faenzský* a *Faenzan.*

2.4. Podobne ako talianske názvy na *-gna* aj portugalské mená na *-nha* (vysl. *-ňa*) sa skloňujú podľa vzoru ulica, teda na základe svojej zvukovej podoby. Takto máme doložené skloňovanie rodného mena *Minha* v preklade románu J. Verna 800 míľ po Amazone (prel. D. Jarábek 1967): *Aj posledná návšteva oboch žien, Yaquity a M i n h e, bola taká. — Bola M i n h i nesmierne oddaná.* V tomto prípade však treba vždy počítať s prípadným skloňovaním takýchto slov podľa vzoru žena. Na to aspoň ukazuje skloňovanie mužských vlastných mien, ktorých tvarotvorný základ sa v pravopisnej podobe končí na spojenie *nh* (vo výslovnosti na spoluhlásku *ň*). Miestny názov *Phnompenh* sa najčastejšie skloňuje podľa vzoru dub, nie podľa vzoru stroj, do ktorého patrí na základe zakončenia tvarotvorného základu vo výslovnostnej podobe *(-eň).*[8]

2.5. Pri názve *Sevilla* sa v Slovníku slovenského jazyka (6. zv., s. 295) v zátvorke zaznamenáva španielska výslovnosť *-ľa.* Pádová prípona gen. je *-y,* čo ukazuje, že tento názov sa má v spisovnej slovenčine skloňovať podľa vzoru žena. Toto spracovanie pokladáme za správne, a to preto, lebo v spisovnej slovenčine sa názov *Sevilla* vyslovuje s *l,* resp. *ll,* nie s *ľ,* ako je to v španielčine. (Uplatnila sa tu výslovnosť na základe pravopisnej podoby.) Skloňovanie názvu *Sevilla* podľa vzoru žena konštatujú už J. Orlovský — L. Arany.[9] Títo autori hovoria, že pri zaradení cudzích slov do niektorého skloňovacieho vzoru nerozhoduje grafika slova, ale jeho výslovnosť (s príkladmi *Bologna — boloňa, essay — esej*). Ďalej sa tu konštatuje, že niektoré slová pod vplyvom domácich slov strácajú svoj pôvodný rod a prijímajú rod slov svojich vzorov podľa nom. sg., napr. *dráma — drámy.* Podľa vzoru žena sa podľa nich skloňujú názvy *Chile — Chily* (dnes je však názov *Chile* nesklonný), *Labe* (rovnaký prípad ako predchádzajúci názov), *idea, kongrua, Haifa, Cyrenaika, Sevilla, Tahity* (!), *Helsinki.* Názov

---

[8] DVONČ, L.: Phnompenh — v Phnompenhu, či v Phnompenhi? Slovenská reč, *35,* 1970, s. 315—316. — Tenže: Phnompenh — v Phnompenhi, Večerník, *15,* 1970, č. 185, s. 2.

[9] ORLOVSKÝ, J. — ARANY, L.: Gramatika jazyka slovenského. 1. vyd. Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo dr. J. Orlovského 1966, s. 167. Do vzoru žena sa zaraďuje skloňovanie názvu *Sevilla* aj v cit. Morfológii slovenského jazyka (s. 127).

Sevilla podľa toho už nepatrí medzi názvy, ktoré preberáme v tejto štúdii (s rozdielom medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou).

So skloňovaním podľa vzoru žena počítame aj pri španielskom mene *Maja* (a iných podobných slovách), v ktorom síce v pravopisnej podobe je na konci tvarotvorného základu *j*, ale z hľadiska výslovnosti je tu spoluhláska *ch* (slová, ktorých tvarotvorný základ sa končí na *-ch*, patria do vzoru žena). Konkrétne doklady na skloňovanie tohto mena alebo iných podobných slov nemáme. V gen. sg. treba potom počítať s písaním tvrdého *y* po *j*: *Majy*, v dat. sg. je tvar *Maje* (ako žene) atď.

So silným vplyvom pravopisnej podoby vždy musíme počítať. Ukazuje na to už napr. skloňovanie mena *Pichincha* (vysl. *pišinša*) v takomto doklade: *Rozhodne som z návštevy P i c h i n c h y vyťažil* (Blomberg — Kaňa 1968).

2.6. Z maďarčiny môžeme uviesť skloňovanie mien na *-nya* (vo výslovnosti *-ňa*), napr. *Tatabánya*. V 6. zv. Slovníka slovenského jazyka (s. 298) sa zaznamenáva tvar gen. na *-ne*. Podľa toho názov *Tatabánya* sa má skloňovať podľa vzoru ulica, t. j. vychádza sa z výslovnostnej podoby názvu. V nepriamych pádoch tohto názvu žiada SSJ písať formy *Tatabáne, Tatabáni, Tatabáňu, (v) Tatabáni, (za) Tatabáňou*. Doložené je skloňovanie, v ktorom sa pravopisná podoba tvarotvorného základu nemení: *Preto sa vedenie TJ Inter rozhodlo vypraviť do T a t a b á n y e niekoľko autobusov* (Večerník 1967). Podľa našej mienky niet dôvodu meniť v nepriamych pádoch pravopisnú podobu tvarotvorného základu pri názve *Tatabánya*. Takáto zmena by bola odôvodnená iba v tom prípade, keby názov zdomácnel. Potom by však už patril vlastne medzi domáce slová, pri ktorých by nebol spomínaný rozdiel medzi pravopisnou a výslovnostnou stránkou slova.

2.7. S rozdielom medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou treba, pravda, počítať aj pri iných podstatných menách. Vyplýva to zo spôsobu zapisovania tvrdých a mäkkých spoluhlások v cudzích jazykoch (porov. v portugalčine *lh* = *ľ*, *s* alebo *z* na konci slova = *š* atď.). Tu sme prebrali iba prípady, ktoré sa u nás najčastejšie vyskytujú a ktoré sme mali aj doložené.

3. Celkove sa ukazuje, že pri skloňovaní ženských podstatných mien cudzieho pôvodu (najčastejšie vlastných mien), pri ktorých sa pravopisná podoba končí na grafému označujúcu v slovenskom pravopise „mäkkú" spoluhlásku, ale vo výslovnosti je tu tvrdá spoluhláska alebo opačne, bývajú isté ťažkosti. Pri niektorých slovách tohto typu sa ťažkosti riešia alebo prispôsobením výslovnosti pravopisu, napr. *Sevilla* (v slovenčine s *l*, nie s *ľ*, ako je to v španielčine), alebo prispôsobením pravopisu výslovnosti, napr. namiesto pôvodného *Salamanca* vznikla nová pravopisná po-

doba *Salamanka*. Zastávame názor, že vo všetkých prípadoch, kde je rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou, treba pri skloňovaní dávať prednosť skloňovaniu podľa výslovnostnej podoby. Takto sa jednotne uplatní výslovnosť pri zaraďovaní cudzích slov do niektorého skloňovacieho vzoru, či už ide o podstatné mená mužského, ženského alebo stredného rodu. Pri slovách na *-za* však, ako ukazuje náš materiál, zvíťazilo skloňovanie podľa pravopisnej podoby (ako pri názve *Sevilla*). Zastávame ďalej náhľad, že pri skloňovaní takýchto mien sa má vo všetkých pádoch zachovávať jednotná pravopisná podoba tvarotvorného základu podľa jeho podoby v základnom tvare, napr. *Arica* — *Aricy*. Pri menách ako napr. *Arica, Toluca, Maja* treba v gen. písať pádovú príponu *-y* analogicky podľa vzoru žena. Tieto zásady sa týkajú skloňovania a písania nezdomácnených slov cudzieho pôvodu. Zdomácnené slová sa skloňujú a aj píšu ako všetky iné domáce slová, napr. *Salamanka* — *Salamanky*. V bežnej jazykovej praxi treba pri slovách s rozdielnou pravopisnou a výslovnostnou podobou vždy rátať s istou interferenciou, lebo správna výslovnosť cudzích slov s odlišnou pravopisnou podobou nie je vždy dostatočne známa. V praktických gramatických príručkách bude potrebné venovať všetkým takýmto slovám väčšiu pozornosť ako doteraz.

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1974

V roku 1974 vychádzal plán vedeckovýskumných i vedeckopopularizačných prác JÚĽŠ — obdobne ako v minulých — z aktuálnych potrieb našej rozvinutej socialistickej spoločnosti. V ústavnom pláne JÚĽŠ bolo r. 1974 päť hlavných úloh zaradených do štátneho plánu a šesť ústavných úloh.

Po vydaní ukážkového zošita *Slovenského historického slovníka* pokračovala práca na úlohe *Výskum vývinu slovenčiny* pokračovaním v heuristickom výskume a prípravou ďalších ukážkových hesiel. Skoncipovalo sa 84 hesiel z rozličných okruhov staršej slovnej zásoby, zredigovalo sa 95 hesiel. Sústavne sa pokračovalo v doplňaní materiálnej základne pre uvedený slovník. Do kartotéky pribudlo vyše 116 000 nových lístkov, do fototéky pribudlo 4540 fotokópií a 3541 záberov na mikrofilmoch. Transkribovalo sa 652 strán starých jazykových pamiatok. Pokračovalo sa vo výskume vo viacerých domácich archívoch a v budapeštianskom štátnom archíve.

K úlohe Výskum vývinu slovenčiny je priradený aj onomastický výskum. V tejto oblasti sa venovala pozornosť niektorým teoretickým otázkam onomastiky a intenzívne sa pokračovalo v zbieraní terénnych názvov.

Ďalšia hlavná úloha JÚĽŠ je *Výskum slovenských dialektov*, rozčlenená na prípravu *Atlasu slovenského jazyka* a *Slovenského nárečového slovníka*. Dokončila sa príprava rukopisu 3. dielu Atlasu pre tlač a pre 4. diel sa vyhotovilo 450 máp s príslušnými komentármi, skoncipovali sa úvodné a poznámkové časti. Vykonal sa kontrolný výskum v 14 bodoch. Pre Slovanský jazykový atlas sa pripravil materiál zo 70 otázok pre pracovnú skupinu, 25 otázok pre komisiu spracúvajúcu morfonologickú problematiku. Vypracovali sa komentáre k 5 lexikálnym mapám a charakteristika atlasového bodu. Pre Slovenský nárečový slovník sa skoncipovalo 160 pracovných hesiel, pokusné heslá sa kolektívne analyzovali a spresňoval sa náčrt koncepcie slovníka. Do slovníkovej kartotéky pribudlo vyše 50 000 lístkov, skoncipovali sa dva terminologické dotazníky (o nápojoch a o kuchynskom inventári) a v 30 bodoch sa vyplnilo 55 lexikálnych dotazníkov.

Hlavná pozornosť pri úlohe *Výskum spisovnej slovenčiny* sa venovala *Československému slovníku*. Celý rukopis v rozsahu 60 000 hesiel prešiel prvou redakciou, z toho okolo 50 000 hesiel aj druhou redakciou. Polovicu slovníka posúdili recenzenti. Z oblasti výskumu základných otázok lexikológie sa pracovalo na jednotlivých témach, knižne vyšla monografia K. Buzássyovej *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. L. Dvonč dokončil koncept monografie *Dynamika morfologického systému spisovnej slovenčiny*, J. Horecký dokončil štúdiu o fonologickom opise slovenčiny. V oblasti syntaxe sa vypracovali štúdie o podraďovacom súvetí.

Zvýšená pozornosť sa venovala úlohe *Výskum kultúry spisovnej slovenčiny*.

Pokračovalo sa vo výskume rozličných aspektov jazyka v socialistickej spoločnosti, osobitná pozornosť sa venovala jazyku masových komunikačných prostriedkov. Pokračovalo sa v teoretickom výskume terminológie i v spracúvaní niektorých terminológií (zubné lekárstvo, metrológia, poľnohospodárstvo).

V úlohe *Lexikologický výskum rusko-slovenský* sa pokračovalo v redigovaní 1. zv. *Veľkého slovensko-ruského slovníka* a v koncipovaní 2. zv. Spracovali sa pripomienky redaktorov a recenzentov. Dokončil sa koncept písmena L, M, čiastočne N.

V ústavnej úlohe *Formovanie spisovnej slovenčiny* sa popri výskume čiastkových tém pripravilo nové vydanie knihy J. Ružičku *Spisovná slovenčina v Československu*, vyšla učebnica *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (V. Blanár — E. Jóna — J. Ružička).

V ústavnej úlohe *Kontrastívny výskum slovenčiny a maďarčiny* sa pokračovalo vo výskume určenosti a pasíva, pripravil sa zborník aktuálnych štúdií pre potreby škôl.

V ústavnej úlohe *Jazyková kultúra v praxi* sa pokračovalo najmä v poradenskej činnosti (pozri ďalej) a v ustaľovaní terminológie.

V ústavnej úlohe *Bibliografia slovenskej jazykovedy* sa pokračovalo v registrovaní a anotovaní bežnej jazykovednej produkcie, pripravil sa zväzok *Bibliografia slovenskej jazykovedy 1971—1972*. V ústavnej úlohe *Gramatický výskum ruštiny a slovenčiny* sa pokračovalo v čiastkových témach, vyšiel zborník *Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikológie*. V ústavnej úlohe *Dejiny slavistiky* sa pokračovalo vo výskume slavistiky 19. storočia.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV popri svojej výskumnej činnosti venoval primeranú pozornosť prenášaniu výsledkov výskumu do praxe. Značný rozsah dosiahli expertízy rozličným straníckym a vládnym orgánom, mnohým organizáciám a vydavateľstvám. Pracovníci ústavu viedli popularizačné rubriky v denníkoch Pravda, Práca a Večerník, pravidelne raz týždenne. Pracovník ústavu externe redigoval Jazykovú poradňu Čs. rozhlasu v Bratislave, vysielanú dvakrát týždenne. Dvaja pracovníci ústavu spolupracovali s Čs. televíziou pri tvorbe súťaže Dražba s abecedou, dvaja hodnotili úroveň športových komentátorov. Jeden pracovník vypracúval interný bulletin pre pracovníkov Čs. tlačovej kancelárie na Slovensku. Viacerí pracovníci publikovali popularizačné príspevky v slovenskej tlači.

Z ďalších oblastí spolupráce JÚĽŠ s inými pracoviskami treba uviesť najmä spoluprácu s Výskumným ústavom pedagogickým a viacerými pedagogickými strediskami, s Inštitútom pre výskum masových komunikačných prostriedkov a s Nakladateľstvom Pravda (pri príprave druhého slovenského vydania Spisov V. I. Lenina). Viacerí pracovníci ústavu vypracovali a posudzovali jazykovedné heslá pre Encyklopédiu Slovenska.

Na pedagogickej činnosti sa zúčastňovalo osem pracovníkov ústavu v celkovom rozsahu 25 hodín týždenne (na filozofických fakultách v Bratislave a Prešove, na pedagogických fakultách v Nitre a Trnave). Štyria pracovníci prednášali na X. letnom seminári slovenského jazyka a literatúry Studia Academica Slovaca, štyria na Komenského trienále 1974.

R. 1974 usporiadal JÚĽŠ tri väčšie podujatia: zasadanie Medzinárodnej komisie pre jazykovednú terminológiu v Smoleniciach, VI. onomastickú konferenciu v Nitre a konferenciu o najstarších dejinách slovenčiny v Smoleniciach. Okrem toho sa niektorí vedeckí pracovníci ústavu aktívne zúčastnili na sym-

póziu o kultúrnopolitickom odkaze Slovenského národného povstania v Prahe a na Komenského trienále 1974 v Bratislave.

Tento stručný prehľad o činnosti JÚĽŠ ukazuje, že aj r. 1974 bol tento ústav vedúcim jazykovedným pracoviskom na Slovensku, jeho pracovníci popri plnení plánovaných úloh vykonali aj veľa organizačnej, koordinačnej a redakčnej práce pre celú slovenskú jazykovedu.

J. Horecký

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za rok 1974

Činnosť Slovenskej jazykovednej spoločnosti SAV v roku 1974 viedol a organizoval výbor zvolený na valnom zhromaždení, ktoré bolo v Bratislave 22. októbra 1973.

V prednáškovej činnosti sa výbor usiloval realizovať požiadavku, aby sa rozvíjali teoretické otázky jazykovedy na základoch marxisticko-leninskej filozofie a prehlbovalo sa porovnávanie národného jazyka. Odzneli napr. prednášky o marxistickej koncepcii jazyka, o mieste, úlohách a o metódach jazykovedy, o vzťahoch ideológie a jazykovedy, o dialektike poznania a metódach lingvistickej práce, o odkaze Slovenského národného povstania v slovenskej jazykovede, o vývinových črtách v súčasnej spisovnej slovenčine a češtine, o systéme v jazyku z hľadiska filozofie, o hodnote a hraniciach konfrontačnej metódy v jazykovede, o problematike nostratických jazykov, ďalej o otázkach teórie morfologických kategórií, o morfematickej analýze, triedení slovných druhov a i. Členovia sa mohli zoznamovať s výsledkami vedeckých výskumov z rozličných okruhov jazykovednej problematiky. Oproti minulému roku sa prednášková činnosť zdvojnásobila. Uskutočnilo sa 70 prednášok, z toho 27 v Bratislave a 43 v pobočkách (20 v Prešove, 9 v Banskej Bystrici, 7 v Nitre, 7 v Trnave). Okrem slovenských jazykovedcov — členov SJS — prednášalo 10 významných zahraničných bádateľov zo Sovietskeho zväzu (A. I. Bagmutová, A. V. Bondarko, L. I. Skvorcov, S. V. Semčinskij), z Poľska (J. Siatkowski, W. Lubaś, R. A. Rothstein), z Rumunska (P. Olteanu), Rakúska (W. Dressler), Nórska (A. Gallis) a 5 jazykovedcov z ČSR (A. Jedlička, R. Šrámek, A. Lamprecht, M. Čejka, J. Vachek).

Pri prednáškach sa primerane pripomenuli významné výročia (Február, 30. výročie SNP).

Slovenská jazykovedná spoločnosť bola spoluorganizátorkou 2. slovenského seminára o heuristickom výskume vlastných mien (B. Bystrica 1.—3. novembra 1973) a VI. slovenskej onomastickej konferencie s medzinárodnou účasťou (Nitra 4.—6. apríla 1974). Materiál z konferencie je pripravený na vydanie. Spoločenský program konferencie bol zameraný na 30. výročie SNP, premietali sa krátke filmy s povstaleckou tematikou a slovenský celovečerný film Vlčie diery.

Najvýznamnejším podujatím Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v tomto období bola konferencia o praslovanskom pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny, bilancujúca tridsať rokov práce slovenských jazykovedcov v slobodnom Československu v tejto oblasti. Aj z tejto konferencie vyjde materiál v osobitnom zborníku.

V roku 1974 vyšiel 4. zväzok zborníka Recueil linguistique de Bratislava, 5. zväzok sa rediguje. Výbor ho odporúča venovať terajšiemu predsedovi SJS prof. J. Ružičkovi k 60. narodeninám.

Pod záštitou SJS sa uverejňujú krátke príspevky v Nedeľnej Pravde v rubrike Slovenčina naša, členovia v Banskej Bystrici píšu do rubriky Stĺpček o jazyku v krajských novinách Smer, členovia prešovskej pobočky do rubriky Kultúra rodnej reči vo Východoslovenských novinách.

SJS má teraz 200 členov: dvoch čestných a 198 riadnych členov. Výbor sa zišiel dva razy (21. 1. a 29. 10. 1974), predsedníctvo sa schádzalo častejšie (podľa potreby). Hospodárenie spoločnosti vedie Organizačné stredisko vedeckých spoločností pri SAV.

M. Majtán

Konferencia o pôvode a najstaršom vývine slovenčiny

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV usporiadala pri príležitosti 30. výročia Slovenského národného povstania a 30. výročia oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou v dňoch 9.—11. decembra 1974 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach vedeckú konferenciu o pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny. Programovú náplň konferencie zostavil prípravný výbor (J. Ružička, R. Krajčovič, Ľ. Novák, M. Majtán) tak, aby sa na konferencii mohli predstaviť výsledky tridsaťročnej práce slovenských jazykovedcov v tejto výskumnej oblasti.

Na konferencii sa zúčastnilo 60 slovenských jazykovedcov zo všetkých jazykovedných pracovísk na Slovensku i hostia z Českej socialistickej republiky.

Otvárací prejav o stave výskumu a o úlohách konferencie predniesol predseda SJS a prípravného výboru prof. J. Ružička.

Východiskom rokovania bol referát R. Krajčoviča o základných aspektoch praslovanského pôvodu slovenčiny. Charakteristickou črtou Krajčovičovho prístupu k problematike pôvodu slovenského národného jazyka je konfrontácia jazykových faktov s mimojazykovými činiteľmi, ako sú hospodársko-spoločenský vývin a geomorfológia územia, na ktorom sa slovenčina od 5.—6. storočia formovala z praslovanského jazykového základu. Pri analýze jazykových faktov R. Krajčovič uplatňuje jazykovozemepisné hľadisko, zdôrazňuje závažnosť praslovanských izoglosných javov, pomocou časovej a priestorovej (územnej) stratigrafie konfrontuje prehistorické a historické javy. Výsledkom je charakteristika, podľa ktorej je slovenčina západoslovanský jazyk so zvláštnosťami nezápadoslovanského charakteru. Tieto zvláštnosti však nevznikli kontaktom alebo miešaním s nezápadoslovanským etnikom na dnešnom slovenskom jazykovom území, ale boli do centrálnej (dnes stredoslovenskej) oblasti donesené z praslovanskej pravlasti ako prvky jazykového systému južnoslovanského charakteru. Báza slovenského jazyka sa formovala v karpatsko-naddunajskej oblasti a od 10. storočia svojským spôsobom rozvíjala svoje západoslovanské jadro južného typu. Slovenčina vznikla z praslovanského jazykového základu ako jeden zo slovanských jazykov, je teda samobytný slovanský jazyk v zmysle spisovnom i historickom.

V diskusii ku Krajčovičovmu referátu odzneli príspevky Š. Peciara, F. Kopečného, M. Komárka, A. Lamprechta, Ľ. Nováka, a E.

Paulinyho. Týkali sa najmä periodizácie rozpadu a zániku praslovančiny, chronologizácie niektorých praslovanských javov a slovanského osídlenia dnešného slovenského jazykového územia, problematiky integrácie slovenského jazyka a centrálneho charakteru stredoslovenskej nárečovej oblasti v tomto integračnom procese.

Ľ. Novák vo svojom referáte hovoril o inojazykových interferenciách vo fonologickom a morfologickom systéme starej slovenčiny, najmä o vplyve nemeckej kolonizácie na formovanie niektorých stredoslovenských nárečí a o vplyve starej maďarčiny na vývin mäkkostnej samohláskovej korelácie v niektorých stredoslovenských nárečiach. J. Štolc na základe materiálu z Atlasu slovenského jazyka podal zemepisný obraz vzťahov slovenčiny k iným slovanským jazykom.

Z metodologického hľadiska veľmi závažný a podnetný bol referát E. Paulinyho o prevrstvovaní západoslovenských a stredoslovenských nárečových javov v severostredoslovenských nárečiach. Plasticky v ňom vystúpila zložitosť a komplexný charakter nárečového faktu.

Lexikálnej stránke slovenčiny sa venovali ďalšie referáty.

Nestor slovenskej slavistiky J. Stanislav hovoril na základe rozboru staroslovienskych písomností o veľkomoravských (slovenských) prvkoch v kultúrnom jazyku Veľkej Moravy.

Š. Ondruš predniesol referát na tému *Dedičstvo praslovanského slovného fondu v starej slovenčine.* Zdôraznil, že pri určovaní „praslovanskosti" slov nerozhoduje zemepisná stratifikácia, ako sa to bežne robí, ale sémantická responzibilita slova, a preto možno a treba za praslovanské pokladať aj také slovo, ktoré je dnes doložené iba v jednej skupine slovanských jazykov, ak vývin jeho sémantickej stránky je responzibilný s vývinom sémantiky paralelného slova v iných, aj neslovanských jazykoch.

Otázku lexikálnych prevzatí v staršej slovenčine analyzovali referáty V. Blanára a J. Doruľu. V. Blanár hovoril všeobecne o druhoch jazykových kontaktov, o najstarších prevzatiach do slovenčiny a o spôsoboch začleňovania prevzatých slov do slovnej zásoby preberajúceho jazyka. J. Doruľa vo svojom referáte rozoberal otázku kontaktov slovenčiny s nemčinou, maďarčinou, češtinou a ďalšími jazykmi v 16.—18. storočí.

M. Majtán hovoril o jazykovej hodnote najstarších slovenských vlastných mien pre poznávanie praslovanského základu slovnej zásoby starej slovenčiny. Najstaršiu slovenskú toponymiu konfrontoval potom so starými moravskými a českými osadnými názvami R. Šrámek z Brna.

K predneseným referátom bola bohatá, živá a vecná diskusia, na ktorej sa aktívne zúčastnili pripravenými i nepripravenými príspevkami viacerí slovenskí jazykovedci (Š. Ondruš, E. Pauliny, J. Oravec, M. Majtán, Š. Krištof, V. Uhlár, R. Krajčovič, Ľ. Novák, M. Blicha, V. Blanár, A. Habovštiak, M. Majtánová, R. Kuchar) i hostia z českej socialistickej republiky (A. Lamprecht, A. Vašek a M. Komárek).

V závere rokovania sa zdôraznila dejinná integrácia v procese vzniku a najstaršej fázy vývinu slovenčiny, genetická viazanosť strednej slovenčiny na juhovýchodnú slovanskú východiskovú oblasť a západnej a východnej slovenčiny na severozápadnú oblasť. Ukázalo sa, že lexikálny a onomastický výskum jazyka je dôležitý nielen pre dejiny samotného jazyka, ale aj pre poznanie civilizácie a kultúry.

Povzbudzujúce je aj záverečné konštatovanie, že slovenská jazykoveda podáva dnes komplexný vedecký výklad o pôvode a o najstaršom vývine slovenského národného jazyka, ktorý je na dobrej teoretickej a metodologickej úrovni a s ktorým môžu úspešne pracovať domáci i zahraniční slavisti.

Do rokovania vhodne zapadla oslava 70. narodenín prof. dr. J. Stanislava, člena korešpondenta ČSAV a SAV (nar. 12. decembra 1904). Slávnostný prejav k životnému jubileu J. Stanislava predniesol prof. dr. J. Ružička.

Konferencia bola spojená s výročným zhromaždením Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Výročnú správu o činnosti za obdobie 23. 10. 1973 — 9. 12. 1974 prečítal vedecký tajomník spoločnosti dr. M. Majtán (pozri s. 176 n.). Po diskusii predseda SJS prof. dr. J. Ružička oboznámil účastníkov s plánom činnosti SJS na rok 1975, ktorý pripravilo predsedníctvo SJS.

M. Majtán

Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 254 s.

Druhý zväzok *Dejín spisovnej slovenčiny,* ktorého autormi sú Vincent Blanár, Eugen Jóna a Jozef Ružička, bol koncipovaný ako učebnica novodobých dejín slovenského spisovného jazyka. Nadväzuje na Paulinyho Dejiny spisovnej slovenčiny I (1966). Obsahuje okrem krátkeho úvodu o periodizácii novších dejín nášho spisovného jazyka tri samostatné kapitoly: Spisovná slovenčina v matičných rokoch (s. 7—86, autor Vincent Blanár), Spisovná slovenčina v martinskom období (s. 87—200, autor Eugen Jóna) a Spisovná slovenčina v Československu (s. 201—254, autor Jozef Ružička).

V prvej kapitole sa podáva výklad o osudoch, stave a vývine spisovnej slovenčiny v tzv. matičných rokoch, t. j. od šesťdesiatych rokov 19. stor. do zatvorenia Matice slovenskej r. 1875 (na začiatku výkladu chýba presné časové vymedzenie tohto obdobia). Autor rozčlenil túto kapitolu do dvoch častí. V prvej podáva výklad o vonkajších dejinách spis. slovenčiny v danom období (s retrospektívou do päťdesiatych rokov), v druhej zhŕňa poznatky o stave a o postupnej vnútornej diferenciácii spis. slovenčiny v matičných rokoch. Na konci kapitoly autor formuluje zhrnujúci záver a uvádza príslušnú odbornú literatúru. V. Blanár vo svojich výkladoch vhodne využil nielen svoj vlastný výskum, ale aj výsledky výskumu iných autorov a kolektívov, a to nielen jazykovedcov, ale aj literárnych vedcov a historikov. Osobitnú cenu majú v tejto kapitole hojné ukážky textov, ktoré dokumentujú stav spis. jazyka v danom období a sú aj svedectvom vtedajších spoločenských a kultúrnych pomerov. Medzi textami nájdeme aj vzácne a ťažko prístupné dokumenty ako napr. Stanovy Slovenskej Matice z r. 1862 a i.

V druhej, najdlhšej kapitole E. Jóna podrobne (niekde až príliš detailne) osvetľuje vonkajšie a vnútorné dejiny spis. slovenčiny v tzv. martinskom (pomatičnom) období, t. j. v rokoch 1875—1918. Na začiatku kapitoly podáva charakteristiku obdobia a jeho vnútorné rozčlenenie na tri etapy: prvú od zrušenia Matice slovenskej v r. 1875 do vydania Czambelovej knihy Slovenský pravopis v r. 1890, druhú od r. 1890 do vydania Czambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej v r. 1902 a tretiu od 1902 do r. 1918. V ďalších bodoch hovorí o lite-

rárnych a jazykových pomeroch v r. 1875—1890, o formovaní funkčných štýlov a tzv. martinského úzu v r. 1875—1880, o vývine názorov na spis. slovenčinu a o utváraní spis. normy v r. 1875—1890. Osobitne rozoberá vývin názorov na vzťah spis. slovenčiny a češtiny, spis. slovenčiny a ruštiny, zástoj vedúcich slovenských kultúrnych činiteľov (Vajanského, Škultétyho, Czambela, Vlčka), význam Slovenských pohľadov pre upevnenie spis. slovenčiny.[1] Vo svojich výkladoch, ktoré zhŕňajú výsledky dlhoročného autorovho výskumu, E. Jóna hojne využíva vzájomnú korešpondenciu medzi jednotlivými osobnosťami slovenského kultúrneho života. Svoje konštatácie vhodne dokumentuje ukážkami autentických textov. Tým všetkým jeho výklady získavajú na názornosti a presvedčivosti; patria medzi najcennejšie časti recenzovanej knižky. Inou prednosťou celej tejto kapitoly je jasný, prístupný, realistický štýl autorovho výkladu.

V ďalších podkapitolkách autor analyzuje jazyk a štýl poézie a prózy v 80. rokoch (pomerne podrobne rozoberá básnický jazyk Hviezdoslavov, Vajanského reč v poézii i v próze, krátko sa zmieňuje o jazyku ich nasledovníkov), všíma si spoločenské, literárne a jazykové pomery na Slovensku na rozhraní storočí, pomerne veľa miesta venuje osvetleniu príprav Czambelovej Rukoväti (autor tu opäť hojne využíva zachovanú korešpondenciu), rozboru a hodnoteniu tejto kodifikačnej príručky spis. slovenčiny. V poslednej časti kapitoly autor dosť podrobne analyzuje reč realistickej literatúry na rozhraní storočí, najmä jej hlavných predstaviteľov: Kukučína, Timravy, Jesenského ako prozaika. Autor sa tu opiera o svoj vlastný výskum i o výsledky príslušných prác literárnych vedcov. Kapitola sa končí zhrnujúcim záverom a zoznamom príslušnej literatúry. Táto kapitola — napriek značnému rozsahu — nie je však úplná ani dokončená. Chýba v nej napr. rozbor reči Tajovského, charakteristika básnickej reči tzv. moderny, reprezentovanej Kraskom a i., výklady o zástoji hlasistov, o publicistickom a odbornom štýle pred r. 1918 a i. V druhom vydaní knižky bude treba tieto medzery vyplniť.

V tretej kapitole sa osvetľujú osudy a vývin spis. slovenčiny v Československej republike, t. j. od r. 1918 po súčasnosť. Autor tejto kapitoly Jozef Ružička použil na jej spracovanie vo veľkej miere text svojej knižnej monografie Spisovná slovenčina v Československu (1970). Zmenil však periodizáciu, t. j. spresnil členenie celého obdobia na dve etapy a v súvislosti s tým čiastočne preskupil látku a osnovu práce; jednotlivé partie doplnil, iné vypustil alebo prepracoval.[2]

V recenzovanej učebnici sa táto kapitola výrazne člení na dve časti. V prvej sa osvetľuje vývin spis. slovenčiny v buržoáznej spoločnosti, v druhej sa podáva výklad o rozvoji spis. slovenčiny v socialistickej spoločnosti. Toto základné členenie je v súlade s marxistickou tézou, že vývin jazyka, tobôž spis. jazyka sú-

---

[1] V obsahu knižky nie sú všetky tieto podkapitolky zachytené, hoci v texte majú osobitné nadpisy. Takýchto nezhôd medzi členením textu a obsahom je v knižke viac (porov. napr. nevhodné umiestenie nadpisu Pojem spisovnej slovenčiny v matičných rokoch — s. 7, chybu v nadpise Jazyk a sloh poézie a krásnej prózy v 50. rokoch n. v 80. rokoch — s. 130, neúplný nadpis Rozvoj spisovnej slovenčiny — vypadlo: v socialistickej spoločnosti — s. 223 a i.). Svedčí to o nedostatočnej spolupráci zodpovednej redaktorky publikácie s autormi.

[2] Z pôvodných formulácií ostali však aj niektoré také, ktoré sú v rozpore s novou koncepciou. Napr. za medzník súčasného obdobia spis. slovenčiny sa označuje „komplex celospoločenských udalostí v priebehu štyridsiatych rokov" (s. 201); v nadpise Celkové hodnotenie medzivojnového obdobia (s. 223) nie je adekvátny termín „medzivojnové obdobie".

visí s vývinom spoločnosti. Bolo by plne odôvodnené uplatniť toto východisko v recenzovanej učebnici ešte dôslednejšie, ako to urobil autor. Výklady o vývine spis. slovenčiny v najnovšom, socialistickom období by boli oveľa úplnejšie a presvedčivejšie, keby sa im venovala celkom samostatná, osobitná kapitola. Niet totiž najmenšej pochybnosti o tom, že spis. slovenčina dosiahla vrchol svojho všestranného rozvoja v najnovšom období, ktoré sa začína nastolením socialistického zriadenia v našom štáte.[3] Dôkazy o tom poskytujú i výsledky výskumu J. Ružičku, čiastočne zhrnuté aj v recenzovanej učebnici. Týmto faktom by mal zodpovedať i rozsah, šírka a hĺbka spracovania príslušnej látky. V terajšej podobe je kapitola Spisovná slovenčina v Československu (ide vlastne o dve samostatné kapitoly) — najmä v porovnaní s predchádzajúcimi dvoma kapitolami — pristručná. Jej rozsah by sa bol zväčšil už tým, keby sa autor bol vo svojich výkladoch dotkol viacerých politických, spoločenských a kultúrnych faktov z obdobia po r. 1918, ktoré neboli bez významu pre osudy a vývin spis. slovenčiny. Spomenieme aspoň niektoré. Na konci prvej časti tejto kapitoly bolo napr. treba zaujať stanovisko k dôsledkom, ktoré pre úroveň spis. slovenčiny malo rozbitie republiky a vznik tzv. slovenského štátu, najmä v publicistike a sčasti aj v odbornom štýle.[4] Bolo treba objektívne vysvetliť, z akých pozícií sa v r. 1939 odmietol návrh na reformu slovenského pravopisu, ktorá sa potom uskutočnila v celom rozsahu až v r. 1953.

Väčšie medzery sú v druhej časti kapitoly. Chýba tam čo len zmienka o prípravnej vývinovej etape súčasnej spis. slovenčiny od oslobodenia (vlastne už od Slovenského národného povstania) do konca štyridsiatych rokov. Z vonkajších dejín spis. slovenčiny chýba zhodnotenie viacerých významných celoštátnych konferencií jazykovedcov, týkajúcich sa v podstatnej miere aj otázok vývinu súčasnej spis. slovenčiny (materiály z nich sú publikované). Spomínajú sa iba dve konferencie: lexikologická konferencia z r. 1965 a konferencia o jazykovej kultúre z r. 1966, na ktorej sa prijali Tézy o slovenčine (s. 227 a 252).

Členenie vývinu novodobej spis. slovenčiny na dve etapy v súvislosti so zmenou spoločenského zriadenia by bolo aj vnútorne motivované a teda presvedčivejšie, keby sa bol autor pokúsil zhrnujúco ukázať, ako sa v spis. slovenčine prejavujú charakteristické rozdiely medzi obidvoma etapami (napr. v tempe vývoja a v stupni ustálenosti jednotlivých rovín spis. jazyka, v tempe a stupni štýlovej diferenciácie spis. slovenčiny, vo vzťahu spis. slovenčiny k nárečiam, vo vzťahu spis. slovenčiny k iným jazykom, najmä blízkym, ako je čeština a ruština, ale aj k iným a pod.). Jednotlivé stručné zmienky v týchto otázkach sú v Ružičkových výkladoch roztrúsené na rozličných miestach, ale súhrnný výklad chýba. Pravda, pri súčasnom stave nášho výskumu je realizácia tejto požiadavky veľmi náročná.

---

[3] V súlade s týmto faktom sú aj viaceré výstižné Ružičkove formulácie. Napr.: „O vývinovom úseku spisovnej slovenčiny od konca štyridsiatych rokov podnes treba konštatovať, že to je obdobie plného rozvinutia všetkých vlastností moderného spisovného jazyka“ (s. 253). Tomuto správnemu stanovisku však protirečia niektoré iné autorove formulácie, napr. na s. 225, kde sa posúva začiatok etapy „skutočne všestranného rozvoja spisovnej slovenčiny...“ na koniec šesťdesiatych rokov v súvislosti s uzákonením federalizácie ČSSR.

[4] Sotva vystihuje skutočnosť tvrdenie, že „separatisticky ladená jazyková kultúra v Matici slovenskej a puristicky ladená teória Slovenskej reči stratili aj v samotnej Matici slovenskej akúkoľvek podporu už na konci tridsiatych rokov“ (s. 213).

Pri hodnotení jednotlivých príručiek spis. slovenčiny autor nemá jednotný meter. Napr. medzi „dôležité súhrnné opisy spisovnej slovenčiny" (s. 227) zaraďuje iba Letzovu Gramatiku slovenského jazyka a Slovenskú gramatiku Paulinyho — Ružičku — Štolca, ale neuvádza Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré od r. 1953 vyšli v 11 vydaniach v stotisícových nákladoch a sú stále základnou kodifikačnou príručkou spis. slovenčiny nielen v otázkach pravopisu, ale aj v otázkach ortoepie, morfológie a sčasti aj syntaxe.[5] O Slovníku slovenského jazyka, ktorý je dosiaľ a dlho ešte ostane jediným úplným slovníkom slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny, dozvedia sa čitatelia od J. Ružičku toto: „Je to lexikograficky dobrá práca, lenže má závažné nedostatky z hľadiska normatívnosti a národnej reprezentácie: v podstate posúva normu súčasnej spisovnej slovenčiny smerom k češtine; celý slovník je poznačený jazykovo unifikačnými tendenciami päťdesiatych rokov. Preto sa toto dielo viac ráz kritizovalo" (s. 251). Tieto formulácie dopĺňa na s. 238 údaj, že Slovník slovenského jazyka „bol kriticky zhodnotený na lexikologickej konferencii r. 1965" a „v sérii článkov Čítame Slovník slovenského jazyka (v časopise Kultúra slova)". Citované všeobecné záporné hodnotenia vlastne nehovoria o Slovníku slovenského jazyka nič. Najmä nehovoria nič o tom, či toto dielo prvej generácie slovenských lexikografov po oslobodení má nejaký význam pre vedecké poznanie a teda i rozvoj slovnej zásoby súčasnej spis. slovenčiny a pre zvýšenie jazykovej kultúry.[6]

Z viacerých Ružičkových formulácií je zrejmé, že jeho záporné hodnotenie Slovníka slovenského jazyka súvisí s negatívnym postojom ku kultúrnopolitickým pomerom v našom štáte v päťdesiatych rokoch. Tento jednostranne negatívny postoj vedie však v niektorých prípadoch ku skresľovaniu skutočnosti. Napr. na s. 252 sa veci podávajú v takom zmysle, akoby sa v päťdesiatych rokoch bola úplne zanedbávala práca v oblasti jazykovej kultúry. V skutočnosti začiatky cieľavedomej starostlivosti o odbornú terminológiu u nás siahajú až do r. 1949, keď časopis Slovo a tvar od 1. čísla III. ročníka v prílohe Technický jazyk začal uverejňovať príspevky o technickej terminológii. Rozhlasová jazyková poradňa funguje bez prerušenia od r. 1952 a jej základná línia sa za celé obdobie v podstate nezmenila (okrem zosilnenia puristickej vlny v druhej polovici šesťdesiatych rokov). Ďalej je nesporné, že široká diskusia a verejné besedy spojené s vydaním nových Pravidiel slovenského pravopisu r. 1953 a uskutočnenie pravopisnej úpravy citeľne prispeli k zvýšeniu záujmu slovenskej kultúrnej verejnosti o otázky spis. jazyka a k zvýšeniu jazykovej kultúry.

Pri všetkých uvedených výhradách a kritických pripomienkach treba konštatovať, že Ružičkovo nové spracovanie kapitoly Spisovná slovenčina v Československu je cenným prínosom pre hlbšie poznanie vývinu novodobej spis. slovenčiny. Jeho výklady obsahujú veľa nových a správnych postrehov o vonkajších dejinách i o vnútornom rozvoji nášho spis. jazyka v najnovšom období. Medzi

---

[5] Pravidlá slovenského pravopisu sa nevhodne uvádzajú (bez hodnotenia) medzi „závažnými prácami", ktoré sú venované „výskumu hláskoslovnej roviny" (s. 228).

[6] O kultúrno-spoločenskom dosahu Slovníka hovorí skutočnosť, že jeho dvadsaťtisícový náklad je rozobraný. Spoločenský význam i vedeckú hodnotu Slovníka slovenského jazyka ocenilo aj Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied, keď na návrh Vedeckého kolégia jazykovedy SAV odmenilo kolektív autorov Cenou Slovenskej akadémie vied za r. 1973.

najcennejšie partie kapitoly patria výklady o vývine jednotlivých rovín jazykového systému a o rozvoji funkčných štýlov spis. slovenčiny, založené na výsledkoch vlastného autorovho výskumu.

Vyššie sme sa zmienili o disproporciách v spracovaní jednotlivých kapitol. Tieto disproporcie, ako aj značné rozdiely v osnove kapitol svedčia o tom, že autori nemali jednotnú koncepciu ani viac-menej spoločnú osnovu, ale že pracovali individuálne a neskoordinovali svoje výklady. Prejavuje sa to nielen v spomenutom nerovnomernom spracovaní kapitol, ale aj v hodnotení niektorých spoločensko-politických alebo jazykových faktov.[7]

Povšimneme si ešte didaktickú a štylistickú stránku recenzovanej knihy. Vyššie sme konštatovali prístupný realistický spôsob podania najmä v druhej kapitole. Zistili sme však (najmä v prvej kapitole) aj viaceré ťažko zrozumiteľné, príliš abstraktné alebo nejasné formulácie. Napr.: „Dynamika vývinového procesu spočíva v tom, že v obidvoch prípadoch máme do činenia s pribúdaním i ubúdaním prvkov (v prvom prípade ide o sémantické, v druhom o lexémické jednotky), súčasne sa prejavuje rast i ústup... Vzhľadom na posuny lexikálno-sémantických a štylistických hodnôt uskutočňuje sa viac alebo menej nové začleňovanie do lexikálnych vzťahov, t. j. nové rozmiesťovanie lexikálnych prvkov od centra slovnej zásoby po jej okraj" (s. 50). To nie je učebnicový štýl. V učebnici nie je primerané postupovať tak, že sa istá abstraktná teória ilustruje konkrétnym jazykovým materiálom (s. 51—53), namiesto toho aby sa prístupne objasnili jazykové fakty. Rušivo pôsobí doslovné opakovanie formulácií (porov. napr. s. 15 a 33). V učebnici by sa nemali vyskytovať vecné chyby pri opise jazykových faktov tohto druhu: „Litera y dostala v postavení pred d, t, n, l ortografickú platnosť" (s. 23 — má byť: po d, t, n, l). Obdobná chyba sa opakuje na s. 25, kde sa tvrdí, že litera ě „... stojí niekedy pred labiálami (sebě, wěrní...) — má byť: po labiálach. Chybná je predložka na vo vete „Liberálna opozícia podcenila spoločenskú úlohu spisovnej slovenčiny na upevňovanie národnej jednoty" (s. 35 — má byť: pre upevňovanie alebo pri upevňovaní). Slovo „znateľ" (s. 67) hodnotí Slovník slovenského jazyka ako zastarané (= znalec). Tvary typu *žijúce, zachovaný, nachádzajúce sa* ... sú príčastia, nie prechodníky, ako sa tvrdí na s. 68. Prehliadnuté tlačové chyby sú pomerne zriedkavé: „(organizačné)" (s. 62 — n. organické), „troječové" (s. 106 — n. trojrečové), „ľudmi" (s. 193 — n. ľuďmi), „leteratúry" (s. 207 — n. literatúry), „medzivojnového obdobia" (s. 217 — n. obdobia), „dômysleným" (s. 218 — n. dômyselným), „rozumný postoj" (s. 224 — n. rozumový). Nájdu sa prípady vynechanej čiarky, najmä za vloženou vedľajšou vetou a za voľným postpozitívnym prívlastkom.

Druhý zväzok Dejín spisovnej slovenčiny je práca, ktorej potreba sa už dlho pociťovala. Prináša veľa nových poznatkov o vonkajších dejinách a vnútornom vývine novodobej spis. slovenčiny a vypĺňa citeľnú medzeru v literatúre učebnicového charakteru o našom národnom jazyku. Bude dobrým východiskom pre

---

[7] Napr. formulácie „Nebývalé rozšírenie pomenovacích potrieb (spoločensko-politické zmeny, prudký rozvoj vedy a techniky...)" (s. 48 — ide o matičné roky) alebo „V matičných rokoch sa začali rozvíjať mnohé vedecké a výrobno-technické odvetvia" (s. 56) sa nám zdajú v porovnaní so súčasnosťou trochu nadnesené. Sotva je odôvodnené v matičných rokoch hovoriť o štýlovej (s. 63) alebo štylistickej (s. 33) diferenciácii spisovných výrazových prostriedkov. Primeranejšie by bolo hovoriť o prvých nábehoch na utváranie funkčných štýlov.

spracovanie nového obdobia v akademických Dejinách spisovnej slovenčiny. Kniha iste vzbudí zaslúženú pozornosť nielen v ČSSR, ale aj v slavistických kruhoch v cudzine.

Š. Peciar

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 236 s.

Rozsiahla knižka K. Buzássyovej je pozoruhodné a originálne dielo z viacerých stránok. Analýzou derivačných možností slovenského slovesa založenou na intencii slovesného deja ako základnej sémantickej charakteristike slovesa sa autorka prepracúva ku komplexnému pohľadu na jazykový systém, postupujúc v zhode s najnovšími gramatickými teóriami jazykovej stavby od obsahu k forme. Na komplexnosť jej prístupu zreteľne poukazujú metodologické postupy: jednotky analýzy chápe ako zväzok sémanticko-morfologických príznakov, analogicky podľa flexívnej paradigmy postuluje slovotvornú paradigmu a intenciu slovesného deja, využívanú v domácej tradícii predovšetkým v syntaxi, stavia za východisko pri vymedzovaní slovotvorného významu deverbatívnych substantív a adjektív.

Autorkin originálny pohľad na parciálnu časť slovotvorného systému súčasnej spisovnej slovenčiny má popri domácich koreňoch (E. Pauliny, J. Ružička, J. Horecký, M. Dokulil a i.) oporu v tej časti sovietskej lingvistiky, ktorá zaraďuje tvorenie slov do celkového opisu jazyka (Z. M. Volockaja, P. A. Sobolevová, I. I. Revzin, O. G. Revzinová, J. D. Apresian, A. K. Žolkovskij, I. A. Meľčuk, N. A. Janko-Trinickaja, A. A. Ufimcevová), všíma si novšie výsledky poľskej slovotvornej školy (M. Brodowska-Honowska), niektoré teoreticky zacielené generativistické práce maďarských jazykovedcov (S. Károly, J. Berrárová), opiera sa aj o sémantickú analýzu amerických etnolingvistov (J. J. Katz, J. A. Fodor) a originálnu koncepciu derivačnej morfológie amerického slavistu D. S. Wortha.

Z teoretickej i praktickej prípravy si K. Buzássyová vyberá iba tie postupy, ktoré najviac zodpovedajú vytýčenému cieľu jej vlastnej analýzy — systematickému opisu zákonitostí priraďovania istých slovotvorných významov k istým sémantickým triedam odvodzujúcich základov (s. 10). Teda hneď na začiatku je tu zásadný metodologický odklon od domácich slovotvorných tradícií, pokladajúcich za základné triediace kritérium v rámci všeobecných obsahových tried slovotvorný formant. Autorka postupuje od slovotvorného základu a skúma, ako sú jednotlivé zistené prvky inventára slovotvorných významov zastúpené pri konkrétnych slovotvorných základoch, resp. všeobecnejšie, do akej miery význam fundujúceho slova podmieňuje počet a povahu fundovaných slov (s. 74). Celá analýza sa týka obsahového plánu jazyka, poukazy na výrazový plán sú minimálne.

Predpokladom opisu derivácie je vymedzenie jej miesta v jazykových rovinách. V koncepcii K. Buzássyovej slovotvorba nepatrí ani do lexikológie, ani do morfológie, lež slovotvorná rovina je prienikom morfologickej a lexikálnej roviny, pričom k interakcii týchto dvoch rovín pristupuje aj syntaktická rovina (s. 2). Slovotvorná rovina je relatívne samostatná rovina v rámci jazykového systému, ktorá má svoje vlastné jednotky aj v obsahovom, aj vo výrazovom

pláne. Uznávanie samostatnosti slovotvornej roviny neznamená ešte jej separáciu. Autorka chápe morfologickú, slovotvornú a lexikálnu rovinu v interakcii: rozlíšenie slovotvorného a lexikálneho významu (podmienka uzavretosti inventára slovotvorných významov, teda vyčlenenie slovotvornej roviny voči lexikálnej) nie je možné bez (formálnych) morfologických kritérií (nevyhnutný vstup gramatického činiteľa do analýzy). Na druhej strane riešenie problému, kedy ide o vznik nového derivátu, teda o nový kategoriálny význam, a kedy iba o nový lexikálny význam, sú otázky lexikologického charakteru. Riešiť tento problém bolo autorke o to ťažšie, že si za jednotku analýzy nevybrala integrálnu jednotku, akou je napr. morféma (súhrn fonologických, gramatických a sémantických príznakov), ale komplexnú a základnú jednotku v obsahovom pláne (stratifikačné riešenie). A navyše ešte jedna ťažkosť: vylúčením analýzy výrazového plánu sa vzdala „pomoci" morfonologických korekcií.

Hoci sa termín slovotvorný význam v našej slovotvornej literatúre nepoužíva, je obsah tohto pojmu — ako na to správne poukazuje autorka (s. 30) — implicitne v prácach prítomný, pričom sa pripisuje odvodenému slovu ako celku (napr. význam slovotvorného modelu s nadradeným pojmom sémantickej triedy a podradeným pojmom slovotvorného typu u J. Horeckého), alebo sa pripisuje — pri formalizovanom opise jazyka — formantu. Práve pri vymedzení jednotiek analýzy vystupuje Buzássyovej exaktnosť a vedecká dôslednosť. Základnou jednotkou slovotvornej roviny v obsahovom pláne je *kategoriálny príznak odvodeného slova,* minimálnou jednotkou *diferenciálny, sprievodný príznak.* Vo výrazovom pláne slovotvornej roviny je základnou jednotkou *slovotvorná forma slova* daná jednotou slovotvorného základu a slovotvorného formantu, minimálnou jednotkou je *slovotvorný základ* a *slovotvorný formant* (s. 52). Je to závažný hlas do riešenia otázky jednotky slovotvorby v čase, keď sa na jednej strane v generatívnych derivačných modeloch pracuje s triedami abstraktných morfém, a na druhej strane sa pokladajú za prekonané úzke binaristické hranice fundujúce slovo — odvodené slovo a začína sa so systematickou analýzou vyššej jednotky — *slovotvorného hniezda* (podrobnejšie o projektoch hniezdových derivačných slovníkov v štúdii J. Furdíka, K. Buzássyovej, J. Bosáka Nové podnety zo sovietskej derivatológie v 1. čísle Jazykovedného časopisu 1975).

Význam sa teda chápe ako komplexná jednotka, „podliehajúca dekompozícii a umožňujúca vyjadriť rozdielne významy rozdielnymi kombináciami istých významových komponentov" (s. 43 n.), ktoré sú v protikladoch. Počet kategoriálnych slovotvorných príznakov deverbatívnych derivátov autorka určuje ako „sumu účastníkov deja vyskytujúcich sa pri všetkých intenčných typoch slovies" (s. 56); slovo „účastník" chápe v najabstraktnejšom zmysle, môže to byť aj vlastnosť. Autorka v zhode s Tvořením slov v češtině postuluje tieto kategoriálne slovotvorné príznaky: 1. činiteľ deja (distribučne podmienený variant — nositeľ deja pri stavových slovesách), 2. nástroj deja, 3. dej, 4. spotrebná látka, 5. výsledok deja, 6. ostatok (odpad po deji), 7. objekt (paciens v užšom zmysle), 8. miesto deja, 9. dejová vlastnosť, 10. spredmetnenie dejovej vlastnosti (abstraktum na -osť), 11. nositeľ dejovej vlastnosti. Namiesto súhrnnej kategórie prostriedkov v Tvoření slov v češtině zavádza dve „špecifikácie prostriedkov", nástroje a spotrebované látky, predstavujúce dve rozdielne zamerania slovesného deja: sémantický rozdiel medzi nimi sa prejavuje aj rozdielnym zápisom sprievodných príznakov, aj formálne.

Sprievodné slovotvorné príznaky stoja hierarchicky nižšie než kategoriálne

slovotvorné príznaky. Jednak diferencujú deverbatívne odvodeniny vnútri toho istého kategoriálneho významu, jednak prehlbujú vzájomnú diferenciáciu medzi jednotlivými kategoriálnymi významami, lebo z možnej sumy sprievodných príznakov sa pri každom kategoriálnom význame uplatňuje iná kombinácia sprievodných príznakov. Sprievodnými príznakmi sú protikladové príznaky aktívny/pasívny, intenzifikovaný/neintenzifikovaný, limitný/nelimitný, potenciálny/reálny, ktoré sú abstrahované z deja, a konkrétny/abstraktný, hromadný/nehromadný, singulatívny/nesingulatívny, abstrahované z deverbatívnych odvodenín ako zo substantív (s. 56). Relevantnosť konkrétneho príznaku a účasť odvodeného slova v danom významovom protiklade je podmienená konkrétnou formou daného slova.

Kategoriálnemu slovotvornému významu je nadradená *deverbatívna slovotvorná paradigma*, definovaná ako „trieda slovies, od ktorých sa odvodzujú substantívne a adjektívne deriváty s rovnakým kategoriálnym významom" (s. 75). Termín paradigma, prevzatý z morfológie, predstavuje súbor takých jednotiek, ktoré varírujú v obsahovom aj vo výrazovom pláne, pričom istá zložka týchto jednotiek ostáva konštantná, čo zaručuje jednotu paradigmy (Apresianova interpretácia, s. 72). Buzássyovej chápanie slovotvornej paradigmy je v podstate zhodné s Worthovou derivačnou paradigmou (s. 75), lenže autorka rozširuje hranice Worthovej paradigmy o ďalší rozmer, lebo skúma nielen vzťahy vnútri slovnej čeľade, lež aj medzi čeľaďami v rámci systému slovnej zásoby, prenáša teda skúmanie slovných čeľadí z morfologickej roviny na lexikálnu.

Pri zatrieďovaní slovies do paradigiem podľa ich odvodzovacích možností vychádza autorka z významovej, nie formálnej stránky. Najprv zisťuje, či možno k danému slovesu vyjadriť význam agensa deja, nástroja atď., a až potom prechádza k formantu — častejšie je to však „špecifický súbor nešpecifických formantov" (s. 75), pomocou ktorého sa tento význam vyjadruje. Predpokladom takéhoto paradigmatického opisu je zistenie uzavretého inventára slovotvorných významov: prostredníctvom paradigmy sa opisujú iba slovotvorne relevantné rozdiely derivátov (s. 76). Od toho istého slovesa možno často odvodiť niekoľko formálne rozdielnych derivátov s tým istým kategoriálnym významom (napr. od slovesa *sypať* deriváty *sýpka, sypáreň, výsypka, výsypok, násypka, násyp* označujúce miesto deja a pod.). Charakteristickým znakom slovotvornej paradigmy oproti flektívnej je bohatá variabilita jej členov.

Konštitutívnym znakom danej paradigmy je príslušnosť odvodzujúcej lexémy k istému intenčnému typu. Odvodené významy substantív a adjektív sa zisťujú podľa toho, koľko účastníkov vo vete sloveso ako predikát viaže. Paralelizmus medzi syntaxou a tvorením slov sa prejavuje v obsahovom pláne: od slovies viažúcich sa s priamym akuzatívom sa odvodzujú deriváty s významom výsledku deja *(pliesť niečo — pletenka)*, od slovies s inštrumentálom miesta deriváty s významom miesta *(prechádzať niečím — prechod)* atď. Dôležité je autorkino zistenie, že „väzobné vlastnosti slovies iba signalizujú isté možnosti, ktoré sa na slovotvornej rovine môžu, ale nemusia realizovať" (s. 21). Fakt, že sloveso má alebo nemá pri sebe podmet, predmet, okolnostné určenie a pod., poskytuje iba nepriamu informáciu o jeho sémantike a je do istej miery ukazovateľom toho, či sa od toho slovesa odvodzujú názvy činiteľa deja, miesta deja alebo rozličné objekty deja.

Väčšiu polovicu práce (s. 86—225) tvorí materiálová, aplikatívna časť s tabuľkami, opis kategoriálnych a sprievodných slovotvorných významov vybraných

deverbatív a zoznam skúmaných slovies. Autorka analyzovala 1600 slovies, vybraných podľa tabuľky náhodných čísel zo Slovníka slovenského jazyka. Skúmaný súbor je zaiste reprezentatívny, no nie je vyčerpávajúci. Aj podľa našich vlastných skúseností sa ukazuje, že vyčerpávajúci opis príslušnej jazykovej roviny je nad sily jedného človeka a nezaobíde sa bez tímovej práce a výpočtovej techniky.

Pri každom konkrétnom odvodenom slove bolo treba určiť, kedy je jeho slovotvorný význam kategoriálny a kedy iba sprievodný. Keďže ide o paradigmatický opis, všetky významové rozdiely medzi odvodenými slovami, ktoré nemožno vyjadriť rozdielnym zápisom definovaných príznakov, sú rozdiely v ich lexikálnom, nie slovotvornom význame. V tabuľkách sú na horizontálnej osi (v záhlaví) vyznačené kategoriálne slovotvorné významy, vertikálne sú uvedené jednotlivé slovesá (kategórie), v ich priesečníkoch — tabuľkových poliach — sú príslušné deriváty. Autorka si dobre uvedomuje, že takéto zobrazenie je značne zjednodušené a nepostačujúce (s. 76 n.). Tabuľky nedovolia zachytávať celé čeľade slov, ktoré sa od daných koreňov odvodzujú, ale iba isté výseky týchto čeľadí, viažúce sa užšie k deju. Tento nedostatok však K. Buzássyová eliminuje vopred určenými klasifikačnými kritériami a tých sa v analýze pridržiava. Lepšej orientácii by podľa našej mienky azda poslúžil podrobnejší register nielen slovies v tabuľkách, lež všetkých derivátov v texte (s príslušnou diferenciáciou). V tabuľkách sa totiž nedajú zaznačovať sprievodné slovotvorné príznaky, tie sa iba výberovo interpretujú v komentári k príslušným slovotvorným paradigmám. Stojí za uváženie, či by pri komplexnom výskume nebol prehľadnejší špeciálny slovotvorný slovník. Máme na mysli možnú symbiózu mechanicky zachytených slovných čeľadí v derivačnom, v podstate morfematickom slovníku ruštiny D. S. Wortha a spolupracovníkov (Russian derivational dictionary, New York 1970), Buzássyovej dôslednú paradigmatickú analýzu v obsahovom pláne, a isté sklbenie sémantickej a štruktúrnej odvodenosti v slovotvornom hniezde, vybudovanom na princípe postupného podraďovania jedných jednotiek druhým (A. N. Tichonov: Problemy sostavlenija gnezdovogo slovoobrazovateľnogo slovaria sovremennogo russkogo jazyka, Samarkand 1971).

A ak autorka nazýva svoju prácu pokusom, môžeme konštatovať, že Sémantická štruktúra slovenských deverbatív je viac ako pokus, je to prielom do našej odbornej literatúry o slovotvorbe, príspevok potvrdzujúci z paradigmatického aspektu systémovosť v slovnej zásobe. Buzássyovej monografia vychádza v čase, keď sa intenzívne pracuje na nových opisoch gramatickej stavby slovanských jazykov (Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka za redakcie N. J. Švedovovej z r. 1970, Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny — rozmnožený projekt z r. 1974, projekt poľskej opisnej gramatiky a i.), budujúcich jazykový systém nie tradične od najmenších, neznakových jednotiek, od fonológie, „zdola", ale „zvrchu", od sémantiky, resp. syntaxe. A hoci je Buzássyovej opis adjektívnych a substantívnych deverbatív „iba" modelové riešenie istej ohraničenej časti jazykového systému súčasnej spisovnej slovenčiny, nechýba mu priebojnosť práve v tej oblasti, kde je menej vychodených ciest — v obsahovom pláne. „Gramatická totalita syntaxe a morfológie" zatiaľ so slovotvorbou neráta, necháva jej otvorený priestor, a práve tu K. Buzássyová ukázala, ako a kde hľadať „sémantickú jednotu lexikálno-gramatickú". Pravda, chýba jej komplexná analýza výrazového plánu, nezaoberala sa problematikou segmentácie a členiteľnosti slovných tvarov, zisťovaním smeru motivácie a pod. No ak sa

jej analýza od obsahu k forme urobí komplementárne aj opačným smerom, od formy k obsahu (a to dnes nie je nesplniteľná úloha), bude *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív* znamenať aj závažný príspevok do novej teórie jazykovej stavby.

J. Bosák

Nová práca o ruskej dialektológii

V sovietskej jazykovednej produkcii posledných rokov patrí významné miesto dialektologickým prácam. Vychádzajú oblastné nárečové monografie a slovníky, rozličné periodické zborníky (doteraz vyšlo napr. päť zväzkov zborníka *Dialektnaja leksika* so štúdiami a príspevkami analyzujúcimi z rozličných aspektov problematiku celonárodného nárečového slovníka) i kompendiá zhrnujúce najdôležitejšie poznatky z dialektológie. Tieto súhrnné práce, z ktorých mnohé vychádzajú aj ako učebnice pre poslucháčov pedagogických fakúlt, autorsky pripravujú poprední sovietski jazykovedci. Všetky sú na primeranej teoretickej úrovni a prinášajú poznatky, ktoré majú širšiu všeobecnú platnosť. V súčasnej etape príprav koncepcie Slovníka slovenských nárečí je užitočné upozorniť najmä na riešenie niektorých otázok nárečovej lexikológie a lexikografie.

Najnovšiu ruskú dialektológiu (*Russkaja dialektologija*. Moskva, Prosveščenije 1973. 279 s.) pripravil kolektív moskovských jazykovedcov pod vedením nedávno zosnulého P. S. Kuznecova. V práci sa zásadne zachováva klasické členenie pri spracúvaní látky: po úvodných definíciách základných pojmov a termínov sa podáva syntetizujúci prehľad najdôležitejších javov všetkých jazykových plánov ruských nárečí. Teritoriálne dialekty sa chápu ako varianty príslušného (konkrétne ruského) jazyka na určitej časti jeho územia, ktoré okrem spoločných čŕt vlastných celému jazyku charakterizujú aj isté špecifické črty. Autori používajú aj termín „dialektová zóna", s ktorým sa v našej literatúre sústavne nepracuje; označuje sa ním územie (oblasť) výskytu jednotlivých typických javov. Izoglosou vymedzená oblasť rozšírenia „okania" v ruských nárečiach tvorí napr. jednu „dialektovú zónu".

Podrobnejšie treba komentovať kapitolu o lexike (s. 201—236), ktorú skoncipovala O. N. Morachovská. V súlade s inými sovietskymi bádateľmi (napr. R. I. Avanesovom, F. P. Sorokoletovom) sa usiluje určiť nárečové slovo podľa jeho vzťahu k spisovnému jazyku na jednej strane a na základe zistení o jeho územnom rozšírení na druhej strane. Podľa týchto kritérií rozčleňuje autorka nárečovú lexiku do troch skupín:

1. vlastná nárečová lexika, ktorá je rozšírená na istom území vymedzenom izolexou a ktorá nepatrí do slovnej zásoby spisovného jazyka;
2. nárečová lexika s vymedzenou oblasťou používania, no patriaca aj do slovnej zásoby spisovného jazyka;
3. lexika, ktorá nemá územné ohraničenie pri používaní a patrí do slovnej zásoby spisovného jazyka i nárečí.

Určenie hlavných príznakov nárečových slov a rozčlenenie nárečovej slovnej zásoby do skupín má v súčasnosti zásadný význam z hľadiska lexikografického spracúvania slovnej zásoby v slovníkoch spisovného jazyka i v nárečových slovníkoch. Pri konfrontácii spisovného jazyka a nárečí na lexikálnej rovine sa

pracuje s pojmom ekvivalent, ktorý sa pokladá za prostriedok medzijazykovej konfrontácie a chápe sa širšie ako pojmy synonymum či tautonymum. Problematické sú prípady, keď spisovný ekvivalent nárečového slova neexistuje; v tejto súvislosti sa totiž často diskutuje o tom, či také pomenovanie ľudových reálií, ktoré nemajú v spisovnom jazyku ekvivalent, treba eo ipso pokladať za spisovné. Je nepochybné, že prenikanie nárečových prvkov do spisovného jazyka závisí od miery uzavrenosti jednotlivých rovín spisovného jazyka a z tohto aspektu treba rátať s dopĺňaním spisovnej lexiky, no napriek tomu nemožno jednoznačne prijať tézu, že nárečové slovo, ktoré nemá spisovný ekvivalent (takéto prípady sú časté práve pri pomenovaniach reálií), treba pokladať za spisovné. V recenzovanej práci sú viaceré podnetné konštatovania, ktoré osvetľujú komplex týchto problémov z pozícií marxistickej jazykovedy. Pripomína sa (s. 210), že obohacovanie spisovnej lexiky nárečovými slovami ovplyvňuje a podmieňuje alebo preukazný ekonomický rozvoj niektorej oblasti, alebo aktualizácia niektorého miestneho odvetvia hospodárstva, t. j. v konečnom dôsledku všeobecné sociálne príčiny. Preceňovanie dokladov z beletrie (pričom za dostatočný dôvod na hodnotenie nárečového slova ako spisovného sa pokladá fakt, že príslušné slovo použil niektorý spisovateľ) je neúnosné, neberie zreteľ na zistenia nárečovej lexikológie a lexikografie. Niekedy sa zabúda aj na skutočnosť, že tá istá realita (možno čiastočne modifikovaná) má v rozličných nárečiach rozličné pomenovania. Všetky členy týchto tautonymických radov zostávajú nárečovými slovami napriek tomu, že nemajú spisovný ekvivalent. O spisovnosti slova rozhoduje rozsah jeho použitia a jeho funkcia v spisovnom jazyku.

Posledná kapitola (s. 237—271) je venovaná otázkam nárečového členenia ruštiny. Dôležitá je východisková téza, ktorá uvádza výklady v tejto časti práce. Konštatuje sa, že vyčlenenie nárečových celkov ako veličín územného charakteru na základe štúdia zákonitosti rozšírenia areálov už samo osebe vylučuje možnosť ich vyčlenenia na základe jedného a toho istého vybraného javu. Územné nárečové celky odlišuje existencia kompaktného jazykového komplexu, obsahujúceho javy, ktoré patria k rozličným stránkam jazyka a ktoré majú rozličný význam v jeho štruktúre. V súvislosti s tým nárečové členenie istého jazyka predstavuje vlastne len zoskupenie istých celkov, a nie klasifikáciu jeho nárečí.

Pri opise charakteristických odlišností severoruských a juhoruských nárečí sa vychádza z rozdelenia, ktoré bolo prvý raz publikované v akademickej Ruskej dialektológii (1964). Porovnávajú sa jednotlivé fonetické, gramatické a lexikálne javy týchto dvoch základných skupín ruských nárečí, vysvetľujú sa vzájomné štruktúrne vzťahy javov. K učebnici je priložená viacfarebná mapa, názorne dokumentujúca geografické rozšírenie jednotlivých nárečových skupín a zón.

Najnovšia Ruská dialektológia má dobrú koncepciu a prístupný spôsob výkladov, jednoznačne vymedzuje pojmy, podáva spoľahlivý obraz o súčasnom stave disciplíny v Sovietskom zväze. Základné formulácie a zistenia práce je užitočné sledovať a porovnávať s výsledkami dialektológie u nás. V súvislosti s prípravou Slovníka slovenských nárečí sú cenné najmä podnety z oblasti lexiky.

I. Ripka

Zborník Studia Academica Slovaca III

3. zväzok zborníka *Studia Academica Slovaca* obsahujúci 31 prednášok, ktoré odzneli na X. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry, je v porovnaní s predchádzajúcimi dvoma zborníkmi obsahove bohatší a aj rozsahom väčší, že pri jeho zostavovaní sa kládol väčší zreteľ na to, komu sú prednášky určené (cudzincom, filológom i nefilológom zaoberajúcim sa štúdiom slovenského jazyka, literatúry a kultúry).

Tematicky sa prednášky v zborníku členia do troch skupín: jazykovedné, literárnovedné prednášky a prednášky z rôznych oblastí slovenskej kultúry. Kvantitatívne prevládajú prednášky jazykovedné.

Z hľadiska adresáta pozitívne treba hodnotiť tie lingvistické prednášky, v ktorých sa autori zaoberajú súčasným stavom slovenského jazyka vo všeobecnosti, resp. tými jeho javmi, ktoré môžu zaujímať nielen filológa, ale i nefilológa. Sem možno zaradiť prednášky: *Charakteristika neologizmov v spisovnej slovenčine* (J. Horecký), *Mládežnícky slang* (Š. Krištof), *Jazykové minimum slovenčiny* a *Prognóza vývinu slovenčiny* (J. Mistrík), *Frazeologická jednotka a jej hranice* (J. Mlacek). Všetky tieto prednášky sú založené na analýze textov a podávajú prehľadný a ucelený obraz skúmaných jazykových javov.

Ostatné jazykovedné prednášky sú tematicky špecializovanejšie. Niektorí autori vychádzali z predpokladu, že väčšina poslucháčov ovláda ďalší slovanský jazyk a túto skutočnosť metodicky vhodne využili pri koncipovaní prednášky na porovnávacom princípe. Takýto spôsob výkladu sa ukazuje veľmi vhodný, lebo pomáha vysvetliť dané jazykové javy širokému okruhu poslucháčov. Ide o prednášky: *Slovenské samohlásky v konfrontácii so samohláskami iných jazykov* (Á. Kráľ), *Kontrastívna analýza slovenského a českého hláskoslovia* (E. Pauliny), *Z konfrontácie slovenskej a ruskej lexiky* (E. Sekaninová), *Predikačné jadro jednoduchej vety v slovenčine a v ruštine* (J. Svetlík).

Väčšina jazykovedných prednášok však bola určená iba pre odborníkov — lingvistov. Do tejto skupiny možno zaradiť prednášky: *Fonetická povaha a systém slovenských samohlások a dvojhlások* (Á. Kráľ), *Z problematiky sociálnej dialektológie na Slovensku* a *Dve sporné interpretácie prístavku v slovenčine* (P. Ondrus), *Význam slovenčiny a češtiny pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby* (Š. Ondruš), *Z problematiky slovenskej nárečovej lexiky* (I. Ripka), *Z problematiky podraďovacieho súvetia* (J. Ružička), *Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme* (J. Sabol), *Kultúrny jazyk na Veľkej Morave a v slovenskej časti Panónie* (J. Stanislav).

Literárnovedné prednášky nadväzujú na prednášky z predchádzajúcich ročníkov. Sú to prednášky: Postavy Slovákov v literatúre iných národov (D. Slobodník), Súčasný stav a rozvoj slovenskej komparatistiky (D. Ďurišin), Slovenská romantická balada a lyrický subjekt (F. Miko), Staršia slovenská dráma v európskom kontexte a Novšia slovenská dráma v európskom kontexte (Z. Rampák), Z typológie slovenskej medzivojnovej lyriky (M. Tomčík). Autori v nich podávajú obraz literárnych druhov, literárnych smerov a metód literárneho výskumu v istých obdobiach vývinu slovenskej literatúry.

Zborník SAS vyšiel v období osláv 30. výročia Slovenského národného povstania, a preto niektorí autori venovali osobitnú pozornosť literárnym dielam s tematikou SNP, resp. revolučným tradíciám v slovenskej literatúre. Takto sú zamerané prednášky: Ľudové povesti a slovenské dejiny (J. Michálek), Re-

volučné tradície v slovenskej literatúre (K. Rosenbaum) a Slovenské národné povstanie a literatúra (B. Truhlář).

Slovenské reálie, kultúrny život na Slovensku, jeho súčasná úroveň a vývin v rozličných oblastiach predstavujú viaceré prednášky: SNP v kontexte doby (J. Čierny), Najstaršie hudobné nástroje na Slovensku (I. Mačák), Slovenská kinematografia v prítomnosti a minulosti (P. Mihálik), Súčasné slovenské výtvarné umenie (Ľ. Peterajová), Keramika v slovenskej ľudovej kultúre (E. Plicková), Počiatky robotníckej tlače na Slovensku (F. Ruttkay).

Aj tieto prednášky nadväzujú tematicky na predchádzajúce, takže tvoria spolu cyklický celok podávajúci základné informácie o vývine slovenskej kultúry od najstarších čias po súčasnosť.

Obsahovo, žánrovo i kvantitatívne bohatý 3. zväzok zborníka SAS splnil teda svoje poslanie: poslúži ako hodnotný študijný materiál všetkým tým, čo sa zaujímajú o štúdium slovenského jazyka, literatúry a kultúry. Úroveň prednášok zaručujú ich autori: poprední slovenski vedci z príslušných odborov.

J. Lauková

ROZLIČNOSTI

Bogotá, či Bogota? — Slovník slovenského jazyka 6 (red. Š. Peciar, 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 261) zaznamenáva miestny názov *Bogotá* (názov hlavného mesta Kolumbie). Je to pôvodná, tzv. úradná podoba tohto názvu.

V spisovnej slovenčine podobne ako v mnohých iných jazykoch pri niektorých cudzích názvov miest, ale aj pri niektorých iných zemepisných názvoch býva popri pôvodnej, úradnej podobe názvu aj tzv. zdomácnená forma, t. j. forma, ktorá je čiastočne upravená z hľadiska štruktúry tohto jazyka: z hľadiska hláskoslovného (a pravopisného) alebo aj morfologického, napr. *München — Mníchov, Paris — Paríž, Lisboa — Lisabon, Roma — Rím, Kraków — Krakov, Vesuvio — Vezuv, Po — Pád* atď. Podrobnejší rozbor takýchto zdomácnených foriem v našom jazyku ukázal, že existuje skupina názvov, ktorá sa v jazyku mení, má svoju vnútornú dynamiku. Niektoré zdomácnené názvy sa prestávajú používať, resp. stávajú sa historickými názvami, napr. *Soľnohrad, Mohuč, Celovec, Zhorelec.* Naopak zas v niektorých jednotlivých prípadoch pribúdajú zdomácnené formy aj v súčasnom spisovnom jazyku, napr. *Ósaka — Osaka, Nicosia — Nikózia* a i. (pozri o tom moje štúdie *O zdomácnených a nezdomácnených podobách cudzích názvov miest v spisovnej slovenčine,* Slovenská reč, *37,* 1972, s. 305—312; *Zdomácnené a nezdomácnené cudzie miestne názvy v spisovnej slovenčine,* Slovenská reč, *39,* 1974, s. 10—16; *Používanie zdomácnených a nezdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v spisovnej slovenčine.* In: Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika, v tlači).

Podľa našej mienky nábeh na zdomácnenie sa prejavuje aj pri názve *Bogotá*. Cudzie miestne názvy na *-á* sú obyčajne nesklonné, napr. *Saná, Bajdá*. Názov *Bogotá* sa však podľa Slovníka slovenského jazyka skloňuje, a to podľa vzoru žena. Tvarotvorným základom je tu časť *Bogot-*, koncové *-á* funguje takto ako pádová prípona nom. sg. Pri substantívach vzoru žena je však v nom. sg. pádová prípona *-a*, nie *-á*. Koncové *-á* funguje ako pádová prípona nom. sg. jedine pri substantívach vzoru gazdiná, ktoré sa v sg. a čiastočne aj v pl. skloňujú podľa prídavných mien *(gazdiná, gazdinej, gazdinú, gazdiné)*. Keby sa názov Bogotá skloňoval podľa substantív vzoru gazdiná, nepochybne by sa pri ňom koncové *-á* zachovalo. Ale zaradenie názvu *Bogotá* medzi podst. mená vzoru žena s pádovou príponou *-a* v nom. sg. vedie celkom prirodzene k zmene koncového *-á* na *-a*, teda k zmene podoby *Bogotá* na *Bogota*. Podoba *Bogota* je napr. konkrétne doložené z denníka Pravda (25. 7. 1974, s. 7; zo 7. 9. 1974, s. 7; zo 17. 8. 1974, s. 7). Takto sa názov *Bogotá* úplne zaradil do deklinačnej sústavy spisovnej slovenčiny, a to medzi ženské podstatné mená vzoru žena.

S podobným vývinom, ktorý hovorí v prospech podoby *Bogota*, sa stretávame aj pri novom názve štátu *Šrí Lanká* (bývalý Cejlón). Forma *Šrí Lanká* sa zmenila na *Šrí Lanka*, a tak sa aj tento názov plne zaradil do vzoru žena (pozri L. Dvonč, *Nový názov Šrí Lanka*. Večerník zo 16. 8. 1972, s. 5). Aj pôvodná podoba *Panamá* sa zmenila na zdomácnenú podobu *Panama*.

Odporúčame používať podobu *Bogotá* ako pôvodnú, úradnú, oficiálnu podobu názvu hlavného mesta Kolumbie a podobu *Bogota* ako zdomácnenú formu. Dvojica foriem *Bogotá* — *Bogota* sa takto priraďuje k vyššie spomínaným dvojiciam miestnych a iných názvov cudzieho pôvodu.

K názvu *Bogotá* uvádza Slovník slovenského jazyka deriváty *Bogotčan, Bogotčanka, bogotský*. Po vzniku podoby *Bogota* treba tieto deriváty hodnotiť ako deriváty formy *Bogota*. Totiž pri cudzích miestnych názvoch, pri ktorých existuje pôvodná aj zdomácnená podoba, deriváty sa tvoria od zdomácnenej podoby, napr. *Parížan, Parížanka, parížsky; Londýnčan, Londýnčanka, londýnsky; Lisabončan, Lisabončanka, lisabonský; Krakovčan, Krakovčanka, krakovský*. Inak sa na podobe derivátov *Bogotčan, Bogotčanka, bogotský* nič nemení, lebo nielen pri podobe *Bogotá*, ale aj pri forme *Bogota* sa stáva slovotvorným základom tvaroslovný základ, ktorým je v obidvoch prípadoch časť *Bogot-*.

L. Dvonč

Z knižnej produkcie:

Klára Buzássyová

SÉMANTICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKÝCH DEVERBATÍV

Práca sa zameriava predovšetkým na významovú, sémantickú stránku tvorenia slov odvodzovaním. Autorka tu zisťuje odvodzovacie možnosti slovenských slovies, t. j. ktoré odvodené slová a akého významu možno tvoriť sufixálnym spôsobom od slovies. V centre jej pozornosti je odvodzovanie deverbatívnych podstatných mien, ale prihliada aj na tvorenie prídavných mien.

Práca je rozdelená na teoretickú a na aplikatívnu, materiálovú časť. Prvá sa dotýka základných problémov teórie odvodzovania slov, najmä vzťahu slovotvorného a lexikálneho významu slova; druhá, materiálová časť obsahuje distribúciu inventára deverbatívnych významov pri skúmaných slovách.

240 strán — viaz. Kčs 46,—

Zdenko Kasáč

SLOVENSKÁ POÉZIA PROTIFAŠISTICKÉHO ODBOJA 1938–1945

(Venované 30. výročiu Slovenského národného povstania)

Kniha podáva obraz o vzniku, ideovoestetickom ustrojení a spoločenskej funkcii veršovanej tvorby slovenských básnikov, ktorí takto prejavovali svoj odpor proti fašizmu v období druhej svetovej vojny. Autor rozoberá a hodnotí poéziu tohto obdobia, pričom veľkú pozornosť venuje humoru a satire, ďalej alegórii a symbolu, ako forme protestu v dielach popredných slovenských básnikov: L. Novomeského, J. Poničana, D. Okáliho, K. Bezeka, J. Smreka, E. B. Lukáča a ďalších. Hodnotí aj aktivitu nadrealistov, ich programové východiská a vzťah k literárnej tradícii.

267 strán — viaz. Kčs 33,—

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 40, 1975, číslo 3. Vydáva Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Parákova Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, včítane zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 48/VII, 884 19 Bratislava. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975.

Kčs 8,—